10
(2- qism)

Umumuy o‘rta ta’lim maktablarining
10 - sinfi uchun darslik

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tavsiya etilgan

ONA TILI

„O‘QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI
TOSHKENT–2020

UO‘K 811.512.133(075.3)
KBK 81.2 O‘zb-922
O-58

Tuzuvchilar:

BAXTIYOR MENGLIYEV, SHAROFAT TOSHMIRZAYEVA,
SAODAT ATOYEVA, SAIDA MAJIDOVA, DILFUZA MANNOPOVA

Mas’ul muharrir

G‘OFIR HAMROYEV – *pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori*

Taqrizchilar:

DILOROM YO‘LDOSHEVA – *pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

XOSIYAT SUVONOVA – *Shayxontohur tumanidagi 59-DIUM oliy toifali ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi*

Ekspertlar guruhi:

G. YO‘LCHIYEVA – *Toshkent shahar Sirg‘ali tumani 6-maktab oliy toifali Ona tili va Adabiyot fani o‘qituvchisi*

X. ZIYOXONOV – *Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti katta o‘qituvchisi*

SHARTLI BELGILAR

 – o‘qing

 – tinglang

 – gapiring

 – yozing

 – fikrlang

 – bilib oling

 – uyga vazifa

Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan chop etildi.

ISBN 978-9943-22-458-2

© B.Mengliyev va b.
© „O‘qituvchi“ NMIU, 2020

www.idum.uz @talim_obrazovaniye

I FASL. *USLUBLAR JILOSI*

1- mavzu. NUTQ USLUBLARI

1.1- mashq. Matnni o‘qing va mazmuni haqida fikr yuriting.

BIRINCHI MO‘JIZA

Qadim zamonlardan beri **odam**lar olamda yetti mo‘jiza bor deb hisoblashadi. Bular Misr **fir’avn**larining ehromlari, **Bobil**ning osma bog‘i, ov xudosi Artemida **ma’bad**i, Zevsning haykali, Galikarnas maqbarasi, quyosh xudosi Geliosning haykali va, nihoyat, nahri Nilda Faros orolidagi mayoqdir. Darhaqiqat, ular benihoya **ulug‘vor,** benihoya noyob va go‘zal. Ular yaratilgandan beri necha asrlar o‘tdi. Lekin yetti mo‘jiza inson aqlining, tafakkurining, qalbining **otashin** madhiyasi, inson **dahosining** ulug‘ligiga qo‘yilgan mangu obida bo‘lib kelmoqda. Biroq shunday bo‘lsa-da, olamda yana bir mo‘jiza borki, uning buyukligi, muqaddasligi yetti mo‘jizaning jamiki ulug‘vorligi, go‘zalligidan kam emas. XX asr odamining hayotiga u nondek, havodek, **radio**dek singib ketgan, shuning uchun uni qo‘lga olganimizda mo‘jiza bilan uchrashganday larzaga tushmaymiz, uning muqaddasligidan orziqib-entikib ketmaymiz, tilimiz lol bo‘lmaydi. Bu mo‘jiza – kitob.

Kitobning mo‘jiza, mo‘jiza bo‘lganda ham birinchi mo‘jiza ekanini ko‘pgina buyuk odamlar **qayd qilgan**. „Kitob – bilim manbayi“, – degan edi Aleksey Maksimovich Gorkiy. „Kitob bizning jips sahifalarga joylashtirilgan ko‘p asrlik tajribamizdirki, u yer yuzidagi inson aqliga mangu hayot bag‘ishlaydi“, – deb yozadi Leonid Leonov. Mashhur Avstriya yozuvchisi Stefan Sveyg kitobning kashf qilinishini **g‘ildirak**ning ixtiro qilinishi bilan baravar qo‘yadi. U ham kitob madhiga benihoya ehtirosli, jo‘shqin misralar bag‘ishlagan: „Kitob bor joyda odam o‘z-o‘zi bilan, o‘z **saviya**sining **chor devor**iga o‘ralib, ortiq **yolg‘iz** qololmaydi, balki u o‘tmishdagi va hozirgi jamiki hodisalarga oshno bo‘ladi, butun insoniyatning fikrlari va hislaridan **bahramand bo‘ladi**“.

…Adabiyot inson kashf qilgan hamma mo‘jizalar, hamma buyuk ixtirolar ichida eng buyugi, eng ulug‘voridir. U – ajoyib **buloq**. U shun-

day buloqki, unda ko‘z yoshining musaffoligi, qizlar **xanda**sining qo‘ng‘iroqdek ohangdor jarangi, **kamalak** nurlaridek rang-barang tovlanish bor. Bu musaffo buloqdan to‘yib-to‘yib ichishga, ota-bobolarimiz, **ajdod**larimiz bizga meros qoldirib ketgan asriy tashnalikni – **ziyo,** nur, fikr tashnaligini qondirishga shoshiling, odamlar! (*Ozod Sharafiddinov*)

1.2-mashq. „Birinchi mo‘jiza“ matnidagi ajratilgan so‘zlarni nutq uslublari bo‘yicha guruhlang:

1) kitobiy:
2) betaraf:
3) so‘zlashuv:

1.3-mashq. Izohli lug‘at asosida berilgan so‘zlarning ma’nosini aniqlang.

Fir’avn, ma’bad, Bobil, nahr, xanda, saviya.

Nazariy matn

Til keng imkoniyatga ega. U nutq sharoiti, qo‘yilgan maqsad, qo‘llanish doirasi, muloqot qiluvchilarning kimligiga qarab turlicha voqelanadi. Bunda bir tushuncha har xil ifodalar, bir fikr turli sintaktik qurilmalar bilan beriladi. Tilning bunday ko‘rinishi nutq uslubidir.

1.4-mashq. Berilgan so‘z birikmalarini qaysi uslubga xosligi bo‘yicha tasniflang.

Ijodkor yoshlar, boshidan qolmoq, tajriba asosida, yillar armoni, zafar quchmoq, jinoiy to‘da, islohotlar samarasi, yuksak orzular, bu yerdan surmoq, o‘q ildiz, quyoshli yurt, to‘g‘risini aytmoq, qo‘shma gap, ko‘zlari jiqqa yosh, yeb tashlamoq, quyida imzo chekuvchilar, xolaginasi girgitton, atmosfera bosimi, ijaraga oluvchi, zimmasiga yuklatilmoq, barmog‘ini tishlab, qaynash nuqtasi, farazga ko‘ra, xotamtoy yigit.

Namuna:

1) so‘zlashuv: *yeb tashlamoq,...*
2) ilmiy: *tajriba asosida,...*
3) publitsistik: *ijodkor yoshlar,...*
4) rasmiy: *quyida imzo chekuvchilar,...*
5) badiiy: *yillar armoni,...*

www.idum.uz

1.5-mashq. Nazariy matn mazmunini og‘zaki bayon qiling.

1.6-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

I. Berilgan matnlarning qaysi uslubga xos ekanligini toping.

1. Vashillab yonayotgan ko‘m-ko‘k olovga tikilaverib ko‘zni ishdan chiqargan ekanman. Quloq ham uncha-muncha gapni olmaydi. Hayronman, halitdan shundoq bo‘lsam, qariganda nima bo‘larkanman?

2. An’anaviy hikoyachilikning tugun, kulminatsiya va yechim kabi tarkiblaridan iborat bo‘lgan eng qisqa hikoyalar tanlovida O. Genri g‘olib bo‘lgan: „Chekib olgan haydovchi qancha yonilg‘i qolganini ko‘rish uchun benzobak tomon egildi. Marhumning yoshi yigirma uchda edi…“

3. Biz jonsiz idish-tovoq, yangisini olsa bo‘ladigan kiyimimizni, yangisini qursa bo‘ladigan eshigimizni ayaymiz. Lekin ro‘paramizdagi tirik insonlar-chi? Axir ular bir sinsa, qayta butun bo‘lmaydi, bir so‘lsa, qaytib ochilmaydi, bir ketsa, qaytib kelmaydi! Har bir odam – o‘z xonadoning bog‘boni. Ko‘ngli abgor bog‘bonning bog‘i qanday gurkirasin? Har bir bog‘ga ziyon yetaversa, jamiyatimizning salomatligini bir o‘ylang… (*T. Sodiqova*)

4. Men, Toshkent shahar 2-Qorasuv dahasi 214-uy 5-xonadonda yashovchi Ahad Ismoilovich Bahodirov, yon qo‘shnim Naim Abdullayevich Qahhorovga shaharning 7-aloqa bo‘limidan mening nomimga kelgan pochta jo‘natmasini olish uchun ishonch bildiraman. (*N. Mahmudov*)

5. Lahza o‘tmay, uni yana esnoq tutib, ko‘z oldida g‘alati halqachalar paydo bo‘la boshladi. „Bir, ikki, uch…“ deya halqachalarni sanashga kirishganda ular shu qadar ko‘payib ketishdiki, o‘ntaga yetganda adashib qoldi. Bolalar, sinf, doska va partalar ayqash-uyqash bo‘lib, xira pardaga chulg‘andi. Muallima opaning ingichka ovozi uzoqdan kelayotgan mayin bir kuyday vujudini allalay boshladi. Bog‘chada maza edi. Ovqat yeyishardi, o‘ynashardi, uxlashardi – shu. Bu yerda esa nuqul qo‘ng‘iroq chalishadi – o‘qishadi, nuqul qo‘ng‘iroq chalishadi – o‘qishadi… (*Sh. Isaxonova*)

A. 1-badiiy, 2-ilmiy, 3-publitsistik, 4-rasmiy, 5-so‘zlashuv.
B. 1-so‘zlashuv, 2-ilmiy, 3-publitsistik, 4-rasmiy, 5-badiiy.
C. 1-, 5-badiiy, 2-, 3-publitsistik, 4-rasmiy.
D. 1-, 2-, 5-badiiy, 3-publitsistik, 4-rasmiy.

II. Berilgan matndagi nuqtalar o‘rniga qaysi so‘zlarni qo‘yish kerak? Jumboqning javobini topishga urinib ko‘ring.

Bir mamlakatda Rostgo‘ylar, Yolg‘onchilar, rostgo‘ylar va … aralash yashaydigan Aralash qishloqlari bor ekan. Mos ravishda, birinchi qishloqda faqat rostgo‘ylar, ikkinchisida faqat yolg‘onchilar, uchinchi qishloqda esa har ikki toifa aralashib… qilishar ekan.

To‘satdan o‘t o‘chirish…siga qo‘ng‘iroq bo‘libdi:

– Bizning qishloqqa o‘t ketdi!

– Siz qayerda yashaysiz?

– Aralash qishlog‘ida.

Savol: o‘t o‘chiruvchilar qaysi qishloqda yashaydi? (*O. Sayimov*)

A. Yolg‘onchilar, istiqomat, kompaniya; Aralash qishlog‘ida.
B. Aldoqchilar, umrguzaronlik, ofis; Aralash qishlog‘ida.
C. Yolg‘onchilar, istiqomat, idora; Yolg‘onchilar qishlog‘ida.
D. Yolg‘onchilar, istiqomat, idora; Rostgo‘ylar qishlog‘ida.

1.7-mashq. O‘tkir Hoshimovning mulohazalari bilan tanishing. Kitob, sizningcha, nechanchi mo‘jiza: birinchimi yo sakkizinchi?

Tasavvur qiling: siz tasviriy san’at muzeyiga kirdingiz. Polotnolardagi ranglarni, odamlarning qiyofasini ko‘zingiz bilan ko‘rib, hayajonga tushasiz.

Tasavvur qiling: siz magnitofondan musiqa tinglayapsiz. Cholg‘u ohanglari, xonandaning ovozini qulog‘ingiz bilan eshitib, hayajonga tushasiz.

Deylik, konsertga tushdingiz. Sozanda soz chalyapti, xonanda qo‘shiq aytyapti. Raqqosa raqs tushyapti. Siz tomoshani ko‘zingiz bilan ko‘rib, qulog‘ingiz bilan tinglab zavqlanasiz.

Endi tasavvur qiling: siz kitob o‘qiyapsiz. Oq qog‘ozda qora chiziqlar – harflardan bo‘lak hech nima yo‘q. Rang ham, ovoz ham, raqqosaning harakatlari ham… Ammo asarni o‘qishga kirishishingiz bilan ko‘z o‘ngingizda rangin manzaralar paydo bo‘ladi. Qulog‘ingiz ostida ajib ohanglar jaranglay boshlaydi. Kitobdagi odamlarning qismatiga sherik bo‘lib, o‘zingiz bilmagan holda beixtiyor larzaga tushasiz…

Hech shubhasiz, badiiy adabiyot – dunyodagi sakkizinchi mo‘jiza!

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Til birliklari ta'sirchanlik imkoniyatlarini qaysi nutq uslubida kengroq namoyish eta oladi?
2. Uslublarning qay birida nutqiy ohang katta ahamiyatga ega?
3. Publitsistik va badiiy uslublarning qanday o'xshash tomonlari bor?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1.1-topshiriq. Ajratilgan so'zlarni sinonimlari bilan almashtiring. Sodir bo'lgan uslubiy va grammatik o'zgarishlarni aniqlang. Hikoyadan chiqargan xulosangizni bir jumlada ifodalang.

HIKOYAT

Sulton Mahmud o'tin orqalab ketayotgan bir **chol**ni uchratib, **rahmi kelibdi:**

– Hoy qariya, – debdi u, – shu og'ir **mehnat**dan qutulishing uchun senga uch-to'rt dinor oltin beraymi yoki bitta eshak bersam bo'ladimi, uch-to'rt qo'y **in'om qilaym**i yoki biror bog' ajratib beraymi?

– Ey sultonim, **oltin** bersang, belimga bog'lab olar edim, bergan eshagingni minib, qo'ylarni oldimga solib, bog'ga borar edim va qolgan **umr**imni seni duo qilib chorbog'da o'tkazar edim, – debdi chol.

Sultonga bu gap ma'qul tushib, xuddi shunday qilishga **farmon beribdi.** (*Ubayd Zokoniy*)

1.2-topshiriq. Quyidagi so'zlarning ma'nolarini izohli lug'atdan aniqlab, lug'at daftaringizga ko'chiring: *fasohat, yukunmoq, safolat, arkon, havza, sirg'oq, valakisalang, mahdud.*

2-mavzu. PUBLITSISTIK USLUB

2.1-mashq. Quyida nutq uslublari janrlariga xos misollar berilgan. Ularni davom ettiring.

Hikoya, roman, drama, g'azal...
Ocherk, felyeton, reportaj, intervyu...

Ariza, e'lon, dalolatnoma, farmon...
Ma'ruza, monografiya, maqola, patent...
Askiya, gurung, alqash, qarg'ish...

2.2- mashq. Berilgan parchalarni ifodali o'qing.

I. Hayot – ajoyib o'qituvchi: insho yozdiradi, o'zingga tekshirtiradi, bahoni esa boshqalar qo'yadi. U hech kimga yo unvon, yo guvohnoma bermaydi. Faqat ba'zi o'quvchilargina „chipta"ni o'zlari yasab olishadi, yonveridagilarni aldab-ishontirib yurishadi. Hayot esa bir kulib qo'yib, o'zining abadiy inshosini davom ettiradi. O'zingga tekshirtiradi. Bahoni boshqalar qo'yadi... (*Omon Matjon*)

II. X asrning mashhur olimi, jarrohlik ilmining otasi sanalmish Qosim al-Zahraviy bugungi kunda ham jarrohlik amaliyotlarida qo'llanib kelayotgan bir qancha anjomlarni ixtiro qildi. Bu asboblar qatorida skalpel, jarrohlik qaychisi va ignasi bor edi. Bundan tashqari u tibbiyotda ketgut – tanada so'rilib ketadigan tikuv ipini ham kashf qilgan. (*t/me: onalar kanali*)

III. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 3-apreldagi 173-sonli qaroriga asosan xorijiy davlatlarda ta'lim olganlik to'g'risidagi hujjatlarni nostrifikatsiyalash to'g'ridan to'g'ri (maxsus sinovlarsiz) amalga oshiriladigan holatlar kengaytirildi.

Eslatib o'tamiz: diplomni nostrifikatsiya qilish bo'yicha arizalar Davlat xizmatlari markazlari yoki Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali qabul qilinadi. (*www.edu.uz*)

IV. Kechqurun to'y! Bu shodiyonadan hamma xursand, men ham yig'ilgan bolalarga qo'shilib shov-shuv ko'taraman, dam shotutga o'rmalab, kaptar uyalaridan tuxum qidiraman...To'satdan mirzaterakka chirmashib o'sgan aymoqli tok orasidan buvimning boshi ko'rinadi. U meni imlab chaqiradi, qo'lidagi ro'molidan do'ppimga ikki-uch bosh chillaki uzum soladi:

– Bor, mehmonxonaga eltib ber. Tog'ang bilan kelinoying... tatib ko'rishsin. (*Odil Yoqubov*)

V. Bakovul oqsoqollar beliga bittadan to'nlik beqasam boyladi.

– Balli, kuchlaringiz barobar ekan! – dedi. Oqsoqollar bo'sh kelmadi.

– Eb-ey, nimalar deyapsiz, rais bova? – dedi Hotam polvon. – O'ngimga kelib edi-yu, tag'in, Bo'ri polvonning biron yeri lat yemasin dedim-da!

– Nima-nima? – dedi Bo‘ri polvon. – Ukkag‘ar Hotam polvon-e! Sizga o‘xshaganlarni manavi chinachog‘im bilan yiqitaman, ha! (*Tog‘ay Murod*)

2.3- mashq. Parchalarning qaysi uslubga xosligini aniqlang.

Uslubni tavsiflash rejasi:
1) uslub nomi;
2) qo‘llanish sohasi;
3) janri;
4) o‘ziga xos so‘zlari;
5) qo‘shimchalar qo‘llanishidagi o‘ziga xoslik;
6) gap qurilishidagi o‘ziga xoslik.

Nazariy matn

Nutq uslublari maqsadiga ko‘ra nomlangan. Bir uslub ilmiy maqsadga xizmat qilsa, boshqa biri og‘zaki so‘zlashuvga xos. Har bir uslubning o‘z janrlari bor. Masalan, hikoya – badiiy uslub janri, gurung so‘zlashuv uslubiga xos. Sinonim so‘zlar uslublarga xoslanadi (*apteka* so‘zi so‘zlashuv, *dorixona* so‘zi esa ilmiy, badiiy, rasmiy va publitsistik uslublarda qo‘llanadi). Shuningdek, *-gay* qo‘shimchasi badiiy uslubga *(kuygay)* xos. So‘zlashuv uslubida *-gach* qo‘shimchasi qo‘llanmaydi. Murakkab qo‘shma gaplar ko‘pincha kitobiy uslublarda qo‘llanadi. Bir uslubda unga xoslanmagan so‘z, qo‘shimcha, gap qurilishlarini qo‘llash nutqiy me’yor emas.

2.4- mashq. Nazariy matn mazmunini uqing va uni og‘zaki bayon qiling.

2.5- mashq. Gazetadan olingan xabar matnini o‘qing.

Sanoat rivojida ekologik soflikka e’tibor berish katta ahamiyatga ega. Jumladan, konfet yoki qadoqlangan sharbatlarni oling. Bu shirinliklarni o‘rashda foydalaniladigan qog‘oz, sellofan va plastik idishlarni ishlab chiqaradigan fabrikalar ekologiyaga katta zarar yetkazadi. Ammo haqiqiy „shirinlik fabrikasi“ bo‘lgan mevali daraxtlarning mahsulotlari vitaminga

boy, to‘yimli va chiqindiga aylanmaydigan qoplam bilan ajoyib tarzda o‘ralgan. Bu „fabrikalar“ ulkan dastgohlarga o‘xshab shovqin chiqarmaydi, „yoqilg‘i“si esa chirindi va tuproq kabi tabiiy narsalardan iborat. Shamollarni to‘sish, soya berishdan tashqari betakror go‘zalligi bilan insonlarga zavq bag‘ishlaydi. (*„Ma’rifat“* gazetasidan)

2.6- mashq. Matndagi publitsistik uslubga xos leksik, morfologik, sintaktik o‘ziga xosliklarni aniqlab, qisqa satrlarda ifodalang.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. „Jurnalist qalamining o‘tkirligi“ deganda nimani tushunasiz?
2. O‘ylab ko‘ring-chi, siz gazetxonlik madaniyatiga rioya qilasizmi?
3. *Bloger* so‘zini qanday izohlaysiz?
4. Bugungi kun ommaviy axborot vakillarining nutqi haqida o‘z fikrlaringizni ayting.
5. Quyida jurnalist Qulmon Ochilning yozuvchi Said Ahmad bilan bo‘lgan intervyusidan parcha berilgan. Uni o‘qib, adabiy til me’yorlaridan chetga chiqish holatlari yuzasidan mulohaza yuriting. Sarlavhaga diqqat qarating.

SUYANADIGAN CHINORLARIM KO‘P

– Bir kuni Siz ustozingiz G‘afur G‘ulomdan „Tengdoshlaringizdan qaysi birining asarlarini yaxshi ko‘rasiz?“ – deb so‘raganingizda u kishi gapni hazilga burib yuborgan ekanlar. Endi shu savolni o‘zingizga bersam, nima deysiz?

– Qariganimda tengdoshlarimning biri yaxshi, biri yomon deb baloga qolmay. Yaxshisi, shogirdbachchalardan so‘rang.

– Mayli, shogirdlaringizni ayting, bo‘lmasa.

– U „bezobrazniy“larni shogird deyishga tiling bormaydi. Qolaversa, ularning o‘zi endi katta ustoz bo‘lib qolishgan. Erkinning qanchadan qancha shogirdlari bor. O‘tkirning ortidan qancha yosh talantlar ergashib yuribdi. Ne’matni aytmay qo‘ya qolay. U hajvchilikda o‘ziga xos maktab yaratyapti....

@talim_obrazovaniye

– Shogirdlaringiz bilan qanday til topishasiz?

– Ularning fe'l-atvori menga ma'lum. O'tkir donolik qilib kuydiradi. Nosir gapni chimchilab-chaqib aytadi. Ne'mat gunoh qilib qo'yganda Buxoro lahjasida ikkita latifa aytib, kuldirib qutuladi. Xudoyberdi „pora" beradi. Uzoq kelmay ketsa, biron paqir shaftolimi, shotut murabbomi olib keladi. Yegan og'iz uyalar, deganlaridek, uni koyishga tilim bormay qoladi. Do'st safarlarda bilinadi. Bu shogirdbachchalarim ko'p safarlarda sinalganlar. Shunday suyansam bo'ladigan chinorlarim borligidan quvonaman.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

2.1- topshiriq. Gazeta uchun xabar matni yozing.

Taxminiy mavzular:

1. *„Hayotimdagi unutilmas hodisa".*
2. *„Kitobxonlik tanlovi".*
3. *„Men havas qiladigan mashhur inson".*
4. *„O'zi ham, so'zi ham, ishi ham ibrat".*

Bajarish tartibi:

1) yozishga arziydigan voqea yoki hodisani toping;
2) muhim jihatlarini eslang, dalillarni aniqlang;
3) hodisa ro'y bergan vaqt, joyni ko'rsating; qatnashchilarni qayd qiling;
4) ularning har birini qisqacha tavsiflang (bu juda muhim);
5) voqelikka munosabatingizni aniqlab oling;
6) tasvirlar ekansiz, voqeani baholang, munosabatingizni bayon qiling.

2.2- topshiriq. Matn mazmunini audionutq sifatida tayyorlab bayon qiling.

@ talim_obrazovaniye

3-mavzu. RASMIY USLUB

3.1-mashq. Berilgan rezyume – ma'lumotnoma bilan tanishib chiqing.

MA'LUMOTNOMA

G'ulomova Shahnoza Qahramon qizi

2019-yil 3-yanvardan:
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Tug'ilgan yili:
19.11.1992

Tug'ilgan joyi:
Buxoro viloyati Buxoro shahri

Millati:
o'zbek

Partiyaviyligi:
yo'q

Ma'lumoti:
oliy

Tamomlagan vaqti:
2014-y. Buxoro davlat universiteti (kunduzgi)
2016-y. O'zbekiston Milliy universiteti (magistratura)

Ma'lumoti bo'yicha mutaxassisligi: lingvistika (o'zbek tili)

Ilmiy darajasi:
yo'q

Ilmiy unvoni:
yo'q

Qaysi chet tillarini biladi? ingliz tili, rus tili

Davlat mukofotlari bilan taqdirlanganmi (qanaqa)?
Navoiy nomidagi davlat stipendianti

Xalq deputatlari respublika, viloyat, shahar va tuman kengashi deputatimi yoki boshqa saylanadigan organlarning a'zosimi (to'liq ko'rsatilishi lozim): yo'q

MEHNAT FAOLIYATI

2010–2014-y. – Buxoro davlat universiteti talabasi
2014–2016-y. – O'zbekiston Milliy universiteti magistranti
2016–2017-y. – Buxoro davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi
2017–2019-y. – Buxoro davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi
2019-y. – h.v. – Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Xodimlar bo'limi boshlig'i N. G. Nusratova

G‘ulomova Shahnoza Qahramon qizining yaqin qarindoshlari haqida

MA’LUMOT

Qarindoshligi	Familiyasi, ismi va otasining ismi	Tug‘ilgan yili va joyi	Ish joyi va lavozimi	Turar joyi
Otasi	G‘ulomov Qahramon Asqar o‘g‘li	1967-yil, Buxoro shahri	Nafaqada (Buxoro shahar Ichki ishlar mayori)	Buxoro viloyati Buxoro shahri Beruniy ko‘chasi 48-uy
Onasi	Teshayeva Lola Bo‘rixon qizi	1968-yil, Buxoro shahri	Buxoro shahridagi 32-maktab o‘qituvchisi	Buxoro viloyati Buxoro shahar Beruniy ko‘chasi 48-uy
Opasi	G‘ulomova Sarvinoz Qahramon qizi	1989-yil, Buxoro shahri	Buxoro viloyati pulmonologiya va ftiziatriya markazi hamshirasi	Buxoro viloyati Buxoro shahri A. Temur ko‘chasi 19-uy 6-xonadon
Singlisi	G‘ulomova Shahrinoz Qahramon qizi	1999-yil, Buxoro shahri	Buxoro davlat tibbiyot instituti talabasi	Buxoro viloyati Buxoro shahri Beruniy ko‘chasi 48-uy
Ukasi	G‘ulomov Askar Qahramon o‘g‘li	2006-yil, Buxoro shahri	Buxoro shahridagi 14-maktab o‘quvchisi	Buxoro viloyati Buxoro shahri Beruniy ko‘chasi 48-uy
Turmush o‘rtog‘i	Burhonov Jasurjon Jamshid o‘g‘li	1991-yil, Toshkent shahri	Seul Milliy universiteti Rekonstruktiv plastik xirurgiya yo‘nalishi	Janubiy Koreya Respublikasi Seul shahri
Qizi	Jamshidova Jasmina Jasurjon qizi	2015-yil, Buxoro shahri	Buxoro shahridagi 46-maktabgacha ta’lim muassasasi tarbiyalanuvchisi	Buxoro viloyati Buxoro shahri Turon ko‘chasi 1-muyulish 11-uy
O‘g‘li	Jamshidov Javohir Jasurjon o‘g‘li	2018-yil, Buxoro shahri	Uy tarbiyalanuvchisi	Buxoro viloyati Buxoro shahri Turon ko‘chasi 1-muyulish 11-uy
Qaynatasi	Burhonov Jamshid Ne’mat o‘g‘li	1968-yil, Buxoro shahri	„Ne’matilla zamini“ fermer xo‘jaligi rahbari	Buxoro viloyati Buxoro shahri Turon ko‘chasi 1-muyulish 11-uy
Qaynanasi	Ochilova Yulduz Norqul qizi	1968-yil, Buxoro shahri	Uy bekasi	Buxoro viloyati Buxoro shahri Turon ko‘chasi 1-muyulish 11-uy

3.2-mashq. Rezyume – ma'lumotnomadagi asosiy qismlarni ajratib oling.

Nazariy matn

Hozirgi kunda ishga kiruvchilardan, odatda, rezyume – ma'lumotnoma so'raladi. U ish qog'ozlaridan, rasmiy uslub janrlaridan biri. Uning birinchi sahifasida shaxsning surati, ismi, otasining ismi va familiyasi, tug'ilgan joyi, qayerda ta'lim olganligi, ma'lumoti, qayerda va qanday tashkilot(lar)-da ishlaganligi, mukofotlar olgan/olmaganligi, harbiy xizmatga aloqasi, qaysi chet tillarini bilishi kabilar aks etadi. Orqa sahifada shaxsning yaqin qarindoshlari: ota-onasi, aka-ukalari va opa-singillari, (agar turmush qur-gan bo'lsa) turmush o'rtog'i, qaynata-qaynanasi hamda farzandlari haqida ma'lumot beriladi.

Rezyume – ma'lumotnomada ma'lumotlar aniq va to'g'ri berilishi shart. Soxta ma'lumotlar berish qonunga zid.

3.3-mashq. Berilgan tartib asosida rezyume – ma'lumotnoma yozing.

3.4-mashq. Rezyume – ma'lumotnoma mazmunini og'zaki bayon qiling.

3.5-mashq. O'rtog'ingizning rezyume – ma'lumotnomasini tahrir qiling.

3.6-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

I. 1887-yilning 7-yanvarida 300 nafar eng taniqli adiblar, shoir, musavvir, bastakorlar birlashib, me'mor Gustav Eyfel yangicha uslubda barpo ettirayotgan minoraning qurilishiga doir shahar munitsipalitetiga protest yo'llaganlar. Ular orasida kichik Aleksandr Dyuma, Sharl Guno, Gi de Mopassan va boshqalar bo'lgan.

Matnda ajratib ko'rsatilgan hujjat nomining ma'nosi qaysi qatorda to'g'ri izohlangan?

A. Tashakkurnoma.
B. Norozilik bayonoti.

C. Ayblov xati.
D. Madhiya.

II. 1981-yil Xitoyda maxsus qonun qabul qilingan. Bunga ko‘ra, o‘g‘il va qiz bolalar, albatta, tadbirkorlik kurslariga qatnashi shart.

Berilgan matndan qaysi birliklarni rasmiy uslubda ham qo‘llash mumkin:

A. Maxsus qonun qabul qilingan.
B. O‘g‘il va qiz bolalar.
C. Tadbirkorlik kurslari.
D. Tadbirkorlik kurslariga qatnashi shart.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Inson hayotining rasmiy hujjatlarga bog‘liqligi haqida fikringizni bildiring.
2. Elektron hujjatlar deganda nimani tushunasiz?
3. Rasmiy uslubda kasbiy terminlardan qay darajada foydalaniladi?
4. *Petitsiya* so‘zi nimani bildiradi?
5. Xalqaro munosabat doirasida qaysi tarixiy so‘z va iboralar qo‘llanishi mumkin?

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

3.1-topshiriq. Quyidagi so‘zlar orasidan rasmiy uslubga xoslarini aniqlang va ular ishtirokida so‘z birikmalari tuzing.

Guvoh, asal, fan-texnika, qaror, qidiruv, broker, tasdiqlamoq, auksion, elchi, hadya bermoq, shartnoma, birja, press-klub, majburiyat, bayonot, vizit, tiniq, jabrlanuvchi, xushvaqt, janobi oliylari, manzil, gulro‘, muntazir, da’vogar, mehmonxona, ijrochi, buyurmoq, durust, kelgusi, yuklatilsin.

3.2-topshiriq. Tuzgan so‘z birlikmalaringiz asosida „Axborot“ dasturiga xabar“ telemusobaqasida qatnashish uchun (aytaylik, telefoningizda) videonutq tayyorlang.

4-mavzu. ILMIY USLUB

4.1-mashq. Ilmiy matnni o‘qing va asosiy mazmunini so‘zlab bering.

TASAVVUR VA TUSHUNCHA

Voqelikning inson ongida aks etish jarayoni – juda murakkab hodisa. Bunga hissiy (undan tasavvurlar hosil bo‘ladi) hamda mantiqiy bilish (undan bilim va tushuncha hosil bo‘ladi) orqali erishiladi. Ular shunday izchil va bosqichma-bosqich hodisalarki, voqealarni sezish, idrok etish, ular haqida tasavvur, bilim va, nihoyat, tushuncha hosil qilish jarayoni ketma-ket sodir bo‘ladi. Masalan, ma’lum bir film (aytaylik, „Kelinlar qo‘zg‘oloni“)ni tomosha qilayotganda voqealarni sezgi a’zolari – ko‘z va quloq faoliyatiga tayanib qabul qilamiz, ong va xotiramizda mavjud bo‘lgan axborot bilan qiyoslab idrok etamiz – tushunamiz. Shuning mahsuli o‘laroq, tafakkurimizda mazkur film haqida ancha mavhum, umumiy bir axborot (ma’lumot) hosil bo‘ladi, bu ayni shu film haqida bizning ongimizdagi tasavvurdir. Bu tasavvur manzarali voqelik sifatida ko‘z oldimizda gavdalanadi. Lekin bu manzaraviy tasavvur hali bilim yoki tushuncha emas. Tushuncha darajasiga ko‘tarilish uchun tasavvur munosabatlar tizimiga kirishib, tizimlashgan bilim darajasiga, so‘ngra bu bilim juz’iyliklardan, manzaraviylikdan xoli bo‘lishi, yuksak umumiylik darajasiga ko‘tarilishi lozim. Filmning muallifi, yaratilish davri, obrazlari, sujeti, kompozitsiyasi, g‘oyasi, badiiy xususiyatlari, asar haqidagi fikrlar, ahamiyati (bu qatorni ancha davom ettirish mumkin) kabilar haqidagi to‘liq va tizimli tasavvur hosil qilingach, muayyan bilim shakllandi, deyish mumkin. Tasavvurning yuqori darajasi (ya’ni to‘liq va tizimli tasavvur)da bilim tug‘iladi. Bilim asosida tushuncha shakllanadi.

Demak, borliq avval kuzatiladi, kuzatish natijasida tasavvur shakllanadi, tasavvur bilimlarni hosil qiladi, bilimlar tushunchaning vujudga kelishiga asos bo‘ladi.

4.2-mashq. Ilmiy matnni boshqa matnlardan farqlovchi belgilarni aniqlang.

4.3-mashq. Berilgan so‘zlardan ilmiy uslubga xoslarini ajratib ko‘chiring.

Biosfera, firma, ekologiya, ota-ona, yer, ma’rifat, tushuncha, tajriba, uy, taom, ko‘rinadiki, shuningdek, deraza, sayr qilmoq, mardona, o‘simlik, nahotki, ajoyib, faxrlanmoq, tizim, xarita, nur, sartarosh, harorat.

Namuna: biosfera,…

Nazariy matn

Ilmiy uslub maxsus terminlar yordamida fanga doir fikrlarni bayon etishga mo‘ljallangan. Bu uslubda bo‘yoqdor so‘z va qo‘shimchalar, iboralar, maqol va matallar qatnashmaydi. Ilmiy uslubda murakkab jumlalar, kirish va kiritmali qurilmalar ko‘p qo‘llaniladi. Olimlar o‘z fikrlarini hamkasblari uchun ilmiy uslubda bayon etadilar. Ilmiy maqola, tezis (ma’ruza bayoni), dissertatsiya, monografiya kabilar ilmiy uslub janrlaridir.

Ilmiy fikrlar mutaxassis bo‘lmaganlar uchun ilmiy-ommabop shaklda yetkaziladi.

4.4-mashq. Matnni o‘qing va mazmunini og‘zaki bayon qiling.

STENOGRAFIYA TARIXIDAN

Stenografiya – og‘zaki nutqni yozuvda qayd etishni maksimal darajada tezlashtirish maqsadida yaratilgan maxsus yozuv sistemasi. Stenografik yozuvning tezligi odatiy yozuv tezligidan 6–7 marta ortiq.

Stenografik yozuvni dastlab greklar yaratganlar. Grek stenografiyasining bizgacha yetib kelgan yodgorliklari eramizdan oldingi IV–III asrlarga oid. Stenografiyaning paydo bo‘lishi notiqlik san’atining taraqqiyoti va shu munosabat bilan nutqni tez yozish zaruratining yuzaga kelishi bilan bevosita bog‘liq. Yozuvning stenografik usuli, shuningdek, rimliklarga ham ma’lum bo‘lgan. Rim stenografiyasini keyinchalik Sitseronga kotiblik qilgan qul Tiron yaratgan (eramizdan oldingi I asr), u eramizdan oldingi 63-yilda Sitseronning senat kengashida fitnachi Katilinaga qarshi so‘zlagan mashhur nutqini o‘z yozuv sistemasi bilan yozib olgan; Rim stenografiyasi shuning uchun ham „Tiron notalari“ nomi bilan yuritiladi. Tiron notalaridagi har bir belgi to‘liq bir so‘z yoki so‘z birikmasini

[redacted]
Ta'lim Markazi

ifodalagan. Shuning uchun ham bu stenografik yozuvda bir necha ming belgi bo'lgan. Bu esa uni to'liq esda saqlab qolishni qiyinlashtirgan. Shunga qaramasdan, bu yozuv Rim davlatida va undan tashqarida juda keng tarqalgan, maktablarda undan dars berilgan. *(N. Mahmudov. „Yozuv tarixidan qisqacha lug'at – ma'lumotnoma")*

4.5-mashq. Test.

I. Berilgan jumboqlarning javobini topib, matnlarning qaysi fan sohasiga xosligini aniqlang.

1) Olmon yozuvchisi Erix Mariya Remark „Uch og'ayni" romanida unga „Uglevodlar, ohak, fosfor va temirning yer yuzida muvaqqat qorishmasi" deb ta'rif beradi. Uning nomini ayting.

Javoblar: tuproq, odam, olam.

2) 1960-yilning yanvarida yurtimizda joylashgan bu ikki „daryo" tutashdi va 1964-yil fevralida hukumat qarori bilan bir-biridan ajratildi. Gap qaysi ikki „daryo" haqida ketmoqda?

Javoblar: Amudaryo va Sirdaryo, Qashqadaryo va Surxondaryo.

3) Marsel Brionning yozishicha, Amir Temur G'ilon shahrini bosib olgach, bu hududda bir kun ham qolmasdan, butun qo'shinni olib zudlik bilan shaharni tark etadi. Bu yerdagi „ofat" hatto vabodan ham, eng kuchli dushmandan ham xavfliroq ekanini aytadi. Shu „ofat"ning nomini ikki so'z bilan ayting.

Javoblar: lazzatli taomlar, go'zal ayollar.

4) Abdulla Qahhorning otasi temirchi edi. Taxminan 1927-yillarda saraton paytida u bir amalni bajarmaganligi uchun masjid imomi tomonidan kofirga chiqarilib, do'koni buzib tashlanadi. Abduqahhor qaysi ishni qilmagan edi?

Javoblar: ro'za tutmagan, zakot bermagan.

A) 1-kimyo, 2-geografiya, 3-tarix, 4-adabiyot.
B) 1-biologiya, 2-,3-,4- tarix.
C) 1-kimyo, 2-geografiya, 3-,4-tarix.
D) 1-fizika, 2-geografiya, 3-tarix, 4-adabiyot.

II. Berilgan matndagi ajratib ko‘rsatilgan so‘zlar qaysi terminlar bilan almashtirilishi lozim?

Timsohlar sudralib yuruvchilarning eng qadimgi guruhlaridan hisoblanadi.

Ular 300 ming yil ilgari paydo bo‘lgan. Hozir yashab turgan timsohlar turkumi turli-tuman arxozavrlar kenja sinfining qoldig‘i sanaladi. Timsohlar **shirin** suvlarda yashashga moslashgan, uzunligi 2–5 metr, hatto 10 metrgacha boradi. Ular hozirgi sudralib yuruvchilar orasida eng **baland** taraqqiy etgan **maxluqlar**dir. Timsohlar tuxum qo‘yib ko‘payadi. Tuxum +31°C dan past bo‘lganda urg‘ochi timsoh, baland bo‘lganda erkak timsoh paydo bo‘ladi. Tuxumdan chiqqan timsohlarning 2–3 tasigina jinsiy jihatdan voyaga yetgan timsohga aylanadi. Timsohlar qimmatbaho **po‘sti** va go‘shti uchun ovlanadi. Ularning barcha turi Jahon Qizil kitobiga kiritilgan.

A. Chuchuk, yuksak, hayvon, terisi
B. Sho‘r, yuksak, jonivor, qobig‘i
C. Mazali, yuqori, jonzot, po‘stlog‘i
D. Chuchuk, yuksak, jonzot, terisi

4.6-mashq. Berilgan so‘zlarni fan sohalari bo‘yicha jadvalga joylashtiring.

Birikma, burun, devalvatsiya, QQS (qo‘shimcha qiymat solig‘i), til, qo‘shma, ildiz, aksiya, yog‘in, tangens, ijtimoiy, morfologiya, mizoj, mahraj, zov, qalamcha, sho‘rxok, lizing, bosh, lab, qoldiq, relyef, sath, infuzoriya, bachki, to‘qima, quyun, balans, tip, baholamoq, nutq, birja, tijorat.

Tilshunoslik	Geografiya	Biologiya	Iqtisodiyot	Matematika
fonetika	materik	mikroskop	valuta	tenglama

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Ilmiy uslubning fan-texnika taraqqiyoti bilan qanday bog‘liqligi bor?
2. Ilmiy nutqda fikr aniq bir shaxs tomonidan bayon qilinishi mumkinmi?
3. Ilmiy matnda qo‘shma gaplarning qaysi turidan keng foydalaniladi?
4. *Kimning ilmdin rizq-u ro‘zi bor, Ilm o‘rganishdan aslo etmas or* baytini ilmiy uslubda bayon qiling. Badiiy nutq va ilmiy nutq farqi yuzasidan o‘z fikringizni bildiring.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

4.1-topshiriq. Berilgan dialogik nutq asosida ilmiy matn yarating.

XARIDORNI KUTIB OLISH HAM SAN’AT

– Endiii... ba’zi injiq, ziqna, ezma xaridorlar odamni qonini so‘rvoradi-da.

– Ikkinchi og‘zingdan bunday gap chiqmasin! Xaridorning injiqligi malol keladigan yuragi tor odam bo‘lsang, savdoni yig‘ishtirib, boshqa hunar qil. Xaridor injiq bo‘ladimi, g‘alchami, bechoraholmi, boyvachchalardanmi – barini iliq kutib ol, shirin muomala qil. Do‘koningga kirgan xaridor o‘zini xo‘jayindek erkin his etsin. Magazin muzey emas. Xaridor istagan narsasini istagancha tekshirib olsin. Sen uning xizmatida bo‘l, ammo shilqimlik qilib, mol olishga zo‘rlama. Zo‘rlasang, „Moli o‘tmayotgandirki, qistayapti olgani“ deb shubha tug‘iladi xaridorda. Ba’zi tortinchoq odamlar buyumga yaqinlashgani andisha qiladi, uzoqdan ko‘zdan kechiradi, narxini so‘rashga ham botinolmaydi, „So‘rasam-da, olmasam, sotuvchining jahli chiqadi“, deb cho‘chiydi. Binobarin, magazinga kirgan odamning oldiga darrov yugurib borma „Nima kerak?“ deb. Ha, hurkitvorma, o‘ziga tashlab qo‘y, aylansin, mollarni obdan ko‘zdan kechirsin, bittasini oldida to‘xtab senga qarasa, ana innaykeyin oldiga bor, butun vujudingni quloq qilib gapini eshit. (*Farhod Musajonov*)

Bajarish tartibi:

1) sarlavhaga ilmiy shakl bering;
2) muhim jihatlarini aniqlang, dalillarni ajrating;
3) almashtirilishi zarur, tushirib qoldirish lozim bo‘lgan so‘zlarni belgilang;
4) tasvirlar ekansiz, voqeani baholang, biroq hissiy munosabatingizni bayon etmang.

4.2-topshiriq. Tayyorlagan matningizni „Ilmiy anjuman“ o‘yinida og‘zaki ma’ruza qilishga tayyorlang.

Namuna:

Pul mablag‘larini saqlashga ixtisoslashgan ko‘plab muassasalar mavjud. Bunday korxonalar qatoriga omonat banklari, fond birjalari, pensiya jamg‘armalari, sug‘urta kompaniyalarini kiritish mumkin. Omonat deb bankka mablag‘ jamg‘arish va ko‘paytirish maqsadida ma’lum ustama haq – foiz evaziga pul qo‘yishga aytiladi. Omonatning eng katta dushmani – inflatsiya. Inflatsiya mamlakatda o‘rtacha narx-navoning muttasil oshib borishi natijasida pulning qadrsizlanishi demakdir. Agar mamlakatda iste’mol tovarlarining narxi 3 marta ortsa, demak, aholining omonatlari ham shuncha ko‘p qadrsizlanadi. Shuning uchun kuchli inqiroz davrlarida omonatni pul ko‘rinishida saqlash iqtisodiy jihatdan to‘g‘ri emas. Yaxshisi, zudlik bilan kelajakda yuqori narxlarda sotish oson bo‘lgan tovarlarni sotib olish kerak bo‘ladi. (*„Iqtisodiy bilim asoslari“ darsligidan*)

5-mavzu. BADIIY USLUB

5.1-mashq. Berilgan matnlarni o‘qing.

I. Arastu yoshi yetmishga yetganda barbat chalishni o‘rganibdi. Shogirdlari: „Oppoq sochingiz bilan barbat mashq qilgani uyalmaysizmi?“ – deb so‘rashsa, shunday javob beribdi:

– Davrada o‘tirgan odamlar bu hunarni bilgani holda men ko‘zimni mo‘ltillatib o‘tirsam, o‘shanda uyat bo‘lur edi. Har qanday ilm-u hunardan

xabardor bo‘lish, uni o‘zlashtirish yo‘lida tortish mumkin bo‘lgan barcha aziyatlarni bilish odamning fazilatidir. Johil kishigina buning ma’nosiga tushunmaydi va foydasini bilmaydi. (*Muhammad Avfiy*)

Barbat – to‘qqiz torli cholg‘u asbobi

II. Talab va takliflarga binoan „O‘zbek tilining morfem lug‘ati“ (26 163 ta so‘z) – to‘liq versiyada. Endi siz soatlab kitob titib, falon pulga uni sotib olmaysiz. Ushbu lug‘at mutlaqo bepul. Offlayn. Juda ham qulay. (*Internetdan*)

III. Mashhur Maugli haqidagi asarni eslaysizmi? Uning muallifi ingliz shoiri va yozuvchisi Redyard Kipling Nobel mukofotining adabiyot bo‘yicha eng yosh sovrindori bo‘lgan. U 1907-yilda 42 yoshida „kuzatuvchanlik, yorqin tasavvur, g‘oyalar yetukligi va buyuk iste’dodi uchun“ ushbu nufuzli mukofotga munosib ko‘rilgan. Bunga qadar Redyard Kipling 4 roman, 13 tom hikoya, 3 tom bolalar hikoyalari, shuningdek, bir qator she’rlar va safar eslatmalarini yozishga ulgurgan. *(t/me:adabiyot_olami)*

IV. Xaridorlar ham muayyan tovarni sotib olish uchun o‘zaro raqobat qilishadi. Bunday raqobat, ayniqsa, tovarning taklif miqdori unga bo‘lgan talab miqdoridan kam bo‘lganda yaqqolroq namoyon bo‘ladi. Bozorda tovarning kam miqdorda taklif etilishi tovar taqchilligini yuzaga keltiradi. Tovarni sotib olish uchun xaridorlar navbat kutib qoladilar. Navbatlarning paydo bo‘lishi esa xaridorlarning o‘zaro raqobatidan dalolat beradi. Bunday raqobat ta’sirida narxlar oshadi, tovar sifati tushadi, xizmat ko‘rsatish esa yomonlashadi. *(„Iqtisodiy bilim asoslari“ darsligidan)*

V. Bostirma tagida, bo‘yin-boshini kattakon eski sholro‘mol bilan tang‘ib, qo‘lida rapida, ikki yuzi tandirdan endi uzilgan kulchadek qizarib-bo‘g‘riqib non yopayotgan onasi uni:

– Ebi, o‘zimdi sahroyi ulimmi? Araz-durazing arib-tarqab keldingmi, bolam? – deya, yaxshi tanimagan bo‘lib chap kaftini peshanasiga soyabon qilgancha, kulimsirab qarshi oldi. – Ke, ke. Qizginalaring chopib-chopqillab yuribdimi? O‘zingdi tan-joning sog‘mi? Oyro‘zingdi vaqti xushmi? Tiniq kampir qalay? O‘tirgandir keng yaylovda kengash qurib?

– Yaxshi, hammaginasi yaxshi, oy kulganday! – dedi Berdiboy sabrsizlik bilan. – Bu Sanamingiz o‘qishga ketarmish, deb eshitdikmi, apa? (*Erkin A’zam*)

5.2-mashq. Ular orasidan badiiy matnni boshqa matnlardan farqlovchi belgilarni aniqlang va fikringizni qisqa jumlalarda yozma ifodalang.

5.3-mashq. Berilgan so‘zlardan badiiy uslubga xoslarini ajratib ko‘chiring.

Fikrlamoq, xayolot, borliq, yashnagay, demak, jilmaymoq, zumrasha, rezonans, tenglama, paxmoq, ocherk, talmeh, boqiy, istiqbol, girgitton, bo‘g‘in, mavjlanmoq, binobarin, dilkusho, bildirgi, talpinmoq, saxovat, hujayra, plazma, ag‘yor, nazorat qilmoq, to‘rtburchak, tovush, orombaxsh, faxr etmoq, tanqis, opoqi, yovqur.

Nazariy matn

Badiiy uslub – uslublarning eng murakkabi. Unda muallif asarning go‘yaviy mazmuni va o‘z maqsadidan kelib chiqib turli uslub unsurlarini qorishiq holda qo‘llashi mumkin. Masalan, O‘ktam Usmonovning „Girdob“ romanida qishloq xo‘jaligiga oid terminlar, ilmiy ma’ruza (nutq) ko‘p uchraydi. Badiiy uslubning asosiy xususiyati – bo‘yoqdor til birliklaridan, ko‘chma ma’noli ifodalardan foydalanishning ustuvorligi. Bu uslubda jumlalarning qisqargan shakli, ritorik so‘roq gaplar, yig‘iq va to‘liqsiz, bo‘laklar o‘rni almashgan gaplar cheklanmagan holda qo‘llanadi.

5.4-mashq. Nazariy matnning asosiy mazmunini og‘zaki bayon qiling.

5.5-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

I. Muhammad ibn Urva Yamanga voliy bo‘lib kirib borganida Yaman ahliga shunday xitob qilgan ekan: „Ey ahli Yaman! Mana bu mening ulovim. Agar chiqib ketayotganimda shundan ko‘p narsa olib chiqsam, demak, men „U“man!“ „U“ni toping.

A. O‘g‘ri. B. Poraxo‘r. C. Xoin. D. Baxil.

II. Agar dardni sezayotgan bo‘lsangiz, demak, tiriksiz. Agar boshqalarning dardi uchun joningiz achiyotgan bo‘lsa, demak, …siz. (*L. Tolstoy*) Nuqtalar o‘rnini to‘ldiring.

A. Rahmdil. B. Dardkash. C. Inson. D. Do‘st.

5.6-mashq. Matndagi ajratilgan so‘zlardan ko‘chma (majoziy) ma’noda qo‘llanganlarini aniqlang va izohlang.

Bir baliqchi bor edi. Kunlarning birida u ovlagan balig‘ining ichidan qimmatbaho **marvarid** topib oldi. Xursand bo‘lgan baliqchi marvaridni zargarga olib bordi. **Zargar** marvaridni ko‘rib:

– Bu bebaho-ku! Men do‘konimni, uyimni sotsam ham marvaridingni sotib olishga pulim yetmaydi. Sen buni podshohimizga olib bor, menimcha, u sotib olishi mumkin, – deb maslahat berdi.

Baliqchi saroyga jo‘nadi. Ichkariga kirib, podshohga bo‘lgan voqeani so‘zlab berdi va qo‘lidagi marvaridni uzatdi. Podshoh qimmatbaho toshni olib, baliqchiga dedi:

– Men bu marvaridni anchadan buyon izlayotgan edim. Seni mukofotlash uchun o‘zimning **maxsus xazina**mga kirishingga ruxsat beraman. U yerda olti soat qolib, istaganingcha narsa olishing mumkin.

Baliqchi maxsus xazinaga kirdi-yu hayratdan qotib qoldi. Xazinaning ichi juda katta, uch qismdan iborat ekan: birinchi xona qimmatbaho toshlar, **oltin-kumushlar** bilan to‘la; ikkinchi xonada turfa xil **taomlar va ichimliklar** tayyorlab qo‘yilgan; uchinchisi – yotib dam olish uchun hozirlangan xona. Bularni ko‘rgan baliqchi o‘zicha: „Shuncha oltinni qanday olib ketaman? Avval yaxshilab ovqatlanib olsam, kuchga to‘laman, shunda ko‘proq oltin olib ketishimga imkon tug‘iladi“, – deb o‘yladi va taomlar hozirlangan xonaga kirib, berilgan vaqtning ikki soatini yeb-ichishga sarfladi. Keyin esa oltin-u javohirlar to‘la xonaga borayotganda parqu ko‘rpa-yostiqli **to‘shaklar** solingan xonaga ko‘zi tushdi. Yana o‘zicha: „Ovqatlanib qornimni to‘ydirib oldim. Kel, endi biroz mizg‘ib olsam, yanada ko‘proq kuch to‘playman va mo‘l boylik olib ketaman. Shunday ajoyib to‘shakda uxlamay ketaveramanmi?“ – dedi o‘z-o‘ziga. Shunday qilib, u uxlash xonasiga kirdi, cho‘zildi-yu darhol uxlab qoldi.

Oradan biroz vaqt o‘tgach: „Ey ahmoq baliqchi, o‘rningdan tur! Muddating nihoyasiga yetdi. Bu yerdan chiqishga tayyorgarligingni ko‘r“, –

degan ovozni eshitdi. Qo‘rqib ketib: „Iltimos, menga yana ozroq muhlat bering, axir men boylik to‘plashga ulgura olmadim-ku!“ – dedi. Haligi ovoz: „Senga bu yerdan istagan narsangni olishing uchun olti soat berildi, sen esa hozir uyqudan turding. Endi oltin olmoqchimisan?! Nega shu olti soatning hammasini boylik yig‘ishga sarflamading? Keyin tashqariga chiqib, shu oltinlarga eng lazzatli taom, eng ajoyib ko‘rpa-to‘shaklar sotib olishing mumkin edi-ku?! Sen ahmoq, g‘ofil kimsa ekansan. Endi tashqariga chiq!“ – dedi.

5.7-mashq. Matndan chiqargan xulosangizni 3 – 4 jumla orqali bayon eting.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Badiiy asar tili qachon adabiy til doirasidan chiqib ketadi?
2. Nasriy nutq bilan she’riy nutq o‘zaro qanday farqlanadi?
3. Quyidagi parchani o‘qing. Said Ahmadning ajratib ko‘rsatilgan fikriga munosabatingizni bildiring.

– Abdulla Oripov bilan devor-darmiyon qo‘shni ekansiz. Ko‘rishib turasizlarmi?

– Ha, albatta. Bog‘imizni guldor panjara ajratib turadi. Unikiga shoirlar, menikiga nosirlar kelishadi. Dam olish kunlari unikida she’rxonlik, menikida askiya, latifago‘ylik bo‘ladi.

– O‘rtadan o‘sha panjara olib qo‘yilsa bo‘lmaydimi?

– Bo‘lmaydi. **Nazm bilan nasr o‘rtasida chegara bo‘lishi kerak.**

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

5.1-topshiriq. Quyida berilgan ilmiy matn asosida badiiy tasvir matni yarating.

Bajarish tartibi:

1) sarlavhaga badiiy tus bering;
2) almashtirish, qo‘shish lozim bo‘lgan so‘zlarni aniqlang;
4) hissiy munosabat ifodalangan o‘rinlarni belgilang;
5) tasvirlar ekansiz, voqeani baholang, hissiy munosabatingizni bayon eting.

ADASHGAN NOMLAR

Islandiya ingliz tilida „muz o‘lka“, Grenlandiya esa „yashil o‘lka“ degan ma’noni bildiradi. Qizig‘i shundaki, Islandiyada iqlim yumshoq, qishda harorat kamdan kam holatda 0 gradusga tushadi. Grenlandiya orolining 86 foizi esa muz bilan qoplangan.

5.2-topshiriq. Yaratgan matningizni badiiy o‘qish sinovida taqdim qilishga tayyorlaning.

6-mavzu. ESSE – IJODIY MATN

6.1-mashq. Esse matnini o‘qing.

Kunlarning birida Ozod akaga tegajoqlik qilib so‘radim:

– Tanqidchining obro‘si nima bilan o‘lchanadi?

– Bilasizmi, bu savolingizga Rasul Hamzatovning quyidagi so‘zlari bilan javob berish mumkin. U shunday deydi:

1. Yomonni har doim yomon deb, yaxshini har doim yaxshi deb ayt.
2. Pashshadan fil yasama, lekin fildan pashsha yasashni xayolingga ham keltirma.
3. Kitobda yo‘q narsa to‘g‘risida emas, unda bor narsa haqida gapir.
4. O‘z fikringni asoslash uchun Belinskiydan boshlab, hamma ulug‘ kishilardan hadeb misollar keltiraverma. Agar shu fikr haqiqatan seniki bo‘lsa, uni o‘zingning aqling bilan isbotla.
5. Ravshan fikrni ravshan va tushunarli til bilan insho qil. Noaniq gaplarni asti yozma.
6. Shamolning yo‘nalishini ko‘rsatib turadigan pirpirak bo‘lma.

Agar har bir tanqidchi ustoz aytgan mana shu fikrlarga amal qilganida edi, tanqidchiligimiz yutuqlari yana ham ko‘paygan bo‘lardi.

Ozod akaning maqolalarida „dovon“, „cho‘qqi“ iboralari tez-tez tilga olinadi. Ustoz bu so‘zlarni ramziy jihatdan ijodiy o‘sish, yuksalish ma’nolarida qo‘llaydi. Bir dovonga chiqqan odam ikkinchisini, undan balandrog‘ini oshib o‘tishni ko‘zlaydi. Tanqidchining o‘zi ham ijod dovonlari osha qutlug‘ niyatlar bilan yuksalib bordi. (*P. Shermuhamedov*)

6.2-mashq. Esseda muallifning shaxsiy munosabati qaysi o‘rinlarda yaqqol ifodalanganligini aniqlang. Matnga sarlavha toping.

6.3-mashq. Essening asosiy mazmuni aks etgan fikrni toping. Muallif nima demoqchiligini bir jumlada ifodalang.

Nazariy matn

ESSE (frans. essayi – tajriba, mashq; xomaki narsa) – adabiy, falsafiy, ijtimoiy, publitsistik va boshqa mavzularda yozilgan, muammolar tizimli, ilmiy tarzda emas, balki erkin shaklda talqin qilinadigan nasriy asar. Esse ifoda maqsadida biror muammoni qo‘yishiga ko‘ra ilmiy, uni ifodalash jihatidan badiiy uslubga xos. Zero, badiiy asarda, odatda, muammo qo‘yilmaydi, ilmiy asarda esa ta’sirchan ifodalardan foydalanish me’yor hisoblanmaydi.

6.4-mashq. Esse haqidagi nazariy ma’lumot mazmunini og‘zaki bayon qiling.

6.5-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

I. Berilgan matn mantiqan qaysi soha uchun tavsiya vazifasini bajarishi mumkin?

Og‘ir taqdiringizdan istaganingizcha shikoyat qilishingiz mumkin, biroq hammada ham qandaydir muammo bor. Qulay fursat hech qachon o‘zidan o‘zi kelmaydi, o‘zingiz uni yaratishingiz kerak bo‘ladi. Hech kim siz uchun qaror qabul qilmaydi. Biror reja tuzganingizda o‘z maqsadingizga

yaqinlashayotgandek bo‘lasiz. Agar rejalar qog‘ozda qolib ketsa, hech qanday ahamiyatga ega bo‘lmaydi. Orzu ketidan aniq xatti-harakat bo‘lmasa, rivojlanishga doir o‘qilgan o‘nlab kitoblar ham foyda bermaydi. O‘zingizni moliyaviy yoki oilaviy shart-sharoitlar qurbonidek tutmang va buni oqlashga ham urinmang. Shunchaki yeng shimarib, anchadan beri ko‘zlagan maqsadingizni amalga oshiring.

A. Huquqshunoslik.
B. Psixologiya.
C. Ekologiya.
D. Iqtisodiyot.

II. Deyl Karnegi unga shunday ta’rif beradi: „U hech qancha turmaydi, ko‘p narsaga qodir emas. U hadya qilingan odam boy bo‘ladi, hadya qilgan odam esa kambag‘allashib qolmaydi. Uning davomiyligi bir lahza, ammo xotiramizda abadiy qoladi. Uni sotib olish, so‘rab olish, o‘g‘irlab olish behuda. Chunki u chin dildan taqdim etilgandagina qadrli. „U“ nima?“

A. Ishonch. B. Nigoh. C. Tabassum. D. Diydor.

6.6-mashq. Essening asosiy xususiyatlarini tartib raqami bilan ajratgan holda yozib chiqing. Tinish belgilarining qo‘llanishiga e’tibor qarating.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Esseni murakkab janr deyish mumkin. Nega?
2. Esseni nega to‘laqonli ilmiy asar deb bo‘lmaydi?
3. „Ertalabgi xayollar“ xayoli“ badiasidan parchani o‘qing. Matnning mavzusi xususida munosabatingizni bildiring.

Adabiyotshunoslar oilasida tug‘ilganman. Esimni tanibmanki, uyda yozuvchi-shoirlarning ism-sharifi tilga olinadi, yozgan maqolasi-yu kimnidir „urgan-surgan“i muhokama qilinadi. G‘aybulla as-Salom, Najmiddin Komilov, Azim Suyun, Usmon Azim, Mahmud Sa’diylarning o‘zini tanimasam ham, ism-sharifini yoddan bilardim. Dadam ukam ikkimizni

shahar aylantirishga olib chiqib, o‘zlari „O‘zbekiston adabiyoti va san’ati“ gazetasi tahririyatida soatlarcha qolib ketardilar. Biz esa Mahmud Sa’diy degan bir „qora shaxs“ni yomon ko‘rib tashqarida kutib o‘tirardik. Kuni kelib o‘zim ham ana shu ajoyib ustozga shogird tushdim. Bitiruv malakaviy ishimga ilmiy rahbarlik qildilar, keyin magistrlik ishimda ham maslahatlar oldim. Soatlab yonlarida o‘tirdim. (*Shohruxbek Olim*)

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

6.1-topshiriq. Kichik esse yozing.

Bajarish tartibi:

1) yozishga arziydigan voqea yoki hodisani toping;
2) muhim jihatlarini eslang, dalillarni aniqlang;
3) hodisa ro‘y bergan vaqt, joyni ko‘rsating; qatnashchilarni qayd eting;
4) voqelikka munosabatingizni aniqlab oling;
5) tasvirlar ekansiz, voqeaga munosabatingizni ifodalashga e’tiborli bo‘ling.

6.2-topshiriq. Esse tanlovida badiiy o‘qishga tayyorlaning.

NAZORAT ISHI. ESSE YOZISH

7-mavzu. NUTQ TURLARI

7.1-mashq. Yozma matnni o‘qing.

Boyazid Bistomiy hazratlari jinnixona yonidan o‘tayotganlarida bir tabibning hovonchada dori maydalayotganini ko‘rib:

– Behad gunohkorman, – debdilar, – shu kasalimga qarshi doring bormi?

Tabib boshini ko‘tarib ulgurmasdan, jinnixona panjarasidan qarab turgan bir xasta javob beribdi:

– Tavbaning tomiri bilan istig‘forning yaprog‘ini aralashtir. Qalb hovonchasida tavhid* to‘qmog‘i bilan tuyib maydala. Insof elagidan o‘tkaz, ko‘z yosh bilan yo‘g‘ir, ishq tandirida pishir va bomdod bilan shom orasida ko‘proq tanovul qil. Ko‘rasan, xastaligingdan asar ham qolmaydi!

Bistomiy hazratlarining ko‘zlari jiqqa yoshga to‘lib debdilar:

– Yo Rabbim! Bu dunyo xastaxonasida ne-ne tabiblaring bor!

(*„Hikmatli latifalar va nishonga urilgan so‘zlar“ kitobidan*)

7.2-mashq. Og‘zaki nutqqa xos matnni o‘qing va tinglang.

– Buvi, siz rostdanam ko‘p narsalarni bilasizmi?

– Sersavolimdan o‘rgilay, ikkam saksonga qarab ketyapman, bolam. Tosh qattiqmi, bosh qattiq? Taqdirni shapalog‘ini ko‘p yegan ko‘p narsani bilarkan. Bu bosh o‘lgur har narsani ko‘raverib, pishib ketgan, qoqindiq. Nimani so‘ramoqchiyding?

– Boya televizorda sigirni yetti xazinani biri ekanini aytishdi. Shunaqa xazina o‘zi nechta, buvi?

– Hay, qaqajonim-a, men aytay, sen qulog‘ingga quyvol, ho‘pmi? Birinchisi: sigir – ro‘zg‘orning baqqoli, ham qassobi; ikkinchisi: asalari – oilaning tabibi; uchinchisi: ipak qurti – qizlarning sepi; hah, nechanchisiga keldim, bolam?

– To‘rtinchisi, buvi, to‘rtinchisiga keldingiz.

– Barmog‘ing bilan sanab tur-da, bolam, sanoqda adashib ketmay. Ha... Shunaqib, to‘rtinchisi: obijuvoz – qozonning yog‘i; beshinchisi: tegirmon – qorinning belbog‘i; oltinchisi: o‘rmon – imorat suyagi, qozon olovi; yettinchisi: tovuq – ham obiyovg‘on, ham dori-darmon, bolam.

– Voy-bo‘, tushunmaydiganlarim ko‘p ekan-u, buvi.

– Yanagi safar aytib beraman qolganini, o‘rgilay, charchadim. Shomgacha picha mizg‘ivolay. Hali ayang kelganda uyg‘otarsan.

– Xo‘p, buvi, bemalol uxlavoling.

---

* **tavhid** – Alloh bilan uyg‘unlashish (tasavvuf)

7.3-mashq. Yuqoridagi yozma va og‘zaki nutqlarni qiyoslang.

Qiyoslash tartibi:

1) qo‘llangan so‘zlar;
2) qo‘llangan qo‘shimchalar;
3) gap qurilishi.

Nazariy matn

Og‘zaki va yozma nutq tarkibida qo‘llaniladigan so‘zlari, qo‘shimchalari va gap qurilishi bilan bir-biridan farqlanadi. Yozma nutqdagiday gapirish yoki og‘zaki nutqdagiday yozish to‘g‘ri emas. Shuning uchun til o‘rganishda, ayniqsa, xorijiy tillarni o‘zlashtirishda bunga alohida e’tibor qaratiladi.

7.4-mashq. Quyidagi jadvallar mazmunini og‘zaki bayon qiling.

1-jadval.

O‘zbeklarning dunyo mamlakatlarida joylashuvi	
O‘zbekistonda	27 millionga yaqin
Afg‘onistonda	2.7 millionga yaqin
Tojikistonda	1.2 millionga yaqin
Qirg‘izistonda	796300 ga yaqin
Qozog‘istonda	493 800 ga yaqin
Turkmanistonda	500 000 ga yaqin
Rossiyada	300 000 ga yaqin
Pokistonda	70 000 atrofida
Turkiyada	50 000 dan ortiq
Saudiya Arabistonida	50 000 ga yaqin
AQSHda	20 000 atrofida
Xitoyda	12 400 ga yaqin

@talim_obrazovaniye

2-jadval

Oilaviy tadbirkorlikning afzalliklari va kamchiliklari

Oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro ishonch hamkorlikdagi faoliyatning yuqori samaradorligini ta'minlaydi	Oilaviy munosabatlarning ish bilan bog'liq munosabatlarga salbiy ta'sirining mavjudligi
Har bir oila a'zosining aqliy va jismoniy imkoniyatlarini yaxshi bilish samarali mehnat taqsimotidan foydalanishga zamin yaratadi	Ayrim hollarda oila a'zolarining mutaxassis sifatidagi malaka va ko'nikmalarining yetarli bo'lmasligi
Tadbirkorlik faoliyatida oiladagi mavjud qo'shimcha resurs va imkoniyatlardan foydalanish natijaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi	Oilaviy tadbirkorlikni yirik korxona shaklida tashkil etish imkoniyatining cheklanganligi
Oiladagi yoshlarning tadbirkorlik sirlarini o'rganib borishiga imkon yaratadi	
Oilaviy tadbirkorlikni meros qoldirish imkoniyati orqali avlodlarning kelajagini ta'minlaydi	

(„Tadbirkorlik asoslari" darsligidan)

3-jadval

Biznes-rejaning tuzilishi

Bo'lim	Mazmuni
1	**Rezyume**
2	**Taklif etilayotgan loyiha g'oyasi (mohiyati)** 2.1. Umumiy boshlang'ich ma'lumotlar va sharoitlar 2.2. Yangi tovar namunasining ta'rifi 2.3. Tadbirkorlik faoliyati tajribasini baholash
3	**Mahsulot sotiladigan bozorlarni baholash** 3.1. Yangi tovar iste'molchilarining ta'rifi 3.2. Raqobatdoshlarni baholash 3.3. Raqobatdoshlarga nisbatan o'zining kuchli va ojiz tomonlarini baholash

4	**Marketing rejasi** 4.1. Marketing maqsadlari 4.2. Marketing strategiyasi 4.3. Marketing rejasining moliyaviy ta'minlanishi
5	**Ishlab chiqarish rejasi** 5.1. Yangi tovar ishlab chiqaruvchisi 5.2. Talab qilinadigan ishlab chiqarish quvvatlari va ularning mavjudligi 5.3. Ishlab chiqarishning moddiy omillari 5.4. Ishlab chiqarish jarayonini ta'riflash
6	**Tashkiliy reja** 6.1. Korxonaning tashkiliy-huquqiy shakli 6.2. Korxonaning tashkiliy tuzilmasi 6.3. Majburiyatlarning taqsimlanishi 6.4. Hamkorlar to'g'risida axborot 6.5. Biznes tashqi muhitining ta'rifi 6.6. Korxonaning mehnat resurslari 6.7. Boshqaruv tarkibi a'zolari to'g'risida ma'lumotlar
7	**Moliyaviy reja** 7.1. Daromad va xarajatlar rejasi 7.2. Pul tushumlari va to'lovlari rejasi 7.3. Korxona aktiv va passivlarining qo'shma balansi 7.4. Zararsizlikka erishish grafigi 7.5. Moliyalashtirish strategiyasi (mablag'lar manbalari va ularni sarflash) 7.6. Tavakkalchilikni baholash va sug'urta
8	**Ilovalar**

(„Tadbirkorlik asoslari" darsligidan)

7.5-mashq. Berilgan ilmiy matn parchalari asosida yuqoridagi kabi jadval tuzishga harakat qiling.

1. 2017-yil 8-sentabr kuni Toshkent shahri markazida „O'zbegim" milliy qadriyatlar festivali doirasida tayyorlangan megapalov Ginnesning rekordlar kitobiga kirdi. Taomning sof og'irligi 7360 kilogrammni tashkil

etdi. Palovni tayyorlash uchun rekord darajadagi masalliqlar: 1500 kg mol go‘shti, 600 kg qo‘y go‘shti, 220 kg quyruq yog‘i, 1900 kg guruch, 2700 kg sabzi, 220 kg piyoz, 440 litr o‘simlik yog‘i, 57 kg tuz, 100 kg no‘xat, 190 kg mayiz, 5 kg zira, 2 kg murch, 1 kg kurkuma (zarcho‘-va – sariq tusli zanjabil ziravori) va 350 litr suv solindi. (*„Dunyo, siyosat, jamiyat“ to‘plamidan*)

2. „Mersedes“ avtomobili 40 ming dollar turadi. Vazni 2 tonnaga teng. Demak, uning har bir kilogramm og‘irligi 20 dollarga to‘g‘ri keladi. Sport velosipedining bahosi esa 1500 dollarga teng. Vazni – 7 kilogramm. Demak, har bir kilosi 200 dollarga to‘g‘ri keladi. Xulosa qanday? Albatta, velosiped „Mersedes“dan 10 barobar qimmat turarkan.

3. 1989-yil Kanberrada (Avstraliyada) asos solingan ATES (Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik tashkiloti)ga a’zo mamlakatlar hududidagi aholi dunyo aholisining 40% iga to‘g‘ri keladi va jahon YIMning 54% i-ni, tijoratning 44% ini tashkil qiladi. (*„Dunyo, siyosat, jamiyat“*)

7.6-mashq. Berilgan so‘zlarning qaysilari barcha uslublarda erkin qo‘llanish imkoniyatiga egaligini aniqlang.

Bozor, zamon, e’tibor, yashamoq, burch, hujjat, mosuvo, dilafsho, bosh, tabiat, odam, jamiyat, nuqul, ibtido, jo‘shqin, harakat qilmoq, tahsin o‘qimoq, so‘zamol, ota-ona, kompyuter, ayb, tushunmoq, non, nega, ulug‘vor, kitob, agar, qurg‘ur, doim, bahor.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Og‘zaki va yozma nutqning farqini qanday aniqlash mumkin? Fikringizni jadvalda ifodalang.

2. Nutq – bunyodkor kuch. Shu fikrni qanday izohlaysiz?

3. Alisher Navoiy „Mahbub ul-qulub“ asarining voizlikka (notiqlik san’atiga) bag‘ishlangan 24-faslida shunday yozadi: „Va’z bir murshid va ogoh ishidur va aning nasihatin qabul etgan maqbul kishidur. Avval bir yo‘lni bormoq kerak, andin so‘ngra elni boshqarmoq kerak. Yo‘lni yurmay kirgan itar va g‘ayri maqsud yerga yetar. Voiz uldurki, majlisig‘a

xoli kirgan to‘lg‘ay va to‘la kirgan xoli bo‘lg‘ay. Voizkim, bo‘lg‘ay olim va muttaqiy* – aning nasihatidin chiqqan shaqiy**. Ulki, buyurub o‘zi qilmag‘ay, hech kimga foyda va asar aning so‘zi qilmag‘ay“.

Matnga tayangan holda ayting-chi, so‘zlovchining majburiyatlari nimalardan iborat? Fikringizni yozma ifodalang.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

7.1-topshiriq. Nuqtalar o‘rniga berilgan so‘zlardan moslarini qo‘ying va javobingizni izohlang.

1. Bir olim shunday degan ekan:
– Nodonga nodonligi tufayli til tekkiza ko‘rma! Aks holda sendan ibrat olib, seni … o‘rnida ko‘radi. (*„Rivoyatlar“dan*)

ag‘yor, raqib, dushman

2. Yunon donishmandi Diogendan so‘rashibdi: „Kimning ko‘zi o‘t-kir?“ – …ning ko‘zi, – javob beribdi Diogen, – chunki u senda yo‘q narsani ham ko‘radi.

baxil, hasadgo‘y, ziqna

3. – Katta daryolar … oqadi.
– Sen daryoni ko‘rmagansan-ku?
– Men shunday odamlarni ko‘rganman.

ohista, sokin, sekin

4. Kecha aqlli edim – dunyoni o‘zgartirmoqchi bo‘ldim. Bugun …-man – o‘zimni o‘zgartiryapman. (*Rumiy*)

dono, oqil, bilimdon

7.2-topshiriq. Matndagi nomuvofiq so‘zlar o‘rniga berilgan so‘zlardan moslarini qo‘yib ko‘chiring.

---

* **Muttaqiy** – taqvodor;

** **Shaqiy** – baxtsiz, o‘zboshimcha.

Olamda eng birinchi ma'lumotlar saqlash uchun mo'ljallangan mustahkam disk (sodda qilib aytganda, fleshka) 1956-yilda ijod qilingan va IBM 350 deb atalgan. Og'irligi 1 tonnadan ortiq, buyukligi shkafdek kelgan, xotira kengligi esa 5 megabaytnigina tashkil etgan. Bu kashfiyot o'sha davrning eng yirik texnologik zafarlaridan biri bo'lgan. (*@itspecuz*)

dunyo, qattiq, nomlangan, kattaligi, javon, hajmi, ixtiro, yutuq

MUSTAHKAMLASH DARSI

1-topshiriq. Matnni o'qing.

Ofisda kompyuter buzilib qoldi. Ustani chaqirishdi. **Usta** kelib, **kompyuter**ni tuzatib ketdi.

Bu qanday bo'lganini ofisdagi **xodim** hikoya qilib beryapti: „Usta keldi. Kompyuterga diqqat bilan tikilib turdi, nimadir deb **shivirladi**, o'tiradigan kursimni o'n marta aylantirib, kompyuterimni **ozgina** surdi, yana nimadir deb pichirladi va ketdi. Mana, ishlayapti. Haqiqiy **sehrgar** ekan".

Ustaning hikoyasi: „Kompyuterni tuzatib berish uchun chaqirishdi. O'sha kompyuterni ishlatadigan xodim joyida **tek** o'tirolmaydigan, **doimo** kursisini aylantirib o'tiradigan yigit ekan. Kompyuter simi stulning oyog'iga o'ralashib qolibdi. Men yigitga eshittirmasdan uni **rosa** so'kdim, simni **kursi** oyog'idan bo'shatib, kompyuterni nariroqqa surib qo'ydim. Chiqib ketgan simni uladim va yana bir marta **so'kinib,** u yerdan chiqib ketdim".

2-topshiriq. Bir vaziyatga turli tomondan baho berish mumkinligi to'g'risida mulohazalaringizni 2–3 jumlada yozma bayon qiling.

3-topshiriq. Hikoyaga qanday sarlavha qo'yish mumkin?

4-topshiriq. Matn qaysi uslubga xos ekanligini aniqlang va fikringizni asoslab bering.

5-topshiriq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni jadvalga to'g'ri joylashtiring.

Badiiy uslub	Rasmiy uslub	So‘zlashuv uslubi

6-topshiriq. Kompyuterdan to‘g‘ri foydalanish qoidalari yuzasidan bilganlaringizni o‘rtoqlashing.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

7-topshiriq. Boshqotirmalarda yashiringan maqollarni toping.

8-topshiriq. Turli manbalardan nutq uslublariga namunalar topib yozing.

8-mavzu. TIL BIRLIKLARINI TANLASH IMKONIYATI

8.1-mashq. Matn bilan tanishing.

Qadim zamonda Abdusalom ismli halol inson o‘tgan ekan. Uning yakka-yu yagona farzandi bo‘lib, dilbandini juda yaxshi ko‘rar, yer-u ko‘kka ishonmas ekan. Kunlar, yillar o‘tib, bola pahlavon yigit bo‘libdi. Kunlarning birida u otasiga maslahat solibdi:

– Ey ota, endi men nima kasb qilay?

Otasi:

– O‘g‘lim, „Bo‘ynidan bog‘langan it ovga yaramas“, degan gap bor. Endi sen bir hunar yoki kasbni tanla va shunga mehr qo‘y, – debdi.

Shunda o‘g‘li:

– Eng yaxshi kasb o‘g‘rilik bo‘lsa kerak, – degan ekan, otasi:

– Mayli, o‘g‘lim, o‘g‘rilik bo‘lsa, o‘g‘rilik-da. Qo‘shnimizning qo‘yini o‘g‘irlab ko‘r-chi, – debdi.

O‘g‘li qo‘shni xonadondagi bitta katta qo‘chqorni o‘g‘irlab olib kelibdi. Otasi xursand bo‘libdi va:

– O‘g‘lim, zo‘r ish qilding, bir hafta uydan chiqmay shu qo‘yni maza qilib yeymiz, – debdi.

Xullas, bir hafta astoydil maishat qilishibdi. Qo‘yni pishirib yeb bo‘lishgach, o‘zlarini tarozida tortishibdi. O‘g‘il bir haftada uch kiloga ozibdi, ota esa to‘rt kiloga semiribdi. O‘g‘il hayron bo‘lgan ekan, otasi kulib debdi:

– Ey nodon o‘g‘il! Bilib qo‘y, sen o‘g‘irlagan qo‘yning pulini men bir kun oldin qo‘shniga berib qo‘yganman. Shundan men semirdim. Ko‘rdingmi, harom luqmada halovat yo‘q, yeganing o‘zingga yuqmaydi, shuning uchun halol kasb tanla. Shunda u dunyoying ham, bu dunyoying ham obod bo‘ladi. (*@onalar_kanali*)

8.2-mashq. Matndan so‘zlashuv uslubiga xos birliklarni aniqlang. Hikoya mazmunidan chiqargan xulosangizni yozma ifodalang.

8.3-mashq. Quyida berilgan so‘zlardan mosini nuqtalar o‘rniga qo‘yib chiqing.

AYYORONA IXTIRO

Amerikalik… elektrotexnik Tomas Edison muntazam ravishda nimalarnidir ixtiro qilib yurishi bilan mashhur edi. Bir kuni uning dala hovlisida mehmon bo‘lgan do‘stlaridan biri hovliga kiraverishdagi kichkina …ning ochilishi qiyin bo‘lganligidan nolidi.

– Uni ochish uchun bor kuchimni …imga to‘g‘ri keldi, – dedi u.

– Tushunarli, – dedi Edison, – lekin kuchingiz bekor ketgani yo‘q. Siz o‘sha eshikni ochish bilan …dagi suv idishga o‘ttiz … suv ko‘tardingiz.

buyuk, taniqli, darvoza, eshik, ishlatish, sarflash, kuch, quvvat, chelak, tom, litr, tonna

Nazariy matn

Til taraqqiyotining biror davrida so‘z, ibora yoki qo‘shimcha ortiqcha bo‘lmaydi, mabodo bo‘lsa, u tezda nutq sahnasidan tushib ketadi. Ammo har bir qo‘shimcha, so‘z va iboraning qo‘llanish o‘rni qat’iy. Ayrim so‘zlar barcha uslubda cheklanmay qo‘llanilsa, ayrimi faqat bir uslubga xos bo‘ladi. So‘zlovchi tildan erkin foydalanadi, ammo til ifodalarini tanlashda muayyan majburiyatga ham ega. Unda til ifodalarining qay birini qachon qo‘llash kerakligi haqida malaka shakllangan.

8.4-mashq. Qavs ichidagi so‘zlardan uslubga mosini tanlab, gaplarni o‘qing.

Namuna: Bilganlaringni (bildir, anglat), ammo aql berishga harakat qilma. – Bilganlaringni anglat, ammo aql berishga harakat qilma.

1. Men hayotimga kunlar qo‘shishni emas, kunlarimga hayot qo‘shishni ... (xohlayman, tilayman, orzu qilaman, niyat qilaman). (*Ayman Yog‘iy*) 2. Yaxshilik – yomonlikni ...dir (yo‘qatmak, qaytarmak, tark etmak, rad qilmak). (*Jaloliddin Rumiy*) 3. Kishi o‘zini yaxshilik haqidagi …ga emas, ezgu ishlar va fazilatlarga o‘rgatmog‘i kerak (va’z, nasihat, pand, suhbat). (*Demokrit*) 4. Yaxshiliklarning eng …si sadaqadir (ahamiyatli, foydali, kerakli, e’tiborli). (*Abu Ali ibn Sino*) 5. Yaxshilikka yaxshilik eltgay, xolos, Yaxshilik birlan kishi topgay ... (xalos, ixlos, najot, erk). 6. Ko‘rdimki, eng yaxshi do‘st ilm ekan, aqlni esa yaxshiliklarga …da ko‘rdim (chorlash, chaqirish, dav’at qilish, undash). (*Najmiddin Kubro*) 7. Yaxshilikni shaxsiy …ni ko‘zlamay, faqat yaxshilik bo‘lsin, deya qilmog‘imiz lozim. (foyda, manfaat, muvaffaqiyat, boylik) 8. Tabiat – … va go‘zallikning bevosita ifodasi (ezgulik, yaxshilik, ulug‘vorlik, buyuklik). (*Asqad Muxtor*)

8.5-mashq. Gaplardagi uslubiy, tinish belgilari bilan bog‘liq xatoliklarni aniqlang va ularni tuzatib yozing.

1. Hozir kuyovimga, telefon qilaman, qamoqdan bo‘shaganimizda Dyun bilan uchovimiz tushgan sur’atni olib keladi. (*Said Ahmad*) 2. O‘zing bilasan – biz erkaklar palov damlashga ayollarga nisbatan o‘zimizni ustasi farang sanaymiz. (*Sunnatilla Anorboyev*) 3. Bu voqea ikkovimizning gurkirab palak ota boshlagan beg‘ubor o‘smir qalbimizni hayajonga solgan, o‘rtamizdagi sirli suhbat mavzusiga aynalib qolgan edi.

(*Odil Yoqubov*) 4. Karl yagona yashar, onasi yetti yil burun vafot etgan, otasi taniqli etnograf Gerhard Myuller, ko‘p vaqtini arxeologik safarlarda o‘tqazar, nega bir nemis oilasi o‘zbek mahallasida turib qolganini hech kim bilmasdi. (*Uchqun Nazarov*) 5. Yangi rahbar sinalmagan otni sirtidan o‘tib, obro‘sini tushirgisi kelmadi shekilli, shaytonga hay berib, alamini ichiga yutdi. (*Shodmon Otabek*) 6. Suqrot bir boy bilan yo‘lga chiqqan ekan. Yo‘lda, qaroqchilar shu o‘rtada izg‘ib yuribdi, degan xabarni eshitib qolibdi. Boy:

– Obbo, tangri urdi! Ular meni tanib qolsa, nima bo‘ladi? – desa, Suqrot:

– Obbo, xudo urdi! Ular meni tanimay qolsa, nima qilaman? – debdi.

8.6-mashq. Matn mazmunini og‘zaki bayon qiling. O‘z munosabatingizni bildiring.

Kasal yotgan onamga menga Davlat mukofoti berilganini aytishganda shunday degan ekan: „Yaxshi xushxabar, ammo o‘g‘lingiz yetimlarga, faqirlarga yordam berdi, deb aytishsa, bundan ko‘proq xursand bo‘lardim. O‘g‘limga aytinglar, mukofot pulini qaysidir ovulga suv olib kelish uchun bersin. Uni duo qilishadi. … Qayerda buloq topilsa, u yerda so‘qmoq ochiladi. Yangi so‘qmoqdan yangi yo‘l ochiladi“. (*Rasul Hamzatov*)

8.7-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

1. Quyidagi so‘zlardan qaysi biri faqat badiiy uslubga tegishli?

A. Nigoh. B. Boqish. C. Qarash. D. Nazar.

2. Uslubiy xoslangan so‘zlar qatorini toping.

A. Binobarin, xullas
B. Fido bo‘lmoq, gapirmoq
C. Tenglama, daftar
D. Arz, osmon

3. Qaysi sinonimik qatorda „ortiqcha“ so‘z bor?

A. Bemahal, bemavrid, bemalol, bevaqt
B. Cho‘loq, oqsoq, lang
C. Sarf, chiqim, xarajat, xarj
D. Chora, iloj, tadbir, imkon, ep, yo‘l, amal.

8.8-mashq. Matnni o‘qing. O‘z xulosangizni 3 – 4 jumlada bayon eting.

O‘QISH – O‘SISH DEMAK

Abituriyent – hayotini o‘zgartirish uchun yo‘lga chiqqan shaxs. Talaba bo‘lmoqchimisan, unda, albatta, o‘qi. Inson uchun doimo harakatda bo‘lmoq tiriklik belgisidir. Shunday ekan, yodingda tut:

1. Hech qachon vaqtim yo‘q, dema. Xohish bo‘lsa, vaqt topiladi. Dunyoni boshqarayotgan mashhurlarning sutkasi senikidan ortiq emas.

2. Hech qachon eslab qololmayman, dema. Xotirangni bo‘ysundir: inson istasa, hammasini yodida saqlaydi.

3. Hech qachon tushunmadim, dema. Tushunish qobiliyati va ong berilgan yagona tirik jon sensan. O‘zingni hayvonlarga teng tutma.

4. Hech qachon ertaga, dema. Bugunni ertaga topa olmaysan. Ertaning ham o‘z ishi bor. Vaqtni qadrla. Yo‘qotsang, topolmaysan. Uni sotib ham ololmaysan.

5. Barcha chalg‘ituvchi vositalardan voz kech. Texnika seni emas, sen uni yaratgansan – unga qul bo‘lma.

Har qanday zamonda kitob o‘qigan insonlar film tomosha qilgan odamlar ustidan yetakchilik qilganlar. Tanla: boshqarasanmi, bo‘ysunasanmi? O‘zingga ishon. Odam o‘ziga ishonmay turib boshqalarni ishontira olmaydi. Senga berilgan imkonni qadrla. Orzu qilma, maqsad qo‘y. Fikrlar dunyoni boshqaradi, sen ana shu fikr egasi bo‘l.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Nutq jarayoni yana qaysi fan sohalari tomonidan o‘rganiladi?
2. So‘z qo‘llashda doim ham uslubiy me’yorlarga amal qilinadimi? Nega?
3. Yozma ishlarda til birligini tanlashda qanday xatoliklarga yo‘l qo‘yish mumkin?
4. Quyidagi so‘zlarning asosiy ma’nolarini izohli lug‘atdan aniqlab lug‘at daftaringizga ko‘chiring: *ang‘iz, beshbel, tashrif, yelvizak, ko‘lanka, sha’n.*

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

8.1-topshiriq. Berilgan har bir jumlaga mazmuni bir xil, shakli har xil uchtadan so‘roq gap tuzing.

Namuna: Italiyalik adib Dantening „Ilohiy komediya“ asarida bobokalonimiz al-Farg‘oniy nomi tilga olingan.

1. Italiyalik adib Dantening „Ilohiy komediya“ asarida qaysi bobokalonimiz nomi tilga olingan?

2. Italiyalik adib Dantening qaysi asarida bobokalonimiz al-Farg‘oniy nomi tilga olingan?

3. Bobokalonimiz al-Farg‘oniy nomi tilga olingan „Ilohiy komediya“ asari qaysi adibga tegishli?

1. Qurg‘oqchilik yil bo‘yi davom etadigan ba’zi mamlakatlarda odamlar so‘rashganda bir-biriga sog‘liq emas, yomg‘ir tilashadi. 2. Jinoyatchining jinoyatini bo‘yniga qo‘yishda barmoq izlaridan foydalanish amali dunyoda ilk marta 1902-yil Daniyada paydo bo‘lgan. 3. Har oy to‘lganda Amazonka daryosidagi to‘lqinlar oqimga qarshi harakatlanib, ularning qudrati va tezligi shu kunlari bir necha yuz barobarga ortadi. 4. Kabutar havoda ming chaqirim parvoz qilib, manzilni aniq topib boradi.

8.2-topshiriq. Quyidagi so‘zlarni qaysi uslub xususiyatlarini ifodalashiga qarab jadvalga joylashtiring.

Zormanda, saxovatpesha, marketing, ariza, ilg‘or, aytmoq, ishonch bildirmoq, murosasiz, narx, bahavo, qizg‘anchiq, zafar quchmoq, amr etmoq, shartnoma, bobillamoq, peshqadam, obod aylamoq, shapaloq, vaysamoq, reklama, barkamol, tashabbus, ohista, e’lon, boy bo‘lgur, ijara, fidokorona, bolapaqir, savil, himmatli, nazarkarda, teorema.

Namuna:

So‘zlashuv uslubi	Ilmiy uslub	Publitsistik uslub	Rasmiy uslub	Badiiy uslub
zormanda	marketing	ilg‘or	ariza	saxovatpesha

II FASL. *SO‘ZDAN SO‘ZNING FARQI BOR*

9-mavzu. QANDAY SO‘ZLAR O‘ZARO BOG‘LANMAYDI?

Fikrat – daryo, g‘aflat ko‘lmakdir,
Daryo – hayot, ko‘lmak o‘lmakdir.

(*Erkin Vohidov*)

9.1-mashq. Qavs ichidagi so‘zlardan mosini tanlab, matnni o‘qing.

UMR SHUNDAY KECHADI

Bir guruh ulfatlar tijorat maqsadida chet (*el, yurt, shahar, o‘lka*)ga borishdi. Ular gavjum shahardagi sakson qavatli (*mehmonxona, bino, ofis*)-ning yetmish beshinchi qavatiga joylashishdi, chunki bundan pastda joy yo‘q edi. Yuqoridan shaharni tomosha qilish qulayligini o‘ylab, shu qavatda qolishga (*rozi, majbur*) bo‘lishdi. „Ammo shuni eslatib qo‘yishim lozim-ki, – deya ularni ogohlantirdi mehmonxona xodimi, – ichki tartibimizga ko‘ra, kech soat o‘n birdan ertalabki yettigacha **lift** ishlamaydi. Shuning uchun soat o‘n birgacha xonangizga chiqib olishni unutmang“.

Ulfatlar birinchi va ikkinchi kunlari aytilgan vaqtgacha ishlarini tugatib, xonalariga ko‘tarilib olishdi. Ammo uchinchi kuni ko‘ngilochar (*bazm, tomosha, o‘tirish, konsert*)da uzoqroq qolib ketishdi. Mehmonxonaga qaytishganida soat o‘n birdan o‘n daqiqa o‘tgan edi. Xizmatchilardan liftni ishlatib berishni (*iltimos, talab, da’vo, iddao*) qilishdi, lekin foydasi bo‘lmadi: lift avtomatik ravishda o‘char ekan. Pastda qolishning ham iloji yo‘q, yetmish beshinchi qavatga **zinapoya** orqali piyoda chiqish esa azob. Shunda bittasi:

– Kelinglar, sekin suhbatlashib chiqib ketaveramiz. Avvalgi yigirma besh qavatda (*latifa, qo‘shiq, askiya, topishmoq*) aytamiz, hazil-huzul qilamiz. Keyingi yigirma besh qavatda esa qo‘rqinchli (*voqea, hodisa, xabar, vaziyat*)lardan so‘zlaymiz. Qarabsizki, xonamizga yetib olganimizni

ham (*bilmay, ko‘rmay, eshitmay, o‘ylab*) qolamiz, – dedi. Bu gap hammalariga ma’qul keldi.

Darhaqiqat, qiziq-qiziq hangamalar bilan dastlabki yigirma besh qavat ancha tez (*bosib o‘tildi, chiqildi, egallandi, ishg‘ol etildi*). Keyin jiddiy voqealarning, mardlik qissalarining navbati keldi. Ulfatlar ikkinchi bosqichni ham amallab ortda qoldirishdi. So‘nggi yigirma besh qavatni g‘am-g‘ussaga (*to‘la, boy, chalingan, to‘yingan*) hikoyalar, yurakni ezadigan alamli rivoyatlarni aytib, ming (*mashaqqat, azob, qiyinchilik, nadomat*) bilan bosib o‘tishdi. Nihoyat, sillalari qurib, hansirab, tillari osilib, **eshik** oldiga yetib kelishdi. Shunda ulardan biri o‘sha (*kun, voqea, hodisa, vaziyat*)ning eng musibatli qissasini aytdi: „**Kalit** pastda qolib ketibdi!“

Yuqorida o‘qiganingiz bir majoziy hikoya edi. E’tibor bersak, insonning hayoti ham mazkur ulfatlarning safariga o‘xshab ketadi.

9.2-mashq. Matnda ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning majoziy ma’nosi bo‘yicha o‘z fikr-mulohazalaringizni bildiring.

9.3-mashq. Matn tarkibidagi ajratib ko‘rsatilgan usluban g‘aliz so‘zlarni mosi bilan almashtiring.

VAQT QADRI

Qadim **davrda** bir olim quyosh soatini ixtiro qilibdi va uni maydonga o‘rnatibdi. Shahar ahli bu soatdan foydalanishni o‘rganganlaridan keyin **umr**lari tartibga tushib, ishlari va topish-tutishlarida baraka paydo bo‘libdi.

Oradan yillar o‘tib, olim **halok bo‘libdi**. Shahar aholisi quyosh soatini olimdan qolgan **esdalik** sifatida saqlab qolish maqsadida atrofini o‘rab, ustiga chiroyli gumbaz qurishibdi. Qurilishni tugatib qarashsa, gumbaz ostiga quyosh nuri tushmaganligi uchun soat vaqtni **aniqlamay** qo‘yibdi. Odamlar o‘zlari bunyod etgan **binoni** qaytadan qurgilari kelmay, uni shu holicha qoldiribdilar.

Oradan kunlar, haftalar, oylar **kechibdi**. Odamlar soatni unutib, endi bu yerga kelmay qo‘yishibdi. Kunlarida ham, ishlarida ham **unum** qolmabdi: ular vaqtning qadrini esdan chiqarishgandi.

Berilgan so‘zlar: zamon, hayot, vafot etibdi, yodgorlik, ko‘rsatmay, inshoot, o‘tibdi, baraka.

Nazariy matn

Jumla tarkibidagi so‘zlar o‘zaro bog‘lanishi uchun ular orasida uslub, mantiq va grammatik jihatdan moslik bo‘lishi kerak.

Qiyoslang:

1) *Qarg‘a sayradi* (uslubiy nomoslik) – *Qarg‘a qag‘illadi* (moslik).
2) *Otasini suyandi* (grammatik nomoslik) – *Otasiga suyandi* (moslik).
3) *Shomda oy bo‘zardi* (mantiqiy nomoslik) – *Tongda oy bo‘zardi* (moslik).

9.4-mashq. Qavs ichidagi birliklardan eng qulayini tanlab so‘z birikmalari tuzing. Bunda nimaga asoslandingiz? Fikr bildiring.

Tong (shamoli, nasimi, yeli), omonat (dunyo, olam, borliq), tushda (tomosha qilmoq, ko‘rmoq, nazar solmoq), do‘stlarni (mukofotlash, taqdirlash, olqishlash), (odamni, ko‘chatni, kunni) o‘tqazmoq.

9.5-mashq. Quyidagi birikmalarning bog‘lanishida qaysi jihatdan nomuvofiqlik mavjud? Jadvalni to‘ldiring.

1) uch kundan oldin ketmoq;
2) kuzdagi boychechak;
3) vaqtdan foydalanish;
4) odimlayotgan ilon;
5) samolyotda yelmoq;
6) gulni barglari;
7) mevani ekmoq;
8) belkurak bilan chopmoq;
9) uyga dam olmoq;
10) suv ichida cho‘milmoq.

Mantiqiy jihatdan noto‘g‘ri bog‘langan	Grammatik jihatdan noto‘g‘ri bog‘langan

9.6-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

I. Qaysi gapda so‘zlar bog‘lanishidagi moslik buzilgan?

A. Titroqni bosishga chiranganidan peshanasi va yuzlarida sovuq ter tomchilari paydo bo‘ldi. (*X. Do‘stmuhammad*)

B. Momoqiz o‘rog‘ini yerga qadab, ro‘molini boshiga yelvagay qilib o‘radi. (*T. Murod*)

C. Zarkosani etaklari ancha tekis, yilqilarni yozda boqish uchun juda bop yaylov edi. (*M. Safarov*)

D. U o‘ziga kelganida mashinaning qizil chiroqlari uzoqlashgan, yo‘l chekkasida to‘planib turgan odamlar allaqachon tarqalib ketgandi. (*M. Tillayev*)

II. Nuqtalar o‘rniga mos qo‘shimchalarni qo‘yib gapni to‘ldiring.

Jigarrang jemper kiyib, kichkina qora sherst ro‘moli... dahani... bog‘lab olgan novcha, qotma bir ayol ostona... kira solib u bilan quchoqlashib ko‘rishdi. (*S. Zunnunova*).

A. -ning, -ni, -dan;
B. -ni, -dan, -dan;
C. -ni, -ga, -dan;
D. -ga, -ni, -dan;

9.7-mashq. Hikmatlarni o‘qing. Ular orasidan „ortiqcha“larini, ya’ni boshqalari bilan bog‘lanmaganlarini qoldirib, vaqtni qadrlash borasida bildirilgan fikrlarni ajratib yozing.

1. „Ertaga“ degan so‘z ikkilanuvchan odamlar va bolalar uchun o‘ylab topilgan. (*I. Turgenev*)

2. O‘zingni o‘zgartirish qanchalar mushkul ekanini o‘ylab ko‘r, shunda boshqalarni o‘zgartirishga shunchalar ojiz ekaningni anglaysan. (*Volter*)

3. Bir xil yilni 75 marta yashab qo‘yib, uni umr deb atamang. (*Robin Sharma*)

4. Sen uchun bir kunning ketishi bir qismingning ketishi demakdir. (*Hasan Basriy*)

5. Imkoniyat hayotda bir marta berilmaydi, hayotning o‘zi bir bor beriladi. (*Najib Mahfuz*)

6. Bu gulshan ichraki yo‘qdir baqo guliga sabot,
Ajab saodat erur qolsa yaxshiliq birla ot.

(Alisher Navoiy)

7. Tilingda so‘zlaganingni qalbingda ham so‘zla, ammo qalbingdan kechirmaganingni aslo tilingga chiqarma.

(*Rumiy*)

8. Ba’zida bir nafas olgulik muddat,
Ming yulduz so‘nishi uchun yetgulik.

(G‘. G‘ulom)

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. So‘zlarning mantiqiy bog‘lanishi deganda nima nazarda tutiladi? Mantiqiy va grammatik jihatdan bog‘lanmagan so‘z birikmalariga misol keltiring.

2. *Gapirmoq, vaysamoq, va’z qilmoq, bayon qilmoq, hikoya qilmoq* fe’llari ishtirokida turli nutq uslublariga xos gaplar tuzing.

3. Quyidagi so‘zlarning asosiy ma’nolarini izohli lug‘atdan aniqlab, lug‘at daftaringizga ko‘chiring: *abdolvash, barvasta, degustator, yelvagay, ziqna.*

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

9.1-topshiriq. Matnni nuqtalar o‘rniga qavs ichida tavsiya etilgan fe’llardan mosini qo‘yib o‘qing. Undagi asosiy g‘oyani 3 – 4 ta jumlada bayon qiling.

YARIM SOAT

Ekran bir-ikki lipillab turdi-da, chiq etib o‘chdi-qo‘ydi. Kompyuter qarshisida muk tushib ishlayotgan xodimlar baravar uh tortib yuborishdi.

– Voooy, saqlamagandim!

– O‘lsin-a, oozgina qolgandi!

– Eh, yana tugatolmadim!

– Uff, shu yetmay turuvdi...

Haftada olti kun, ertadan kechgacha ekranga ... (*mixlanib, qadalib, tikilib*) ishlashga ... (*ko‘nikib, odatlanib, o‘rganib*) qolgan xodimlar bir zum nima qilarini bilmay serrayib qolishdi-yu, bekorchilikdan asta bir-birlariga so‘z qota boshlashdi.

– Masturaxon, bugun judaa ochilib ketibsizmi? Yangi ko‘ylagingiz buncha yarashibdi?

– Voy, yangiligi qoptimi, Salimaxon, bir haftadan beri kiyib kelaman-ku...

– Nafisa, qizing yaxshimi? O‘qishga ... (*kirdimi, joylashdimi, qabul qilindimi*)?

– Yo‘q, ozgina ball yetmabdi, uch kundan buyon xonadan chiqmay yig‘lab yotibdi.

– Nig‘matvoy, ha, bu... ko‘rinmaysiz?

– Iye, aka, har kuni shu yerdaman-ku!

– Akbar aka, kecha ayangizni ko‘rgandim, sog‘indim, bir xabar olmaydi ham bu bola, dedilar.

– Yaxshi eslatdingiz, Saidaxon, o‘zimam bir ... (*qo‘ng‘iroq qilaman, telefonlashaman, sim qoqaman*) deb yurgandim, hoziroq ... (*gaplashaman, xabarlashaman, so‘zlashaman*).

– Ha, aytgancha, Salim akaning ancha mazasi yo‘qmish, bir ... (*xabar olsak, ko‘rib kelsak, yo‘qlasak*).

– To‘g‘ri ... (*aytasiz, gapirasiz, so‘zlaysiz*), albatta, borish kerak.

Yarim soat. Yarim soatgina vaqt yetarli bo‘ldi mehr, oqibat, hamjihatlik, yaqinlik uchun. Nega zamonaviy texnologiyalarning „t“ harfi, Internetning „i“ harfi yetib bormagan kichik-kichik qishloqlarda mehr-oqibat kuchliyu, tobora ... (*taraqqiy etib, rivojlanib, yuksalib*) borayotgan katta-katta shaharlarda odamlar ham borgan sari begonalashib, oqibat ko‘tarilib boryapti ekan, degan savolga javob topilgandek bo‘ldi shu yarim soatda...

9.2-topshiriq. Jadvaldagi so‘zlarni ketma-ketlikda joylab, yashiringan o‘zbek xalq maqollarini toping. Bu maqollarni bir mavzu ostiga birlashtiring.

Namuna: Ertalabgi ish – ko‘ngilni qilar xush.

1	2	3	4	5
O‘tgan	ish	ko‘ngilni	berar	xush
Oldin	vaqt	hosilga	qilar	yaxshi
Kechning	otlangan	yo‘qolgan	nasibasi	barakat
Barvaqt	xazinasidan	manzilga	oltindan	borar
Ertalabki	harakat	ertaning	oldin	qimmat

@talim_obrazovaniye

10-mavzu. SINONIM SO‘ZLAR USLUBIYATI

10.1-mashq. Matnni o‘qing va uning asosiy mazmunini bir jumlada bayon qiling.

DEVON ORZUSIDA...

Navoiy ko‘pdan buyon xayolini band etib, lekin tinch vaqt topolmaganidan orqaga tashlab kelayotgan orzusi – katta devon tuzishga kirishdi.

U g‘azallarni umrining poyalariga qarab – bolalik, yigitlik, o‘rta yoshlik, nihoyat, qarilik kabi to‘rt faslga bo‘lishni ma’qul ko‘rdi va qog‘ozlarni bir-bir ko‘zdan kechirib ayira boshladi. G‘azallar behad ko‘p, ulardan butun yashalgan umrning qaytmas nafasi gurullaydi. Hammasining bir tarixi bor, maskani bor. Mana, Mashhaddagi tashlandiq hujrada xasta-g‘arib yasharkan, o‘n olti-o‘n yetti yoshlarida yozgan g‘azallari... Mana bu esa Samarqandga kelgan kunlarda Xo‘ja Fazlulloh Abullays xonaqohidagi hujrada bitilgan misralar. Mana, ko‘ngilning toza, sirli hayajonlaridan ko‘ksi to‘lib, maktabdan qaytish bilan bir burchakka tanho tiqilib aytgan ilk g‘azallari. Bularni mehribon onasiga o‘qib berganda, u qanday suyungan, bag‘riga bosib qanday o‘pgan edi; bu bo‘saning mehrini shoir go‘yo o‘z yuzida shu damda tuyganday bo‘ldi.

Otasi G‘iyosiddin Kichkina bu o‘ychan, xayolchan o‘g‘ilchaning ilk mashqlarini o‘qib, hayajon bilan uni quchoqlamaganmidi? Sovg‘alar keltirmaganmidi? Bu g‘azallar yillarning qa’ridan jonli, iliq xayollarni, xotiralarni uyg‘otdi. Navoiyning ko‘z oldidan o‘zining bolaligi o‘tdi. U kichkina Alisherni ko‘rdi. Ancha vaqt xayollar, xotiralar sehrida qoldi. Yuragida hasrat qaynab ketdi. Bu umr tongini sog‘inish edi, chaqaloq onasining qo‘lida turib, to‘lin oyga qo‘l uzatgani kabi behuda, lekin ma’nodor hasrat edi... (*Oybek*)

10.2-mashq. Berilgan gaplarda nuqtalar o‘rniga *bormoq* va *ketmoq* fe’llaridan mosini qo‘yib ko‘chiring.

Namuna: Beshigimning oldidan qabrim oldigacha yo‘l,
Men... bir kuni, navolarim, zorim qolur. (*M. Yusuf*)

Beshigimning oldidan qabrim oldigacha yo‘l,
Men ketarman bir kuni, navolarim, zorim qolur.

(*M. Yusuf*)

1. To‘riqni ko‘pkarilarga boqdi, ko‘pkarilarga shayladi. Chavandozlar bilan olislardagi ko‘pkarilarga …di. (*T. Murod*) 2. Bu kunlarda uning qalami shunday g‘avg‘o ko‘tardiki, Hirotda qayerga …sangiz, Sultonali haqida eshitasiz. (*Oybek*) 3. Dunyodan ne-ne ulug‘ zotlar, ne-ne allomalar o‘tmagan, ularning birortasi ham „Men bunday adolatsiz zamonda tug‘ilishni istamayman“, deb ortiga qaytib …gan emas. (*Sh. Boshbekov*) 4. Sen …ding-u yangroq sahnim Befayz, benur, bo‘shab qoldi. (*Mirtemir*)

10.3-mashq. Oybekning „Navoiy“ romanidan olingan parchani o‘qing. Ifodalangan fikr yuzasidan mulohaza bildiring.

„Jang maydoni yigitlarga husn bag‘ishlaydi. Yigit uchun mardlik, qahramonlikdan o‘zga ulug‘roq, oliyroq bir fazilat bormi?“ – dedi Navoiy.

1. Ushbu ko‘chirma gapli qo‘shma gapni o‘zlashtirma gapga aylantiring. Muallif gapining kesimi qanday o‘zgarishga uchradi?

2. Gapda qanday sinonim so‘zlar uchradi? Sinonimlar qatorini davom ettirishga harakat qiling.

10.4-mashq. Nuqtalar o‘rniga *aytmoq* va *demoq* fe’llaridan mosini qo‘yib ko‘chiring.

1. Aziz shogirdim! Hozir …moqchi bo‘lgan so‘zlarimni aql chig‘irig‘idan o‘tkazib, tafakkur elagida saralab, diqqat qulog‘ing birla eshitib, yuragingga joylaginki, bundan ko‘p va xo‘p manfaatlar topgaysan. (*„Farzandnoma“dan*)

2. O‘n to‘rt kunlik oyday farishta bo‘lib, Shirin tushlarimni suvlarga …dim. (*O. Hojiyeva*)

3. Yog‘och mixga …di: „Meni yaralading!“ Mix: „Boshimga tushgan zarbalarning og‘irligini bilganingda edi, meni kechirarding“, – …di.

4. Hovonchaga …m: „Noming ko‘p baland,
… , kimdan chekasan bunchalar faryod?“
… di : „Ne til bilan …ay, ey Sa’diy,
Zarbni o‘z yorimdan yeyman umrbod!“

(*Sa’diy Sheroziy*)

Nazariy matn

Sinonim birliklarning ma'nosi yaqin bo'lsa-da, ammo bir xil emas. Ular ifoda bo'yog'iga ko'ra farqlanadi. Ba'zilarida bo'yoq kuchli, boshqasida kuchsiz (*bo'sh – latta*), ba'zilarida ijobiy, ayrimlarida salbiy (*kulmoq – tirjaymoq*) bo'ladi. Sinonimlar uslubiy xoslanganlik jihatidan ham o'zaro farqlanadi. Sinonimlar birikuvchilarni ham tanlaydi. Masalan, *stolning yuzi* deyish mumkin, ammo *stolning basharasi* deb bo'lmaydi. Ayrim sinonimlik munosabati barqaror (*kishi – odam – inson*), ayrimlari nutqiy (*go'zal – oy – gul*) hisoblanadi.

10.4-mashq. Nazariy matn mazmunini tushuntirib bering.

10.5-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

1. Qaysi qatorda „ortiqcha" sinonimlar berilgan:

A. Qizil, ol.
B. Gulgun, arg'uvoniy.
C. Arg'uvoniy, qirmizi.
D. Zard, axtar.

2. Boshqotirmadagi nuqtalar o'rniga sinonimlar qatoridan maqbulini qo'yib, rasmdagi yashirin jumlani yakunlang.

A. boqar;
B. qarar;
C. nazar solar;
D. termular;

10.6-mashq. Nuqtalar o'rniga *olmoq* va *qabul qilmoq* fe'llaridan mosini qo'ying.

1. O‘zbekoyim burchakda bola ko‘tarib o‘tirgan Zaynabdan chaqaloqni …(ol, qabul qil)ib, uni jomni to‘kib kelishga buyurdi. (*A. Qodiriy*) 2. Bemor ko‘zini ochib, qizchasini yoniga tortdi va pichirladi: – Xudo qizimning saharlari qilgan duosini dargohida …di. (*A. Qahhor*) 3. Suv tutayin senga billur buloqlardan, Og‘ushimga …ay seni musli ko‘klam. (*O. Hojiyeva*) 4. Hazratim, bergan o‘gitingizni bebaho gavhar o‘rnida …urmiz. (*P. Qodirov*) 5. Yig‘ilishda bu masala yuzasidan qaror …ingandan keyin, ikkinchi masalaga o‘tildi. (*A. Qahhor*) 6. Bu qasidam senga, xalqim, oq sut-u tuz hurmati, Erkin o‘g‘lingman, …, o‘zbegim, jon o‘zbegim. (*E. Vohidov*) 7. Usta Olim otning jilovidan qo‘lini …, hovlining etagiga sudradi. (*A. Qodiriy*)

10.7-mashq. She’riy parchadagi sinonim so‘zlarni aniqlang va ularning ma’no nozikligini izohlang.

Bu mo‘ysafid Hotamtoy emas,
Valiy emas, keksa nuroniy.
U olamga berib turgan dars –
O‘zbeklarning toza iymoni.

(*F. Hayit*)

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Qaysi nutq uslubida sinonim so‘zlar uslubiy bo‘yoqsiz qo‘llanadi?
2. Barqaror sinonimlar nutqiy sinonimlardan qanday farqlanadi?
3. Sinonimlarning uslubiy xususiyatlari badiiy uslubda qanday ahamiyatga ega?
4. Quyidagi baytda ajratib ko‘rsatilgan so‘zlar o‘zaro sinonim bo‘la oladimi? Ularning qo‘llanishiga munosabat bildiring:

Aytdi: „Ey bechora, qilding na uchun **tarki vatan**?“
Men dedim: „**G‘urbat**da **furqat** bor ekan taqdirda!“

(*Furqat*)

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

10.1-topshiriq. Nuqtalar o‘rniga *afsuslanmoq, pushaymon bo‘lmoq, o‘kinmoq* fe’llaridan mosini tanlang.

1. Otasi jahl ustida shundoq qilayotganini, zum o‘tmay …ishini, butun umidlari shu qizidan ekanligini biladi. 2. Negadir tezda o‘z hukmimdan qaytdim-da, yana u yoqqa borishga ahd qildim. Agar shunday qilmasam, keyin umr bo‘yi …ib yurishim menga ayon bo‘ldi. 3. Men Asalning oldiga borishga yana bir bor urinib ko‘rmay, shoshma-shosharlik qilib ketib qolganim uchun ko‘pdan beri ich-ichimdan …ib yurar edim. (*Ch. Aytmatov*)

10.2-topshiriq. Gaplardagi ajratib ko‘rsatilgan so‘zlardan sinonimik qator tuzing va ularning uslubiy qo‘llanish doirasini aniqlang. Ma’no nozikligiga e’tibor qarating.

1. **Gangib qolgan** Mahkam o‘zini uquvsizgina mudofaa qilardi. (*P. Qodirov*) 2. Yodgor shamoldan gandiraklaganday **dovdirab** borarkan, kuzda bo‘lgan majlisni esladi. (*O‘. Hoshimov*) 3. Lekin xirmonda qolib, qo‘li ishdan qoldi deguncha Jamila o‘tirgani joy topolmay **kalovlanib** qolardi. (*Ch. Aytmatov*) 4. O‘rtalaridagi sirdan dasturxonchining xabardorligidan hayron bo‘ldi, o‘zini bilmaslikka olib **talmovsiradi.** (*R. Fayziy*) 5. To‘xtab turib yana tuproqni tashlab, bir tarafga qochib, cho‘chib, yaqosini ushlab, lahadga qarab, **obdirab**… hoy, hoy, hoy, bay, bay, dedi. (*H.H.Niyoziy*)

NAZORAT ISHI. TEST

11-mavzu. ANTONIM SO‘ZLAR USLUBIYATI

11.1-mashq. Matnni o‘qing. Unda zid juftliklarning qaysi sinonimlari qo‘llanilganligini aniqlang.

MAHMUD G‘AZNAVIY VA AYOZ

Bir kuni Mahmud G‘aznaviy ovga chiqdi. Bir jayronning ortidan quvar ekan, hamrohlaridan ancha uzoqlashib ketdi. Nihoyat, bir uyni ko‘rdi. Horg‘in, terlagan, suvsagan holda o‘sha uyga yaqin borib suv

so‘radi. Qarshisiga yosh Ayoz chiqdi. Sulton Mahmudning qiyofasidan obro‘li, martabali zot ekanini fahmladi va hurmat bajo keltirib dedi:

– Sultonim, jaziramada qolibsiz. Nafasingizni rostlab, salqinda dam olib turing. Shu atrofda suvi muzdek va zilol bir chashma bor. Otam haligina o‘sha yerga ketdilar, hademay keladilar. Sizga o‘sha suvdan berayin, – dedi.

Ayoz kambag‘al bo‘lsa-da, shirinso‘z va odobli yigit edi. Tevarak-atrofning go‘zalligidan, odamlar hayotidan gapirib, ancha payt hukmdorni chalg‘itib turdi. Yigit suhbat asnosida bir kosa tiniq, sovuq suv olib keldi. Sulton suvni miriqib ichdi va tan-u joni xiyla rohatlanganini aytdi, chidayolmay:

– Otangning uzoq chashmadan suv olib kelishini aytgan eding. Vaholanki, suvni uydan olib chiqding, buning sababi nimada?

Ayoz javob berdi:

– Podshohim, bu yerga kelganingizda issiqdan tanangiz qizib, juda charchagan va terlagan edingiz. Sizni gapga solib biroz sovishingizni, teringiz qurishini kutdim, afv eting, hazrati oliylari.

Sulton Mahmud bu yoshgina yigitchaning farosatiga, iliq muomalasiga qoyil qoldi. Oilasidagilarning roziligini olib, uni saroyga keltirdi. Ayozning oyog‘idagi chorig‘i, egnidagi arzon po‘stinini yechib, unga qimmatbaho ko‘ylaklar kiydirdi va xizmatiga oldi.

11.2-mashq. Berilgan so‘zlardan moslarini topib gaplarni tugallang.

1. Biz qanchalik … bilsak, shunchalik … taxmin qilamiz. (*G. Shou*)
2. … chehra ortida … qalb borligini bilib bo‘lmaydi. (*Koreys xalq maqoli*)
3. … ehsondan qochar, … mehmondan qochar. (*O‘zbek xalq maqoli*)
4. Dushmaningga yengilganing uning …ligidan emas, sening …-ligingdan dalolatdir. (*U. Xayyom*)

Tavsiya etiladigan so‘zlar: baxil-xasis, kam-ko‘p, dono-nodon, go‘zal-xunuk.

11.3-mashq. Nutq uslublariga xos sifat antonim so‘zlar tanlang va ularni berilgan jadvalga to‘g‘ri joylashtiring.

Namuna: zaif fikr – asosli fikr, kuchli fikr, yorqin fikr.

1. Zaif fikr – (asossiz, asosli, kuchli, baland, yorqin).
2. Vafodor yigit – (bevafo, sotqin, xiyonatkor, sadoqatli, jafokor, munofiq).
3. Oson jang – (qiyin, mushkul, oddiy, o‘ng‘ay, og‘ir, mashaqqatli, dushvor).
4. Chiroyli yozuv – (xunuk, qo‘pol, tasqara, beo‘xshov, sovuq, ko‘rkam).
5. Zerikarli uchrashuv – (qiziqarli, qiziq, ajoyib, antiqa, g‘aroyib, allambalo).
6. Qoloq jamoa – (ilg‘or, zaif, zarbdor, peshqadam, yetakchi, karvonboshi, kuchsiz).
7. Harakatchan xodim – (sovuqqon, beg‘am, serharakat, ishyoqmas, urinchoq, loqayd, tanbal).
8. Sodda yigit – (yuvosh, qo‘ydek, ayyor, munofiq, muttaham, anoyi).
9. Qorong‘i g‘or – (yorug‘, nurli, charog‘on, oydin, ravshan, nurafshon).

Birikmalar	Uslublar			
	so‘zlashuv uslubi	publitsistik uslub	badiiy uslub	ilmiy uslub

Nazariy matn

Antonim so‘zlarning har biri sinonimiga ega bo‘lishi mumkin: *aka (birodar) – uka (ini)* kabi. Bu ularning turli uslubga xosligidan kelib chiqadi. Sinonimlar va antonimlar o‘zaro zich bog‘langan. Til birliklarining uslubiy xoslanganlik qonuniyati sinonimlar va antonimlarni o‘zaro bog‘lab turadi.

11.4-mashq. Nazariy matn mazmunini tushuntirib bering.

11.5-mashq. „Mahmud G‘aznaviy va Ayoz“ matni asosida test.

I. *Ayoz kambag‘al, biroq* ***shirinso‘z,*** *baodob yigit edi.* **Shu gapdagi ajratilgan so‘zning zidi ishtirok etgan javobni belgilang.**

A) Maorif mudiri Xizirov Elmurodning talabiga qarshi qo‘pol gapirdi. (*P. Tursun*)

B) Yo‘lchi yerning tosh bag‘rini yorib, to‘nka qo‘poradi. (*Oybek*)

C) Shirin so‘z – qaymoqli ayron. (*O‘zbek xalq maqoli*)

D) Go‘ringda to‘ng‘iz qo‘pkur zolim mingboshi ikkita qilichday bolamni mardikorga jo‘natdi. (*M. Ismoiliy*)

II. *Sulton Mahmudning qiyofasidan obro‘li, martabali zot ekanini fahmladi.* **Ushbu gapdagi sifatlarning antonimi ishtirok etgan javobni aniqlang.**

A) Ko‘p o‘tmay Abdurahmon madrasa ahli orasida ham beobro‘ bo‘lib qoldi. (*A.Qodiriy*)

B) Bu muloyim tog‘ yigitining o‘sha kungi so‘zlari beozor qizning yuragida tug‘yon qo‘zg‘adi. (*T. Rasulov*)

C) Yo‘ldan urdi qaysi bir makkor? Ochig‘ini so‘zlagil, beor! (*H. Olimjon*)

D) Tun bo‘yi beorom to‘qiganim ul – tivit ro‘mol emas, kechir, onajon. (*G. Jo‘rayeva*)

III. ***Loyqa*** *xayolotlar chashmaday tindi, Pok-pokiza yurak – bir qatra simob.* (*G‘. G‘ulom*) **Ushbu she’riy parchadan ajratib ko‘rsatilgan so‘zning antonimini matndan toping.**

A) qimmatbaho; B) shirinso‘z; C) yosh; D) zilol

11.6-mashq. Antonim so‘zlarning har biriga berilgan so‘zlardan sinonimlar toping va chiziqning ikki tomonidagi sinonimlarni salbiy/ijobiy bo‘yog‘ining ortib/kamayib borishi asosida tartiblang.

Yaxshi – yomon, ho‘l – quruq, xavfli – xavfsiz, xursand – xafa, toza – iflos.

@talim_obrazovaniye

Namuna:

Yaxshi, tuzuk, durust, soz, ajabtovur	*Yomon, bo‘lmag‘ur, yaramas, rasvo*

Berilgan so‘zlar: durust, nam, xavotirsiz, yaramas, tuzuk, xatarsiz, rasvo, soz, qo‘rqinchli, xatarli, qoq, tinch, bo‘lmag‘ur, shalabbo, burishiq, tahlikali, ajabtovur, g‘amgin, musaffo, masrur, irkit, ozoda, ivirsiq, beg‘ubor, xushvaqt, isliqi, xushnud, ma’yus.

11.7-mashq. She’riy parchani o‘qing. Unda ishtirok etgan antonim so‘zlar ro‘yxatini tuzing.

INSON

Sobit-u sayyorada
Inson o‘zing, inson o‘zing.
Mulki olam ichra bir
Xoqon o‘zing, sulton o‘zing.

Sobit o‘z ma’vosida,
Sayyor fazo dunyosida,
Koinot sahrosida
Karvon o‘zing, sarbon o‘zing…

Bu yorug‘ dunyo nadur?
Koshonadur, vayronadur,
Senga mehmonxonadur,
Mehmon o‘zing, mezbon o‘zing.

Bunda oq birla qaro,
Zulmat, ziyo, shoh-u gado
Jang qilurlar doimo,
Ul yon o‘zing, bul yon o‘zing.

Sen balo, ham mubtalo,
Xayr ila kin, rost-u riyo,
Fitnagar olam aro
Fatton o‘zing, qurbon o‘zing.

Gohi adolat bog‘ida,
Piri adovat gohida,
O‘z diling dargohida
Shayton o‘zing, g‘ilmon o‘zing.

Xormisan yo gulmisan,
Tojdormisan yo qulmisan,
Chug‘zmisan, bulbulmisan,
Nolon o‘zing, xushxon o‘zing...

Sen hilol, yulduz, salib,
Tavrot, Zaburdin yuksalib,
Boymisan yoki g‘arib,
Komron o‘zing, yakson o‘zing...

(*Erkin Vohidov*)

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Badiiy uslubda antonim so‘zlar qanday san’atni hosil qiladi?
2. Xalq og‘zaki ijodining qaysi janrlarida antonim so‘zlardan unumli foydalaniladi?
3. Berilgan matndagi ajratib ko‘rsatilgan so‘zning antonimini o‘z ma’nosida qo‘llab ko‘ring. Uslubiy bo‘yoqdorlik xususiyati haqida fikringizni bildiring.

Luqmoni Hakimdan:

– Xastaga nima yediraylik? – deb so‘rabdilar.

– **Achchiq** so‘zdan boshqa nima yedirsangiz, yediravering, – debdi Hakim.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

11.1-topshiriq. Tavsiya etilgan so‘zlardan qatordagi barcha so‘zga zid bo‘la oladigan so‘zni toping.

1. Kasal, betob, bemor, xasta
2. Keyin, so‘ng, innaykeyin, ba’daz
3. Notinch, bezovta, besaranjom, alg‘ov-dalg‘ov
4. Chaqqon, epchil, chechan, abjir

Tavsiya etilgan so‘zlar: nimjon, sog‘lom, baquvvat; avval, oldin, so‘ngra; dolg‘ali, sertashvish, osuda; lapashang, noshud, tezkor.

11.2-topshiriq. „Kim ko‘p topadi?“ sharti asosida ajratib ko‘rsatilgan antonim so‘zlar juftining har biri uchun sinonimlik qatorini tuzing.

Namuna: yoshlik – navqironlik, qarilik – keksalik, mo‘ysafidlik, nuroniylik

Yoshlikda bilgani – toshga yozgani,
Qarilikda bilgani – muzga yozgani.

Hunarli er xor bo‘lmas,
Do‘st-dushmanga zor bo‘lmas.

Yolg‘on aytib **foyda** ko‘rsang,
Oxiri **zarar** toparsan.

12-mavzu. OMONIM SO‘ZLAR USLUBIYATI

12.1-mashq. Tuyuqlarni o‘qing (tinglang). Omonim so‘zlarni topib, qaysi ma’noda qo‘llanganini aniqlang.

Yo rab, ul shahd-u shakar yo labdurur,
Yo magar, shahd-u shakar yolabdurur.
Jonima payvasta novak otqali
G‘amza o‘qin qoshig‘a yolabdurur.

Olmani sundi nigorim, „ol“, dedi
Olma birla bu ko‘ngulni „ol“, dedi
So‘rdim ersa olmasini rangini
Ne so‘rarsen, olma rangi „ol“, dedi

Yo qoshingdin necha bir o‘q ko‘z tutay,
Otki, o‘trusiga oning ko‘z tutay.
Necha ko‘rgach o‘zga mahvashlar qoshin,
Yangi oy ko‘rgan kishidek ko‘z tutay.

(*Alisher Navoiy*)

12.2-mashq. Gaplardagi ajratilgan so‘zlarning omonimlarini topib yozing.

1. Agar birovning tashvishi seni ham tashvishga solsa, bilki, hali **tabiat**ing toza ekan. 2. Yovuz odam ko‘mirga o‘xshaydi: yuzingni

qora qiladi, **o‘t**da **kuydiradi**. 3. Bizning **maqom**imiz ishq, usulimiz odobdir. Eshigimizni emas, ko‘nglimizni cherta olgan, marhamat, kelsin! 4. Insonni **yosh** emas, boshidan kechirganlari, xatolari, iztiroblari, og‘riqlari ulg‘aytiradi. (*Shams Tabriziy*)

Tavsiya etiladigan so‘zlar: fe’l, sajiya, xulq, xil’at; yomonotliq qiladi, qoraytiradi, kasri tegadi, nuqsi uradi, yomon qilib ko‘rsatadi; daraja, bosqich, yo‘l, usul; yil, umr, hayot.

Namuna: tabiat – fe’l, sajiya, xulq, xil’at.

12.3-mashq. Quyida berilgan gaplarda qanday omonim so‘zlar qo‘llanganligini aniqlang.

1. Kiyik ovlarga chiqqanda 4–5 kunlar kimsasiz kamarlarda yotib, pistirmalarda tunab, yolg‘izlikka mutlaqo o‘rganib ketgan Omon mergan xotinsiz uyiga ham ko‘nikdi. – Men ketay deb, tez yetay deb bog‘ladim belga kamar. (*Cho‘lpon*) 2. Urdi Hasan dovulni, qattiq tortib ayilni. (*„Ravshan“ dostoni*) – Yolg‘izlik qursin, yolg‘izlikka qorong‘i tunda shabada ham dovul bo‘lib tuyular ekan. (*A.Yo‘ldoshev*) 3. Dutorning nozik torlaridan chiqqan „Navo“ kuyi o‘z nolasiga tushunguvchi Otabekdek yigitlarga juda muhtoj edi. (*A.Qodiriy*) – Ipak mato rang-barang noziklar, yarqiroq pistonlar bilan bezatilgan edi. (*Oybek*) 4. Qarg‘a „qag‘“ etadi, o‘z vaqtini chog‘ etadi. (*Maqol*) – Kechdi qancha intizor chog‘lar, Vasling menga bo‘lmadi nasib. (*A.Oripov*)

Namuna: vaqt, xushnud; ingichka, munchoq; nog‘ora, shamol; tasma, g‘or.

Nazariy matn

Omonim so‘zlar, odatda, lug‘atlardagina (nutq tarkibiga kirmagan holatda) omonim bo‘lib turadi. Ular shaklan bir xil bo‘lsa-da, bitta so‘z emas. Omonim so‘zlarning har biri nutqda biror grammatik shakllarni qabul qiladi va shundagina ularning qaysi ma’noni ifodalashi ayon bo‘ladi. Agar shunday bo‘lmasa, omonimlarning ma’nosini anglab bo‘lmay qolar va bu ayrim fikrni tushunishda chalkashliklarni keltirib chiqarar edi.

She’riyatda omonim so‘zlar turkiy tuyuq janri uchun xizmat qiladi.

12.4-mashq. Nazariy matn mazmunini uqing va tushuntiring.

12.5-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

1. Quyidagi qaysi qatorda ot (ism), ot (hayvon), ot (fe'l) so'zlarining noto'g'ri tavsifi berilgan:

A) bir xil shaklga ega bo'lgan uchta so'z;
B) bir xil shakldagi alohida ma'noga ega bo'lgan so'zlar;
C) o'zaro omonim so'zlar;
D) bir xil shaklga ega bo'lgan ko'p ma'noli so'z.

2. Quyidagi so'zlarning qaysi biri o'tmishda pul birligi ma'nosini ifodalagan omonim so'z?

A) chelak; B) paqir; C) moyana; D) maosh.

12.6-mashq. Ajratib ko'rsatilgan omonim so'zlarning ma'nolarini izohlang. Ular o'rniga berilgan so'zlardan sinonimlar tanlang.

Namuna: may – bahorning so'nggi oyi; may – sharob, chog'ir, boda, mast qiluvchi ichimlik...

Har yili bahorning so'nggi oyi oxirlarida bog' chetidagi gilosning shig'il pishganini chug'urchiqlar ovozidan bilamiz. – Xarobot aro kirdim oshuftahol, boda istarga ilgimda singan safol.

1. Har yili **may** oyining oxirlarida bog' chetidagi gilosning shig'il pishganini chug'urchiqlar ovozidan bilamiz. (*A. Muxtor*) – Xarobot aro kirdim oshuftahol, **May** istarga ilgimda singan safol. (*Alisher Navoiy*)
2. Belimga bir **balo** bo'ldimi? Nima zaril edi, Ochil akaga achchiq qilib, shuncha yuk ko'tarib... (*O'. Hoshimov*). – Tog'ang **balo** ekan, Kimsan. Kelin bo'lmish Ra'noxon ikki jahonning biri. (*O'. Hoshimov*)
3. **Qiyig'**imni bog'lamadi **qiyiq** ekan, boqsam, ko'zi sho'x-u qoshi quyuq ekan. (*T. To'la*) – Deraza oynalariga turli shaklda **qiyiq** qog'ozlar yopishtirilgan. (*Oybek*)
4. Agarda sen biz tomonga kelmasang, Temur, bilib qo'yki, xotunlaring uch **taloq** bo'lgay. Agar seni yenga olmay chekinsam ortga, unda mening xotunlarim bo'lsin uch taloq. (*A. Oripov*) – Taning darmonga

chanqoq, Bo‘lsa kamqonlik, charchoq, Og‘risa jigar, **taloq**, Yana yegin ismaloq. (*K. Turdiyeva*)

5. Nazarimda, yuragimning urishini butun **dunyo** eshitayotgandek edi. (*O‘. Hoshimov*) – Men dunyoga kelib, **dunyo** orttirdim. (*A. Muxtor*)

6. O‘ng qoshi ustidagi kichkina **ortiq** ham quruq qolmadi, tiniq yuzda „mana men“ deb o‘z rassomini quvontirdi. (*Oydin*) – Darrov hovlini o‘z bahosidan ancha **ortiq**qa olibdi. (*A. Qahhor*)

7. Dunyo ekan... ishq degan **savdo** Bormi faqat mening boshimda?! (*E. Vohidov*) – Bir kuni qaynatasi Yodgorga maslahat soldi: „Qachongacha qishli-qirovli kunlardayam loy changallab yurasiz? **Savdo**ga kiring – savdoda gap ko‘p“. (*O‘. Hoshimov*)

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Omonim so‘zlar ko‘p ma’noli so‘zlardan qanday farq qiladi?

2. *Ilonning yog‘ini yalagan, qo‘li egri, terisi qalin* iboralarida omonimlik xususiyati mavjudmi?

3. Qochirim, kinoya, so‘z o‘yinlarini yuzaga keltirishda omonim so‘zlardan qay tarzda foydalaniladi? Misollar ayting.

4. Alisher Navoiy qit’asidan keltirilgan misralardagi tajnis san’atini izohlang:

Anda har bayt necha ma’ni ila
Bayt emaskim, g‘arib xonadurur.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

12.1-topshiriq. Berilgan omonim so‘zlarni so‘z turkumlari bo‘yicha tasniflang.

Bosma – bosma; kez – kez; ilmoq – ilmoq; chog‘ – chog‘; sazo – sazo; qir – qir; tuman – tuman; yara – yara; qil – qil; shira – shira; savag‘ich – savag‘ich; uch – uch; tom – tom; oshiq – oshiq.

Namuna: bosma (fe’l) – bosma (sifat)

12.2-topshiriq. Quyidagi she’rlarni yodlang va omonim so‘zlarning ma’nolarini ayting.

Meni behol aylagan yor oydurur –
Kim, oning vasli menga yoroydurur.
Gar visoli bo‘lmasa, ketar yerim
Yo Xuroson, yo Xitoy, yo Roydurur.

(*Bobur*)

G‘am yuki to qomatim yo qilmadi,
Ohim o‘tig‘a falak yoqilmadi,
Qilmadi rahmi mango, xud o‘zgaga
Bilmadimkim, qildimu yo qilmadi.

(*Ogahiy*)

Qariganda halovat kerak,
Arzir men ham tin olsam yengil.
Lekin bunga yurmaydi yurak,
Ko‘ngil desam, ko‘nmaydi ko‘ngil.

(*E. Vohidov*)

MUSTAHKAMLASH DARSI

1-topshiriq. Matnni o‘qing.

NOSHUKURLIK BALOSI

Mo‘g‘ul imperatori Chingizxonning nabirasi Xulagu **Bag‘dod**ni qo‘lga olib, shaharni boshdan oyoq talon-taroj qiladi. Bu **qirg‘inbarot**da 400 ming kishini qatl ettiradi. Bir necha asrlik masjidlar, saroylar, kutubxonalar Xulagu navkarlari tomonidan yakson qilinadi.

Shahar tashqarisiga qarorgoh qurdirgan zolim hukmdor bu yerning eng katta olimi bilan ko‘rishmoqchi bo‘ladi. Tabiiyki, hech qaysi olim Xulagu bilan uchrashishga talabgor bo‘lmaydi. Shunda Qozixon ismli yosh olim hukmdor qarshisiga chiqadi. U o‘zi bilan bittadan tuya, echki va xo‘roz olib boradi. Yigitning boshidan oyog‘igacha qarab chiqqan Xulagu yosh olimga:

– Qarshimga olib chiqish uchun qidirib-qidirib seni topishdimi? – deydi.

– Agar mendan kattarog‘ini kutayotgan bo‘lsang, u tashqarida turibdi, – tuyani ko‘rsatadi Qozixon. – Agar sen soqolli olimni tilasang, u ham bor; ovozi o‘tkiri kerak bo‘lsa, unisini ham olib kelganman, – deb echki va xo‘rozga ishora qiladi.

Xulagu ro‘parasida turgan Qozixonning oddiy odam emasligini sezib, unga savol beradi:

– Ayt-chi, meni sening yurtingga kim va qanday sabab yetaklab keldi?

Yosh olim juda og‘ir gapni aytibdi:

– Seni bu yerga bizning **a’mollar**imiz yetaklab keldi. Shukur qilishni unutib, **kayf-safo**ga berildik. Maqom, mavqe va dunyo ortidan quvdik. Alloh bergan ne’matlarini qaytarib olish uchun seni yubordi.

Shundan so‘ng Xulagu keyingi savolini beribdi:

– Yaxshi, meni bu yerdan kim ketkiza oladi?

– O‘zligimizga qaytib, bizga ato etilgan ne’matlarning **qiymati**ni bilib, **tavba** qilsak, bir-birimiz bilan tortishishdan voz kechsak, ana o‘sha payt sen bu yerda turolmaysan! – deb javob beribdi Qozixon.

Xulagu yosh olimning aqliga tan berib, uni omon qoldirgan ekan.

Matn mazmunidan kelib chiqib, quyidagi savollarga javob bering.

1. Rivoyat nima uchun „Noshukurlik balosi“ deb atalgan?
2. Unga yana qanday sarlavha qo‘yish mumkin?
3. Matnda qaysi uslub xususiyatlari ustun?
4. Rivoyatdagi „Xulagu“ timsoli bilan xalqimiz orasida yuradigan „Xulaguning iti“ („Xalakaning iti“) iborasi orasida bog‘liqlik bor-yo‘qligini tarix fani o‘qituvchingiz yordamida aniqlang.

2-topshiriq. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning izohini tayyorlang.

3-topshiriq. Berilgan fikrlarning qaysi biri hikoyat mazmunining xulosasini ifodalaydi:

1. Inson bolasi o‘ziga berilgan ne’matlarning qadriga yetishi zarur;
2. O‘zligini unutgan xalqdan Alloh ham yuz o‘giradi;
3. Nizo-tortishuvlarsiz g‘alabaga erishish mumkin.
4. Tavba va shukronalik bilan istaganingga erishasan.

4-topshiriq. Quyidagi so‘zlarning matndan antonimlarini toping.

Yodda saqlamoq, bunyod etmoq, g‘amxo‘r, ichkari, keksa, qochmoq.

5-topshiriq. Quyidagi so‘zlarning sinonimik qatorini yarating:

Payt, ato etmoq, hukmdor, qarorgoh, dunyo, quvmoq.

6-topshiriq. Matndan omonim so‘zlarni aniqlang.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

7-topshiriq. Boshqotirmada yashiringan maqolni toping.

8-topshiriq. „Noshukurlik balosi“ matni mazmunini ravon so‘zlab berishga harakat qiling.

13-mavzu. PARONIM SO‘ZLAR USLUBIYATI

13.1-mashq. Matn bilan tanishing. Nuqtalar o‘rniga qavs ichidagi paronim so‘zlardan mosini tanlang.

FOJIA NIMA?

Hayotimizda biz ko‘rmagan yoki bilmagan turli … (hil, xil) voqea-hodisalar, jumladan, fojialar … (ham, xam) yuz berib turishi mumkin. Hayotni tekis, silliq yo‘llardan iborat, deb o‘ylash xatolik, … (yana, ya’ni) nodonlikka yaqin bo‘lgan fojiadan boshqa narsa emas. Shunday dahshatli hodisa ham sodir bo‘lishi mumkinki, bundan ba’zilar: „Endi bu … (yog‘,

yoq)ini davom ettirishdan ma'no yo'q" … (qabil, qabul)ida umidsizlikka tushadilar. Yo'q, bu noto'g'ri! Siz katta xato qilyapsiz. Buyuk davlat arboblaridan biri: „To'qson to'qqiz foiz mag'lubiyatga uchraganingizda ham kurashni aslo to'xtatmang", degan ekan.

1914-yilning dekabrida, o'z davrining … (nufusli, nufuzli) olimi Tomas Edison oltmish yetti yoshga to'lganida, uning laboratoriyasi butunlay yonib ketadi. Bu falokat olimga … (naq, naqd) uch yarim million markaga tushadi. Laboratoriya bor-yo'g'i 400 ming dollarga sug'urta qilingan edi, … (xolos, xalos). Hammasidan ham og'iri – butun amaliy-ilmiy tadqiqot va tajribalar yonib … (kul, ko'l) bo'lgandi. Uning … (ilk, ilik) ilmiy maqolalari, … (so'ngi, so'nggi) kitob va qo'lyozma esdaliklari ham kuyib ketgan edi. Xullas, uning hayoti davomida erishgan barcha yutuqlari barbod bo'lgan, yo'qotishlari … (qimmat, qiymat)i cheksiz edi.

Xotini Edisonni laboratoriya narirog'idan topadi. U yong'inni kuzatganicha xotirjam turardi. Shu holatda xotinini yoniga chorlaydi. Ayoli Edisonga yaqinlashganda u kulimsirab shunday degan ekan:

– Sen mana bunga yaxshilab qara. Bunday manzarani hech qachon qayta ko'rolmaysan. Bu fojia kelajakda buyuk ezgulikni baxsh etadi… . (Oxir, Axir, Oxur), hozir bizning … (sahv, saxv)-u xatolarimiz yonyapti! Xudoga shukurki, endilikda biz hammasini yangidan boshlash imkoniyatiga egamiz.

Bordi-yu, siz moddiy-ma'naviy yo'qotishlardan esankirab qolsangiz va mag'lubiyatlaringiz … (alam, a'lam) qilsa, yuqoridagi parcha o'zingizni tutib olishingiz uchun … (ruh, rux) beradi, motivatsiya beradi. Ayni vaqtda, ishni boshidan, yangichasiga boshlash uchun imkoniyat tug'iladi.

13.2-mashq. Matn mazmunini og'zaki bayon qiling. Har qanday qiyinchilikning bir hikmati bo'lishi mumkinligiga duch kelganmisiz? Fikringizni yozma shaklda ifodalang.

13.3-mashq. Berilgan paronim so'zlarning ma'nosini izohlardan tanlang.

Jodi – jodu, ariq – oriq, bad – ba'd, adl – adil, artish – archish, tambur – tanbur, tib – tip, tarif – ta'rif.

Tavsiya qilingan izohlar: afsun, sehr; xashak qirqadigan asbob; suv oqadigan joy; ozg'in; yomon, yaramas; keyin, so'ng; adolat, odillik; tik, egilmagan; tozalash; po'stlog'idan ajratish; vagonning kiraverishdagi bo'lmasi; dastasi uzun musiqa asbobi; qat'iy baho (to'lov)lar tizimi;

ijobiy xislatlari maqtaladigan; tabobat, davolash; bir turdagi narsalarning muhim belgilarga ega bo‘lgan namunasi, shakli, modeli.

Namuna: qurt (hasharot turi) – *qurut* (suzmaning quritilgani)

13.4-mashq. Berilgan gaplardagi nuqtalar o‘rniga qavs ichidagi paronimlardan mosini qo‘yib gaplarni ko‘chiring.

Namuna: Biriga yuz **Xito** mulki xirojin aylasang isor,
Xatosiz qasdi joning qilg‘usidir, gar **xato** qilsang.

(*Alisher Navoiy*)

1. Odam tushgan … (choh, chog‘)ni uning o‘zi qazigan bo‘ladi. (*Nepal xalq maqoli*)
2. … (Ushshoq, ushoq) ham non. (*Norveg xalq maqoli*)
3. Nokasdan … (qarz, qars) olsang, … (uxlash, uhlash)ga qo‘ymaydi. (*Ukrain xalq maqoli*)
4. Do‘stsiz boshim – … (tuz, tus)siz oshim. (*O‘zbek xalq maqoli*)
5. Mard jonini fido qilsa, qochoq … (issiz, izsiz) yo‘qolar. (*Chuvash xalq maqoli*)
6. Bug‘uni uradigan odam uning … (shoh, shox)laridan qochib qutula olmaydi. (*Dolgan xalq maqoli*)
7. Og‘zini … (bod, bot) ochadigan kishi ko‘p yo‘qotadi. (*Shved xalq maqoli*)
8. Kichkina teshikdan kirgan nur ham xonani … (yoriq, yorug‘) qiladi. (*Yapon xalq maqoli*)

Nazariy matn

Odatda, og‘zaki nutqda talaffuzi bilib-bilmay aralashtiriladigan so‘zlar paronimlar deyiladi. Ba’zan ular yozma nutqqa ham ko‘chib, nutqiy g‘alizlikni yuzaga keltiradi, jumla ma’nosiga putur yetkazadi. Demak, paronim so‘zlar savodxonlikka kuchli salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ularning maxsus lug‘atlari yaratilgan.

Paronim so‘zlarning talaffuzida ehtiyotkorlik shart.

13.5-mashq. Nazariy matn mazmunini og‘zaki bayon qiling.

13.6-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

1. **Qaysi qatordagi gapda paronimlarning qo‘llanishi bilan bog‘liq xato mavjud va mazkur gap qaysi nutq uslubiga xos?**

A) Ot chopsa, gumburlar tog‘ning darasi.

B) Majlisda kamchiliklar birma-bir sanalib, ularni tezda bartaraf etish kerakligi qayt etilsin.

C) Butun qishloq ahli hasharga chiqib, jonbozlik ko‘rsatdi.

D) Yaxshiga yondash, yomondan qoch, bolaginam.

2. **Nuqtalar o‘rniga zarur so‘zni tanlab qo‘ying:** *Yaxshi odamlar tez kasalga chalinadi, yomon odamlarga, aksincha, ... ham urmaydi.* (*O‘. Umarbekov*)

A) qora–qaro; B) bola–balo; C) davo–da’vo; D) bod–bad.

13.7-mashq. She’riy parchalarni o‘qing. Ulardagi paronim so‘zlar ifodalagan ma’nolar va vazifalarni tushuntiring.

1. Ishimda unum yo‘q, Aytishga unim yo‘q.
2. Adl bo‘lsang, adil qomatim dol bo‘lmas.
3. Abrash otni avrash kerak, o‘g‘lonim.
4. Otajonlar ishlab hech tolmasin,
   Otalini otaliqqa kuni qolmasin.

5. Onajon, og‘zingiz oshga tekkanda tishingiz sinmish,
   Bu kun g‘am lashkari manim ko‘ksima xanjarin sunmish.
   Tomirda qonlarim to‘nmish, tilim lol, ko‘zlarim tinmish.
   E voh, ne ko‘rgilik kun bu, uzun kunmish, kunim tunmish.

6. Quyonning qavmi tovushqon, sug‘urga yumron tug‘ishqon,
   Tulkiman tozi quvushqon, tishlari takir-takirlab.

(*H. Husan*)

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Nima uchun paronim so‘zlarni farqlay olish barcha nutq uslublari uchun o‘ta muhim sanaladi?

2. Teleko‘rsatuvlar va radioeshittirishlarda paronimlarni noto‘g‘ri qo‘llash bilan bog‘liq holatlarga duch kelganmisiz?

3. Alisher Navoiyning „Nasoyim ul-muhabbat“ asaridan olingan hikoyatni o‘qing va u xususida xulosa chiqaring. Matndagi ajratilgan so‘zlarning paronimlarini toping.

Ismoil Dabbos dedikim, Haj niyatida safarga chiqib, Sherozga yetishdim. Bir masjidga kirdim. U yerda shayx Mo‘minni ko‘rdimki, o‘tirib xirqasiga yamoq solardi. Salom qildim. Mendan so‘radi:

– Nima niyating bor?

Dedim:

– Haj niyatim bor.

Dedi:

– Onang bormi?

Dedim:

– Bor.

Dedi:

– Bor, qaytib onang xizmatiga bor!

Bu so‘z menga **xush** kelmas edi. Dedi:

– Nega to‘lg‘onasan? Men boshyalang, oyoqyalang, yolg‘iz va ozuqasiz **ellik** marta haj qilganman. Barchasining savobini senga **ato** qildim. Sen onangning ko‘ngil shodligini menga ber!

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

13.1-topshiriq. Quyidagi paronim so‘zlardan tegishlisini tanlab nutq uslublaridan birida 10–15 ta gapdan iborat matn yarating.

Tavsiya etiladigan so‘zlar: juda–judo, xiyla–hiyla, xol–hol, qism–qisim, qari–qa’ri, toblanmoq–tovlanmoq, abzal–afzal.

13.2-topshiriq. Berilgan paronim so‘zlar asosida boshqotirma tuzishga harakat qiling.

Alpoz – alfoz, amr – amir, diplomat – diplomant, bal – ball, bedona – bedana.

14-mavzu. KO‘HNA SO‘ZLAR USLUBIYATI

14.1-mashq. Matnni o‘qib yoki tinglab, mazmunini tushuntirib bering.

HUKMNOMA

O‘tkir xanjarini beliga osib, oyboltasini ko‘targan jallod qushbegining hukmiga **muntazir** edi. Qushbegining o‘ng tomonida qo‘rboshidan tortib shahar **a’yon**lari, qarshisida Otabek, **qutidor**, Ziyo shohichi va uning og‘li Rahmat – gunohkorlar va ularning orqasida **muhofiz** yigitlar.

Qushbegi o‘zining yozilib qo‘yilgan **hukmnoma**sini qo‘liga olib o‘qishga hozirlandi: „Menkim, Marg‘ilon hokimi O‘tabboy qushbegi, o‘z hukmimni **xoqon** ibni xoqon janobi oliy Xudoyorxon ismi shariflaridan eshitdiraman. ...E’timodlik bir kishining **shahodat**iga binoan toshkandlik Yusufbek hojining og‘li – Otabek, bu kunda xonimizg‘a qarshi bosh ko‘targan Aziz **parvonachi** va o‘z otasining vakolatlari bilan Marg‘ilon kelib, bu yerdagi fuqarolarni ham xon janobig‘a qarshi **oyoqlandirmoqchi** bo‘lg‘an. Otabekning bu harakati **ululamir** bo‘lg‘an janobga **bog‘iyliq** bo‘lib, uni, ya’ni Otabek Yusufbek hoji og‘lini o‘lim jazosi bilan jazolashni **taqozo etadir**. Ikkinchi, Otabekka yo‘lda ko‘makchi bo‘lib yurgan Marg‘ilon fuqarosi Mirzakarim qutidor ham shu jazoga sazovor tutiladir. Ziyo **shohichi** bilan o‘g‘li Rahmat bu **bog‘iyliq**dan xabardor bo‘laturib, vaqtida hukumatka ma’lum qilmag‘anlari uchun bir yildan **zindon** jazosiga mahkum bo‘lurlar!“ (*A. Qodiriy. „O‘tkan kunlar“*)

14.2-mashq. Matndagi ko‘hna so‘zlarning ma’nosini tushunishga harakat qiling va berilgan so‘zlardan ularga muqobilini tanlang.

Tavsiya etiladigan so‘zlar: a’yon, qutidor, muhofiz, hukmnoma, shohichi, e’timod, xoqon, shahodat, parvonachi, oyoqlandirmoqchi, ululamir, zindon, bog‘iyliq, qo‘rboshi.

Izohlari: *1) oyoqqa turg‘izmoq; 2) biror hodisa yuzasidan beriladigan guvohlik; 3) qattiq ishonish; 4) hukm hujjati; 5) Qo‘qon xonligida pullarni qabul qilib oluvchi, saqlovchi, xon xazinasiga topshiruvchi saroy amaldori; 6) tungi mirshab yoki mirshablar boshlig‘i; 7) hukmdorga yaqin turgan*

baland martabali kishilar; 8) himoya qiluvchi qo‘riqchi; 9) ipak savdosi bilan shug‘ullanuvchi shaxs; 10) turkiy xalqlarda hukmdorlarning eng oliy unvoni; 11) hukmdor farmonini bituvchi kotib; 12) amirlarning ulug‘i; 13) mahbuslar saqlanadigan yer ostidagi qorong‘i joy; 14) isyonkorlik.

Namuna: jallod – o‘lim jazosini ijro etuvchi; qushbegi – amir va xon saroyida bosh vazir yoki vazirga teng amaldor; muntazir – orziqib kutish.

14.3-mashq. Misralarda keltirilgan inson tana a’zolari nomlarining ko‘hna ifodalarini hozirgilari bilan almashtirib, ularning ro‘yxatini tuzing.

Garchi mumkin yo‘q vale bir qatla kirsang **ilgima**,
Borsa bosh, **al**din chiqarmoq o‘zga ne imkon seni.

(*Alisher Navoiy*)

Xat – binafsha, **zulf** – sunbul, **jism** – nasrin, **chehra** – gul,
Ne rayohin birla topmish zeb husning gulshani.

(*Husayniy*)

Ko‘z bila qoshing yaxshi, **qabog‘**ing yaxshi,
Yuz bila so‘zing yaxshi, **dudog‘**ing yaxshi,
Eng bila menging yaxshi, **saqog‘**ing yaxshi,
Bir-bir ne deyin, boshdin ayog‘ing yaxshi.

(*Alisher Navoiy*)

Ikladi maning **azaq**
Ko‘zmazib o‘g‘ri tuzaq.

(*Mahmud Koshg‘ariy*)

Ishq aro yuz ming malomat o‘qiga bo‘ldim nishon,
Bir kamon **abro‘**da tuzlukdin nishone topmadim.

(*Alisher Navoiy*)

Yo‘q qutulmoqliq manga, ul ofatijon **dast**idin,
Qasdima qoshlar kamon, payvasta **mujgon**lar xadang.

(*Furqat*)

Raqiblarga qilur **la’l**ing tabassum,
Qonimni g‘ussadan toshurmog‘ing ne.

(*Atoyi*)

Ayitqil ey, so‘zi yomon jafokor,
Qarog‘lari qaroqchi, o‘zi ayyor.

(*Xorazmiy*)

Namuna: ilig – panja; dast – qo‘l.

Nazariy matn

Til tirik ekan, unda doimo yangilanish va eskirish sodir bo‘lib turadi. Ayrim so‘zlar ifodalaydigan narsa va hodisalar iste’moldan chiqsa, ular bilan bog‘liq so‘zlar ko‘hna so‘zlar qatoridan joy oladi. Ba’zilari o‘rniga yangi so‘z kelib, uning o‘rnini egallaydi – avvalgi so‘z iste’moldan chiqadi.

So‘zlar umumiste’moldan chiqsa ham, badiiy asarlarda davr ruhini berish uchun qo‘llanaveradi. Tarixga oid tadqiqotlarda ham iste’moldan chiqib ketgan so‘zlar ishlatiladi.

14.4-mashq. Nazariy matn mazmunini og‘zaki bayon qiling.

14.5-mashq. „Hukmnoma“ matni asosida test.

1. Nasriy parchada „Bog‘iyliq“ so‘ziga sinonim bo‘lgan fe’lni toping.

A) taqozo etmoq;
B) oyoqlandirmoq;
C) mahkum bo‘lmoq;
D) sazovor tutilmoq.

2. XIX asr o‘rtalarida Qo‘qon xonligida faoliyat yuritgan amaldorlar nomi to‘g‘ri qayd etilgan javobni belgilang.

A) qushbegi, parvonachi, qo‘rboshi, qutidor
B) mirshab, shohichi, xoqon, qushbegi
C) qutidor, fuqaro, amir, muhofiz
D) qushbegi, parvonachi, jallod, ululamir.

3. „Ishonchli“ so‘ziga sinonim bo‘lgan so‘z ishtirok etgan gapni belgilang.

A) Marg‘ilon fuqarosi Mirzakarim qutidor ham shu jazoga sazovor tutiladir.

B) Ziyo shohichi vaqtida hukumatka ma’lim qilmag‘ani uchun zindonga mahkum bo‘lur.

C) Otabek otasining vakolati bilan bu yerdagi fuqarolarni oyoqlandirmoqchi bo‘lgan.

D) E’timodlik bir kishining shahodatiga binoan Otabekning bog‘iylig‘i ma’lum bo‘lgan.

14.6-mashq. Matnni o‘qing. Unda alohida ko‘rsatilgan so‘zlarni ikki guruhga ajratib yozing.

1) iste’moldan chiqib, o‘rnida boshqa so‘z qo‘llaniladigan so‘zlar:...

2) iste’moldan chiqib, o‘rnida boshqa so‘z qo‘llanilmaydigan so‘zlar: ...

Majlisni **munoqashachilikdan** qutqarib, do‘stona ruhlantirish uchun Navoiy suhbat mavzusini o‘zgartirib yubordi. U soxta bir **qalandar** haqida juda mazmunli, maroqli bir hikoyacha aytib berdi. **Mudarris mavlono** Fasihiddin so‘fiyona, ma’nodor bir hikoyacha so‘yladi. **Tib** olimi esa Ibn Sino to‘g‘risidagi afsonalardan birini aytdi. Naq yarim kechada odamlar uy-uylariga tarqalarkan, Navoiy Sultonmurodni to‘xtatdi.

– Hirotning eng peshqadam **muarrixlari** va iste’dodli **tolibi ilmlari** sizdan dars olmoqni orzu qiladilar. Ilmni xalqqa beringiz, **tatabbu** va **tafakkur** bilan ilmni kengaytirmoqqa harakat qilingiz. Ilm ko‘mig‘lig‘ xazina emas, jonli daraxtdir. O‘smog‘i, gullamog‘i, meva bermog‘i kerakdir.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Ko‘hna so‘zlardan ko‘proq qaysi uslub talabiga ko‘ra foydalaniladi?
2. Diniy adabiy manbalarda keng qo‘llanadigan ko‘hna so‘zlarga misollar keltiring.
3. „Qisasi Rabg‘uziy“ („Rabg‘uziy qissalari“)dan olingan parcha bilan tanishing. Matn tabdiliga qiyoslab, iste’moldan chiqqan so‘zlarni aniqlang. Ayting-chi, anjirning „jazolanishi“dan qanday xulosa chiqarish mumkin?

Xabarda andog‘ kelur, anjir yig‘ochi Odam va Havvog‘a besh yaburg‘oq berdi. Tong otmishdan kezin ul besh yaburg‘oqdan birin kiyik

yedi – yipor bo‘ldi, birin sigir yedi – anbar bo‘ldi, birin aru yedi – asal bo‘ldi, birin qurt yedi ipak bo‘ldi, birin odam yerga tikdi – yung bo‘ldi. Qiyomatg‘a tegi o‘g‘lonlarina kafan bo‘ldi.

NUKTA. Anjir yig‘ochi Odamga yaburg‘oq bermishi uchun tengri azza va jalla bazirladi. Qamug‘ yemish uch turluk turur, kimining tishi yinur olma, amurd mengizlik, kimining ichi yinur tishi yinmaz yang‘oq, bodom mengizlik, kimining toshima yinmaz, ichima yenmaz qag‘un, xarbuz mengizlik. Ammo anjirning toshi hamyinur, ichi ham yinur.

(Tabdili)

Xabarda kelurki, anjir daraxti Odam va Havvoga besh yaproq berdi. Tong otgandan keyin o‘sha besh yaproqning birini kiyik yedi – ifor (mushk) bo‘ldi. Birini sigir yedi – anbar bo‘ldi. Birini ari yedi – asal bo‘ldi. Birini qurt yedi – ipak bo‘ldi. Birini Odam yerga ekdi – yung bo‘ldi. Qiyomatga qadar farzandlariga kafan bo‘ldi.

NUKTA. Olloh taolo Odamga yaproq berganligi uchun anjir daraxtini jazoladi. Ma’lumki, barcha yeguliklar uch turli bo‘ladi: birining tashi yeyilur – olma, nok kabi, birining ichi yeyilur – yong‘oq, bodom singari, birining tashi yeyilmas, ichi yeyilur – qovun, tarvuz kabi. Ammo anjirning tashi ham yeyilur, ichi ham yeyilur.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

14.1-topshiriq. Berilgan ko‘hna so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing yoki badiiy asarlardan shu so‘zlar qo‘llangan parchalarni toping.

Zavraq, makruh, andalib, ankabut, bakovul, zavja, tahayyur, g‘addor.

Namuna: Ul kirib zavraqig‘a ayladi azm,
Bo‘lub ul kema ahli qatlig‘a jazm.

(*Alisher Navoiy*)

14.2-topshiriq. Matndagi ajratilgan so‘zlarning mos izohini topib lug‘at tayyorlang.

– Taqsir, men Buxoro **saltanati** elchisimen, – tilga kirdi Tomish yasama tabassum bilan. – Siz **sultonlik** unvonini olganingizni eshitib, janob Burhoniddin o‘z xohishi bilan **iste’fo berdi**. Buxoro **ashroflari**

tiladikim, siz shahri muazzamga yuzlansangiz, **sabil qolgan taxtni** muborak ilgingizga olsangiz...

– Janob, elchimen deysiz, elchiga jangovar qo‘shin ne hojat? – istehzo bilan so‘radi Shamsiddin Mahbubiy.

Tomish o‘zini shundoq vazmin tutdiki, bir mo‘yi ham qimirlamadi. Ichida esa xato qilganini tan oldi. Agar qo‘shinni bunaqa oti ovoza, keti darvoza qilib yetaklab kelmaganida, aksincha, yo‘ldagi biron to‘qaydami, jarchuqurdami, pistirmaga qo‘yganida, ...payt poylab, **cherik** panadan quyundek otilib chiqardi-yu, taxtni egallash uchun Buxoroga oshiqayotgan battolni halqadek o‘rardi. *(A. Dilmurod. „Mahmud Torobiy“)*

Namuna: saroy to‘riga o‘rnatilgan hashamatli o‘rindiq; mamlakat, davlat; amir, shoh, xon; qo‘shin, lashkar; sabil (arab) – egasiz, qarovchisiz qolgan; o‘z ixtiyori bilan voz kechdi; *sharif* so‘zining ko‘pligi – azizlar, hurmatli zot.

NAZORAT ISHI. MATN YARATISH

15-mavzu. O‘ZLASHMA SO‘ZLAR USLUBIYATI

15.1-mashq. Matnni ifodali o‘qing. Asosiy fikr ifodalangan gapni aniqlang.

YUNESKO

1945-yil 16-noyabr. London. Ikkinchi jahon urushi tugagandan keyin **fashistik** Germaniyaga qarshi tuzilgan ittifoqdosh davlatlar ta’lim vazirlarining **konferensiya**sida BMTning ta’lim, ilm va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti – **UNESCO** (United Educational Scientific and Culture Organization) tuzildi. YUNESKO insoniyatning **intellektual** va axloqiy hamkorligini ta’minlashga qaratilgan faoliyatini qo‘llab-uvvatlash bilan yangi jahon urushlarining oldini olishni bosh maqsad qilib qo‘ygan edi. Konferensiyada ishtirok etgan 37 davlat vakillari tomonidan YUNESKO Ustavi tasdiqlandi. Bu **Ustav** 1946-yil 4-noyabrdan kuchga kirdi.

Ayni kunda YUNESKOning **Bosh assambleyasi** Parij shahrida joylashgan va uning a’zolari soni 195 davlatdan iborat. Doimiy budjeti 653 million AQSH **dollar**ini (2011-yil), **budjet**dan tashqari mablag‘i

500 million AQSH dollarini tashkil etadi. Ingliz, ispan, rus, fransuz, xitoy va arab tillari YUNESKOning rasmiy tillari hisoblanadi. Tashkilot davlatlar o‘rtasida maorif, fan, madaniyat, axborot **texnologiyalari** va **kommunikatsiyalari** sohasida hamkorlikni rivojlantirish, xalqaro ta’lim **standartlarini** joriy etish, turli innovatsion loyihalarni amalga oshirish, savodsizlikka qarshi kurash, milliy madaniyatlarni o‘rganish, **geologiya, okeanografiya, biosfera, gender** tengligi sohalaridagi muammolarni bartaraf qilish bo‘yicha faoliyat yuritadi. Tinchlikni va xavfsizlikni mustahkamlash, inson huquqlarini qadrlash masalalari ham YUNESKOning kun tartibidagi muammolardir.

O‘zbekiston **suveren** davlat sifatida 1993-yil 29-oktabrda YUNESKOga a’zo bo‘lib kirgan va 1994-yilda mazkur nufuzli xalqaro tashkilot tarkibida Respublika Milliy **komissiyasi** tashkil etilgan.

(*„Dunyo, siyosat, jamiyat“dan*)

15.2-mashq. Matnda ajratib ko‘rsatilgan xalqaro doiraga xos so‘zlarning muqobillarini tanlang.

Tavsiya etilgan so‘zlar: aqliy-ma’naviy; mahorat va usullar majmuyi; bosh yig‘ilish; mustaqil; nizom; majlis; yer tuzilishi haqidagi fan; okeanlar haqidagi fan; irqchilik mafkurasi; yerning tirik organizmlar tarqalgan qismi; jins; pul birligi, me’yor-o‘lchov; alohida vakolatli guruh; umumxalq hokimiyati; aloqa turi; muayyan vaqt uchun tasdiqlangan daromad va xarajatlar yig‘indisi.

15.3-mashq. Gaplardagi ajratilgan o‘zlashma so‘zlarga quyida berilgan qatordan o‘zbekcha muqobil tanlang. Qaysi so‘zlar aslidek qo‘llanilmoqda?

Namuna: Dang‘illama uchastka. O‘rtada fontan. – Dang‘illama hovli. O‘rtada favvora.

1. Dang‘illama **uchastka**. O‘rtada **fontan**. 2. Tilla **magazinni** o‘margansiz. 3. Men tomonda qonun. Mana **ZAGS** qog‘ozi. 4. Oq **xalat** kiygan **doktor** kirib keladi, **sumkadan** bahaybat **shprisni** chiqarib, **ukol** qilishga tayyorlanadi. 5. Mehmonxonada emas, **student** qizlar yotoqxonasida. 6. Bu dunyodan nasibam uzilib turibdi-ku, **spravka** deydiya. 7. Men Qilichbek emas, **militsiya** leytenanti Anvar Maqsudovman. (*E. Vohidov. „Oltin devor“*)

Tavsiya etilgan so‘zlar: hovli, maydon; talaba; do‘kon; favvora; maxsus ust kiyim; ma’lumotnoma; porshenli tibbiyot asbobi; sanchish; yukxalta; FHDYB (fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish bo‘limi); ofitser unvoni; jamoat tartibini qo‘riqlash bo‘limi.

Nazariy matn

Boshqa tillardan kirib kelgan so‘zlar tilga butunlay singib ketishi ham *(kitob, fe’l, manti, stol, shkaf)*, ba’zilari singishmay turishi ham mumkin *(restavratsiya, anonim, suflyor)*. Shunga ko‘ra, to‘la o‘zlashgan *(kitob, daftar, stansiya)*, nisbatan o‘zlashgan *(vokzal, aeroport)* va o‘zlashayotgan *(skaner, skotch)*, o‘zlashmagan so‘zlar *(ministr, oblast, rayon)* farqlanadi. Ularning barchasini shartli ravishda o‘zlashma so‘zlar deymiz.

So‘zlashuvga xos o‘zlashma so‘zlar, ko‘pincha, kitobiy uslubga xos bo‘lmaydi. Ilmiy uslubda o‘zlashma so‘zlar, asosan, termin sifatida ko‘p qo‘llaniladi.

15.4-mashq. Nazariy matn mazmunini og‘zaki bayon qiling.

15.5-mashq. Qaysi o‘zlashma so‘zlar xato yozilganligini lug‘atdan tekshiring.

Keytchup, kakos, koktell, kasting, shokolad, pepsi-kola, marafon, dendrapark, grossmeyster, greypfrut, kreativ, organayzer, pirotexnika, sotsiologiya.

15.6-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

1. Berilgan she’riy parchadagi inglizcha jumlaning tarjimasini toping.

Mening yurtim bugun endi
Jahon birlan tutashgandir,
Tutash taqdir, tutash ruhdir,
Tutash jondir, tutash qondir.
Nedir xat porlaguvchi
Poytaxt darbozasi uzra,
Bu yurtga xush kelibsiz,
Marhabo, **„Welcome to Tashkent“**dir.

(*E. Vohidov*)

A) Toshkentga keling.
B) Toshkentga marhamat!
C) Toshkentga xush kelibsiz!
D) Toshkent sizga muntazir.

2. Hozirgi o‘zbek tilidagi *bekat* so‘zi yevropa tillarida qay tarzda ishlatilmoqda?

A) piket. B) paket. C) banket. D) piknik.

3. Internet manbalaridan foydalanib, tarixiy vazn o‘lchov birliklarini aniqlang.

A) pud, paysa
B) botmon, arshin
C) gaz, tosh
D) farsah, qadoq

15.7-mashq. Berilgan so‘zlarning ma’nosini izohli lug‘at yordamida toping va ular qaysi tildan o‘zlashganligini aniqlang.

Namuna: intonatsiya (lot.) – ohang; kafe (fr.) – tamaddixona.

Intonatsiya, ma’rifat, ziroat, rafiq, zurriyot, maxluq, fath, za’faron, shiypon, tamaddun, kafe, mujgon, ruxsor, sartarosh, mehrob, gardun, oftob, lag‘mon, eksport, inventar, barg, vilka, teleskop, duet, fastvud, market, chikken, grill, xobbi, salfetka, reklama.

15.8-mashq. Berilgan gaplardagi ajratilgan so‘zlarga muqobil birliklar tanlang.

Namuna: rioyat – hurmat-e’tibor, …

1. Har kimki atog‘a ko‘p **rioyat** qilg‘ay,
   O‘g‘lidin anga bu ish **siroyat** qilg‘ay.
2. Vatan tarkini bir nafas aylama,
   Yana ranji **g‘urbat** havas aylama.
   Shahekim anga **adl** bunyod o‘lur,
   Natija bukim, **mulki** obod o‘lur.
3. Na **farxunda axtardurur** ul kishi
   Ki, toat yigitlikta bo‘lg‘ay ishi.

(*Alisher Navoiy*)

Tavsiya etiladigan so‘zlar: baxt-saodatli; ichiga o‘tish, ta’sir qilish; hurmat-e’tibor qilish; g‘am-g‘ussa, xafalik; mamlakat; adolat; yulduz.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Fan-texnika taraqqiyoti o‘zlashma so‘zlar soni va sifatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
2. Barcha olinma so‘zlar tilimizga to‘liq o‘zlashishi kerakmi?
3. O‘zlashma so‘zlarning muqobilini topish, ommalashtirish va nazorat qilish ishlarini yurtimizda qaysi tashkilot olib boradi?
4. Quyida berilgan juftlikdagi o‘zlashma so‘zlar o‘rnining o‘zgarishi natijasida gap mazmunida qanday o‘zgarish yuz berayotganini izohlang.

*Tushdan so‘ng **fermaga** **traktorda** yuk olib borgan Anvar shaharga tezda qaytish uchun yo‘lga chiqdi. – Tushdan so‘ng shaharga yuk olib borgan Anvar **fermaga** tezda qaytish uchun **traktorda** yo‘lga chiqdi.*

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

15.1-topshiriq. Matnlardagi ajratilgan o‘zlashma so‘zlarni izohlang.

1. **E’zozlar**, ardoqlar uchun tashakkur,
Asli siz oftobim, men ziyosiman.
Tonglaringiz kulsin **dorilomon**, hur,
Baxtim shul – o‘zbekning Zulfiyasiman.

(*Zulfiya*)

Namuna: e’zoz (arab.) – hurmat, izzat-ikrom, avaylash, qadrlash.

1. **Raqqosa** tizzalarini bukib bargikaram **shohi**dan tikilgan belbog‘ ustiga cho‘kadi. Sochlari **shaloladay** belbog‘ uzra to‘kiladi. Beqasam nimchalarida sadaf tugmalari yulduzday yonadi. Uning majnuntolday egilgan qaddiga hamma mahliyo. Ana, egila-egila uning boshi belbog‘ **kashta**lariga tegadi… Raqqosa asta-asta silkinib o‘rnidan turadi va himmat qilib belbog‘ yoyganga **ta’zim bajo keltiradi**. (*O. Hojiyeva*)

2. **Garchand** bitta yurakka Olloh bo‘lib o‘taman,
Vahki, g‘am **sahro**sida bir oh bo‘lib o‘taman.
Yorab, o‘ylabmidim men, **dunyoyi dun** oralab,
Shuncha ko‘zyosh, qonlarga **guvoh** bo‘lib o‘taman.

(*H. Xudoyberdiyeva*)

15.2-topshiriq. Berilgan rasmlar uchun topishmoq tuzing. Bu so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini aniqlang.

Namuna: Pomidor (ital. „oltin olma“) – qizil rangda tuguncha, ichi to‘la kulchacha.

16-mavzu. DUNYO TILLARI VA O‘ZBEK TILI. O‘ZBEK TILI KOMPYUTER TILI BO‘LA OLADIMI?

16.1-mashq. Matnni o‘qing.

DUNYO TILLARI HAQIDA QIZIQARLI MA’LUMOTLAR

Dunyoda so‘z jihatidan eng badavlat til arab va ingliz tillari hisoblanadi. Ingliz tili hisobida ikki yarim milliondan ortiq, arab tili hisobida esa uch yarim milliondan ortiq lug‘at boyligi bor. O‘zbek tili zaxirasi taxminan 1 400 000 – 1 600 000 atrofida so‘zga ega ekan. Bu ma’lumotlar, albatta, ijtimoiy sohalarga nisbatan olingan, xolos. Tilshunoslik fanidan ma’lumki, qaysi tilda sinonimlar – ma’nodosh so‘zlar ko‘p bo‘lsa, o‘sha til eng boy til; shuningdek, qaysi tilda shakldoshlar – omonim so‘zlar ko‘p bo‘lsa, o‘sha til kambag‘al tillar sirasiga kiradi, deya yuritiladi. Masalan, shimoliy qutbda yashaydigan eskimos qabilasiga mansub millat tilida „qor“ so‘zining 20 xil sinonimi mavjud. Arab tilida esa „cho‘l“ so‘zining 100 dan ortiq varianti bor.

Yer kurrasi bo‘ylab eng keng tarqalgan til esa ispancha hisoblanadi. Ispan tilining bu qadar ommalashib ketishiga, avvalo, mashhur sayyohlar, dengiz qaroqchilari va ispaniyalik mustamlakachilar sabab bo‘lib qolgan. Hatto AQSHning 50 ta shtatidan 23 tasida davlat tili ispan tili hisoblanadi. (*M. Bobojonov*)

16.2-mashq. Matndagi so‘zlarni to‘rt guruhga ajratib yozing.

A) turkiy so‘zlar;
B) arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar;
D) fors-tojik tilidan o‘zlashgan so‘zlar;
E) rus tili orqali kirib kelgan so‘zlar.

Nazariy matn

Barcha tillar yashab qolish darajasi nuqtayi nazaridan quyidagicha tasnif qilinadi:

1) xavfsizligi ta’minlangan tillar: ingliz, xitoy, ispan, nemis, yapon, fransuz, arab tillari; 2) ehtiyottalab tillar: belorus, yoqut, chechen, tuva tillari; 3) o‘lim xavfiga yaqinlashayotgan tillar: chukot, karel, qalmiq, udmurd tillari; 4) o‘lim xavfiga duch kelgan tillar: aleut, ters-saam, itelmen tillari; 5) O‘layotgan tillar: ayn tili, yuka(gir) tili, ubix tili.

Tillarning xavfsizligi alifbo-imloga, ko‘p sonli so‘zlashuvchilarga va davlat tili maqomiga egalik hamda axborot-kommunikatsiyalar sohalari, Internet tili ekanligi bilan ta’minlanadi.

16.3-mashq. Berilgan matnni o‘qing. Nazariy ma’lumot va matn asosida test topshiriqlari tuzing.

GLOBALLASHUV: TILLAR TARAQQIYOTI VA TANAZZULI

Birlashgan Millatlar Tashkiloti o‘tgan asrda rasman 2976 tilni qayd etgan bo‘lsa-da, sohaning yetakchi mutaxassislari hozirgi paytda jami 6809 ta til mavjud ekanligini ta’kidlashmoqda. 2005-yilda tuzilgan YUNESKO ro‘yxati 6912 tilni qamrab oladi.

Dunyodagi eng katta tillar olinadigan bo‘lsa, statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 200 tilning har birida 1 milliondan ortiq, 70 tilning har birida 5 milliondan ortiq, faqat 13 tilning har birida 50 mlndan ortiq kishi muloqot qiladi.

Til moddiy, ma’naviy merosni saqlash va boyitishning eng kuchli vositasi hisoblanadi. YUNESKO hisob-kitobiga ko‘ra, mavjud 7 mingga yaqin tilning yarmi joriy asrda o‘zining oxirgi sohiblaridan ajralishi mumkin. Ba’zi farazlarga ko‘ra, asr oxiriga kelib mavjud tillarning 95 foizi o‘lik tilga aylanadi. Har oyda dunyo miqyosida ikkitadan til o‘layotganligi – dahshatli hodisa!

YUNESKOning 2017-yil 15-iyundagi xabariga ko‘ra, o‘lim yoqasida turgan 2,5 ming tildan 15 tasi Markaziy Osiyo xalqlariga to‘g‘ri keladi. Jumladan, Markaziy Osiyo arablari tili, Buxoro-Samarqand yahudiylari tili, Markaziy Osiyo lo‘lilari (paryo) tili O‘zbekiston hududidagi o‘layotgan tillardir. O‘lik tilga aylanayotgan tillarni saqlab qolish insoniyat oldidagi o‘tkir muammolardan. Shuning uchun 1999-yil 17-noyabrda YUNESKO Bosh Anjumani 21-fevralni Xalqaro ona tili kuni (Международный день родного языка, International mother languare day) sifatida e’lon qilib, 2000-yilning fevralidan boshlab bu sana har yili lisoniy, madaniy taraqqiyot va ko‘p tillilikni ta’minlashga ko‘mak berish maqsadida nishonlab kelinadi.

Til nega o‘ladi? Chunki odamlar undan foydalanmay qo‘yishadi, keng qo‘llanishdagi va „obro‘li“ tillarga ustuvorlik berilishi natijasida bolalar bu tilda ta’lim olmaydi.

Tillar ham odamlarga o‘xshaydi: yonma-yon yashaydi, bir-biriga ta’sir qiladi, o‘zgaradi – rivojlanadi. Ammo taraqqiyot tezlashishi natijasida dunyoning yagona axborot makoniga aylanib borishi tillar taqdirida ham katta rol o‘ynaydi. Masalan, o‘tgan ming yillikda dunyo tillarining 500tasi o‘lik tilga aylangan bo‘lsa, oxirgi yuz yillikda esa 1000 ta til tarix qa’riga singib ketdi.

Yuqorida aytilganidek, tillar xavfsizligi alifbo-imlo, ko‘p sonli so‘zlashuvchilarga egalik, davlat tili maqomi va axborot-kommunikatsiyalari sohalari, Internet tili ekanligi omillari bilan ta’minlanadi. Bular tillar yashovchanligi uchun yaxlit mezondir. Albatta, bizning ona (o‘zbek) tilimizning ham o‘z alifbo va imlosiga, davlat tili maqomiga egaligi, 30 milliondan ortiq so‘zlashuvchisi borligi kishini xushnud qiladi. Biroq achchiq bo‘lsa-da, ta’kidlash kerakki, uning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Internet tili darajasiga ko‘tarilmayotganligi va, ayniqsa, bu borada hech qanday na nazariy, na amaliy va na tashkiliy ishlar olib borilmayotganligi uning ham mazkur xavfdan butkul xoli emasligini ko‘rsatadi.

Baxtiyor Mengliyev,
filologiya fanlari doktori, professor

16.4-mashq. Berilgan ma’lumotlar bilan tanishib chiqing va u haqda fikringizni bildiring.

1. Barcha alifbolarda bugungi kunga qadar saqlanib qolgan eng qadimiy harf „O“ harfidir. 2. Fors tilidan kelib chiqqan „pijama“ va „chemodan“ so‘zlarining o‘zagi bir xil: „pi-joma“ va „jomadon“. 3. Qadimgi Misrda o‘rikni „quyosh tuxumi“ deb atashgan. 4. „Saxara“ arab tilida „sahro“ deganidir. 5. Esperanto xalqaro sun’iy tilini yaratishga 1887-yilda varshavalik shifokor Lazar Zamendof asos solgan. 6. „Ermitaj“ so‘zi fransuz tilida „yolg‘iz qolish joyi“ degan ma’noni bildiradi.

16.5-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

I. Berilgan fikrdagi o‘zlashma antonim so‘zlarni toping: *Jamiyatga optimistlar ham, pessimistlar ham hissa qo‘shadi. Optimist samolyotni o‘ylab topgan bo‘lsa, pessimist parashutni ixtiro qilgan.* (*B. Shou*)

A. Samolyot – parashut
B. Optimist – pessimist
C. O‘ylab topgan – ixtiro qilgan
D. Bu gapda antonim so‘zlar yo‘q

II. O‘zbek tilidan boshqa tillarga o‘zlashgan so‘zlarni aniqlang.

A. Kurash, utyug, chala
B. Lag‘mon, shiypon, palov
C. Hokim, saltanat, podsho
D. Yonbosh, chala, omad

16.6-mashq. Matndan informatika sohasi terminlarini aniqlang. Kompyuter tilshunosligida qo‘llanadigan o‘zbekcha so‘zlar ro‘yxatini tuzing.

Namuna: gipermatn, diskyuritkich, sichqoncha…

O‘zbek tadqiqotchilari tomonidan „Leksik tahlil muhiti“ dasturi yaratildi. Bu dastur „Server – Mijoz“ texnologiyasiga asoslangan, uni global tarmoq (www)da yoki lokal tarmoqda qo‘llash mumkin. Dasturiy tizimni ishlab chiqishda dasturlash tili sifatida Webga yo‘naltirilgan tillar: PHP, Java Skript, HTML, Jgueri, Ajax, CSS dan biri tanlab olinadi, ma’lumotlar bazasi uchun esa MySQL dan foydalaniladi. Tizim foydalanuvchiga uch til (ingliz, rus, o‘zbek)da leksik ma’lumotlarni qidirish, izlab topish va ma’lumotlarning kerakli qismiga tez o‘tish imkonini beradi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Berilgan turkiy so‘zlarning boshqa tillarga o‘zlashish sabablari va ularning lug‘aviy ma’nosini o‘qituvchingiz yordamida toping: *tovarish, karandash, utyug, Baykal, Yenisey, bekat.*

Namuna: tovarish – ikki qismdan iborat turkiycha (tovar+esh) so‘z, qadimda karvonlardagi mol (tovar)ni manzilga yetkazib berishda yo‘ldosh (esh) tushunilgan – safardagi hamroh.

2. *Poliglotlik* so‘zining ma’nosini aniqlang va uning ahamiyatini tushuntiring.
3. Quyidagi SMS xabarni imlo jihatidan tuzatib yozing. Yozishma madaniyati xususida o‘z munosabatingizni bildiring.

Sava! Tuzumsan iwla qaley bugn oqwga borasami borsen maniyam bor qildrb qoy vawe iwm kop tezro javop yoz

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

16.1-topshiriq. Rasul Hamzatovning „Mening Dog‘istonim“ asaridan olingan parchani o‘qing. Muallif nima demoqchi? Uning fikrlariga qo‘shilasizmi?

Belgiya. Dunyo shoirlarining **anjumani**. Turli mamlakat va turli millat shoirlari yig‘ilgan. Men ham borman. Hammasi o‘z xalqi, uning madaniyati, she’riyati haqida gapiradi. Shunaqa vakillar ham bor edi: londonlik venger, parijlik eston, san-fransiskolik polyak... Ne iloj, taqdir ularni o‘z ona yurtlaridan yiroqqa, necha tog‘-u dengizlardan nariga uloqtirgan bo‘lsa, ular gunohkormi? Hammasidan meni bir shoir hayratga soldi. U shunday dedi:

– Janoblar, siz bu yerga turli mamlakatlardan kelgansiz. Siz turli millat, turli xalqlarning vakillarisiz. Bu yerda hech bir mamlakat, hech bir xalqning vakili bo‘lmagan – yolg‘iz men. Men hamma xalqlarning, hamma mamlakatlarning vakiliman. Men she’riyatman. Men butun olamga teng nur sochuvchi oftobman. Men hamma o‘lkalarga teng yog‘uvchi yomg‘irman. Men dunyoning hamma yerida teng gullaguvchi daraxtman.

Shu so‘zlarni aytib, **minbar**dan tushib ketdi. Ko‘plar qarsak chaldi. Men o‘yga cho‘mdim: uning so‘zlari to‘g‘ri, biz, shoirlar, dunyo oldida

burchlimiz. Lekin o‘zining tog‘lariga butun vujudi bilan band bo‘lmagan odam olamning vakili bo‘la oladimi? Bunday odam o‘z yurtini tashlab ketgan, begona yurtda uylangan va qaynanasini ona deb yurgan bevatanga o‘xshaydi. …Sendan, kimsan, deb surishtirganda, sen **pasport**ingni ko‘rsatasan. Unda hamma narsa yozig‘liq. Agar biror xalqdan, kimsan, deb surishtirsa, u pasport sifatida o‘z vakilini, olimini, shoirini, **bastakor**ini, **arbob**ini, lashkarboshisini ko‘rsatadi.

Har bir odam dunyoga kelganda shu narsani bilishi kerak: u dunyoga o‘z xalqining vakili bo‘lmoq uchun kelgan. Har daqiqa ana shu vazifani bajarmoqqa shay bo‘lmog‘i kerak. *(R. Hamzatov)*

16.2-topshiriq. Matndagi ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning izohini tayyorlang.

16.3-topshiriq. Quyidagi fikrga munosabat bildiring.

Shunaqa vakillar ham bor edi: londonlik venger, parijlik eston, san-fransiskolik polyak...

17-mavzu. ISH QOG‘OZLARI BILAN ISHLASH (tavsifnoma, tilxat, ishonchnoma, bildirishnoma)

17.1-mashq. Tavsifnoma matni bilan tanishing.

Toshkent viloyati Piskent tumanidagi
41-UO‘TMning 10-„B“ sinf o‘quvchisi
Ismatov Sherjahonga berilgan

Tavsifnoma

Ismatov Sherjahon Akmal o‘g‘li 2008-yildan buyon Toshkent viloyati Piskent tumanidagi 41-UO‘T maktabida ta’lim-tarbiya olib kelmoqda. O‘tgan yillar davomida Ismatov Sherjahon barcha umumta’lim fanlaridan belgilangan Davlat ta’lim standartlari talablarini to‘liq bajarmoqda. Mazkur o‘quvchi o‘zining bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va ishtiyoqi bilan sinfda ajralib turadi. Barcha fanlarni talab darajasida

o‘zlashtirayotgan Sh. Ismatov, ayniqsa, ingliz tili va tarix fanlarini chuqur o‘rganishga harakat qilmoqda. Ta’lim-tarbiya olish barobarida Sherjahon Yoshlar ittifoqi maktab kengashining a’zosi sifatida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda ham faol ishtirok etib, o‘zining tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobiliyatini namoyon qilib kelmoqda. Ingliz tili bo‘yicha viloyat fan olimpiadasida II o‘rinni egallab, ta’lim muassasamiz sha’nini respublika bosqichida himoya etayotir.

Sherjahon Ismatov badiiy adabiyotga beqiyos mehr qo‘yganligi sababli 2019-yil tuman miqyosida o‘tkazilgan „Yosh kitobxonlar“ bellashuvining g‘olibi sifatida viloyat anjumanida ham ishtirok etdi hamda „Zukko kitobxon“ yo‘nalishida Faxriy yorliq va 20 nomdagi badiiy asarlar to‘plamini qo‘lga kiritdi.

Ismatov Sherjahon Akmal o‘g‘li ayni vaqtda o‘z imkoniyatlarini ishga solib ingliz tili bo‘yicha mutaxassis bo‘lib yetishish maqsadida tinmay o‘qib izlanmoqda.

Maktab direktori (imzo) Murodova Dilorom Yusupovna

10-„B“ sinf rahbari (imzo) Atoyeva Saodat Mirdadayevna

17.2-mashq. Tavsifnomaning tarkibiy qismlari sxemasini tayyorlang, imlosiga diqqat qarating.

Nazariy matn

Rasmiy ish hujjatlari qat’iy qolip asosida yoziladi. Shaxsning nutqiy madaniyati ushbu qoliplarni bilishi va unga rioya qilishi bilan belgilanadi.

Rasmiy ish hujjatlariga erkin, ijodiy yondashish mumkin emas. Shu jihati bilan ular boshqa uslub janrlaridan farq qiladi.

17.3-mashq. Nazariy matn mazmunini og‘zaki bayon qiling.

17.4-mashq. Berilgan ishonchnoma namunalari bilan tanishib chiqing.

Ishonchnoma

Men, Xolmatova Feruza Niyozovna, qizim Anvarova Laylo Fayozbek qiziga OATB Xalq banki kassasidan mening 2020-yil aprel oyidagi pensiyamni olishiga ishonch bildiraman.

2020-yil 5-aprel (imzo) Xolmatova F. N.

Ishonchnoma

Men, Andijon viloyati Qo‘rg‘ontepa tumani Bobur ko‘chasidagi 30-uyda yashovchi fuqaro Yo‘ldoshev Xudoyor Davron o‘g‘li, ushbu ishonchnoma orqali Andijon shahri Qo‘rg‘ontepa tumani Lolazor ko‘chasidagi 4-uy 12-xonadonda yashovchi Yo‘ldoshev Xondamir Xudoyor o‘g‘liga menga qarashli 60 490 FBA raqamli „Spark“ rusumidagi yengil avtomashinani haydab yurishiga vakolat beraman.

2020-yil 20-may (imzo) Yo‘ldoshev X. D.

17.5-mashq. Testlarni yeching. Javobingizni izohlang.

1. Qaysi ish qog‘ozida hech qanday tinish belgisi qo‘llanilmaydi?

A. SMS-xabarnoma
B. Telegramma
C. Taklifnoma
D. Telefonogramma

2. Bidirishnoma ifoda maqsadiga ko‘ra qaysi hujjatga yaqin turadi?

A. Tushuntirish xati
B. Hisobot
C. E’lon
D. Kafolat xati

17.6-mashq. Tilxat matni bilan tanishib chiqing. Ayting-chi, tilxat qanday maqsadda yoziladi? Siz ham tilxat yozganmisiz?

Tilxat

Men, Omonboyeva Zebiniso Samar qizi, kutubxonachi Mirkamolova Naziradan 10- „A“ sinf o‘quvchilari obuna bo‘lgan quyidagi gazeta va jurnallarni tarqatish uchun qabul qilib oldim:

„Kitob dunyosi“ gazetasi – 5 dona
„Ma’rifat gulshani“ gazetasi – 4 dona
„Sinfdosh“ jurnali – 4 dona

2020-yil 20-may (imzo) Omonboyeva Z.

17.7-mashq. Bildirishnomani o‘qing. Shu asosda o‘zingiz ham shunday hujjat matnini tayyorlang.

Bo‘stonliq tumani 12-maktab
Yoshlar ittifoqi kengashi raisi
Shukurov Komrondan

Bildirishnoma

2020-yilning 10-mart kuni bizning „Bunyodkor“ guruhimiz tomonidan hududda tashkil etilgan „Yoshlar bog‘i“ga 20 tup archa, 10 tup kashtan, 10 tup magnoliya manzarali daraxt ko‘chatlari o‘tqazildi.

2020-yil 10-mart (imzo) Shukurov K.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Ish qog‘ozlarining o‘ziga xos uslubiy xususiyatlarini sanab ko‘rsating.
2. Nima uchun hujjatlar dastlab qoralama nusxada tayyorlanadi?
3. Yurtimizda qanday elektron hujjat bazalari yaratilgan? Ularning ro‘yxatini tuzing.

4. Quyidagi so‘zlarning asosiy ma’nolarini izohli lug‘atdan aniqlab, lug‘at daftaringizga ko‘chiring: *notarius, oftobchuvoq, poynov, kadar, sug‘urta.*

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

17.1-topshiriq. Drabbl (mitti hikoya) namunasi bilan tanishib, o‘z mulohazangizni yozing.

Bir kuni detektiv asarlari bilan dunyoga mashhur Artur Konan Doyl yirik bankirlarga hazil telegramma jo‘natadi: „Hammasi ayon, tezda yashirining“.

Ertasi kuni xabar jo‘natilgan 12 nafar bankirning barchasi Londondan juftakni rostlaydi… (*t/me: adabiyot_olami*)

17.2-topshiriq. Badiiy adabiyotni targ‘ib qiluvchi qiziqarli va original reklama tayyorlang.

NAZORAT ISHI. TEST

YIL DAVOMIDA O‘TILGANLARNI TAKRORLASH

1-mashq. Matnni o‘qing.

IKKI XIL MUKOFOT

Anushervon hukmronligi davrida ikki **darvesh** uning saroyiga kelibdi va ulardan biri baland **tovush** bilan:

– Yovuzlik ko‘rmayin desang, **yovuzlik** qilma, – debdi.

Ikkinchisi:

– Yaxshilik qilgan kishi hamisha yaxshilik ko‘rgay! – debdi.

Anushervon amri bilan birinchisiga ming dinor, ikkinchisiga ikki ming dinor berishibdi. Bu holni ko‘rgan **mulozim** va **nadim**lar podshoh-dan: „Ikkalasining ham so‘zi bir ma’noni ifodalaydi-ku, nega ikki xil mukofot berdingiz?“ – deb so‘rashibdi.

Anushervon shunday javob beribdi:

– Biri yomonlikni **madh etdi,** ikkinchisi yaxshilikni. Yaxshilar bilan do‘st-u hamsuhbat bo‘lishdan yaxshi va yomonlar bilan **hamnishin**-u hamtovoq bo‘lishdan yomon ish bormi dunyoda? (*Muhammad Avfiy*)

2-mashq. Hikoyat mazmunini qanday tushundingiz? O‘z xulosangizni bir jumlada bayon eting. Hayotiy kuzatishlaringizdan kelib chiqib, kimgadir qilingan yaxshiliklarga misol ayta olasizmi?

3-mashq. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning ma’nosini izohli lug‘at yordamida aniqlang.

4-mashq. *Madh etdi, hamtovoq* so‘zlarining ma’nodoshini qo‘llab, oxirgi xatboshini o‘qing. Mazmunda qanday o‘zgarish sodir bo‘ladi?

5-mashq. Eslab ko‘ring: „Yaxshilik qilgan kishi hamisha yaxshilik ko‘rgay“ fikri kimning qaysi ruboiysiga hamohang? O‘sha ruboiyni yoddan aytib bering.

6-mashq. Maqollarni davom ettiring.

1. Yomonga yaqin yursang, ...
2. Yomon bilan yurdim, qoldim uyatga, ...
3. Ikki yomon qo‘shilsa, ...
   Ikki yaxshi qo‘shilsa, ...
4. Iting yomon bo‘lsa, ...,
   Oting yomon bo‘lsa, ...,
   Qo‘shning yomon bo‘lsa, ...
   Fe’ling yomon bo‘lsa, ...
5. Yaxshi bilan sirdosh bo‘lsang yaxshilik bilan unasan, ...
6. Yaxshini ko‘rib fikr qil, ...
7. Yaxshining yaxshiga ortar himmati, ...
8. Yaxshining bolasi to‘rga tortar, ...

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1-topshiriq. Matn bilan tanishing.

Yaqinda yoshlar o‘rtasida ijtimoiy so‘rov o‘tkazilib, ulardan „Baxtiyor hayotning poydevori nima?“ – deb so‘raldi. Ularning ko‘pchiligi hayotda baxtli bo‘lish uchun ko‘p pul va mashhurlik kerakligini aytdilar.

Harvard universiteti xuddi shu savolga javob topish uchun 1938-yildan buyon so‘rovlar o‘tkazib keladi. Bugungacha izlanishlarda 700 kishining hayoti o‘rganilgan. Uning natijalari yoshlarning javoblariga zid kelmoqda. Ma’lum bo‘lishicha, inson keksaygani sayin uning baxti uchun mol-dunyo ahamiyatsiz bo‘lib borar ekan. So‘rovda ishtirok etganlar insonning turmush o‘rtog‘i va farzandlari bilan ahil-inoq yashashi baxtli hayotning siri ekanini aytishgan. Shu bilan birga, har bir kishi o‘z baxtini oilasidagi o‘rni va do‘stlari bilan aloqalari qanchalik mustahkam ekaniga qarab belgilar ekan. Yaqin do‘stlarning bo‘lishi ham baxt ekan.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, inson yoshi ulg‘aygani sayin ikki omil uning baxtiyorligiga katta salbiy ta’sir ko‘rsatar ekan. Bulardan biri tamaki

chekish bo‘lsa, ikkinchisi spirtli ichimlik iste’molidir. Tamaki chekish va spirtli ichimlik iste’moli odamda juda ko‘plab kasalliklarning paydo bo‘lishiga, tushkunlikka sababchi bo‘ladi. Ayniqsa, oilalar buzilishining bosh sababchisi aynan spirtli ichimliklar ekan. Qolaversa, insonning hayotda baxtli bo‘lishi uning qanchalik aqlli yoki boy bo‘lishida emas, balki oilaviy muhitga bog‘liq ekan. Oilasida baxtli inson, iqtisodiy yoki ijtimoiy ahvolidan qat’i nazar, hayotda o‘zini baxtiyor hisoblar ekan. Ayting-chi, Siz uchun nima muhim: baxtmi yoki pul? *(Sh. Sattorov. „Biz g‘alaba qozonamiz“)*

2-topshiriq. Matnga mos sarlavha tanlang.

1. Baxtli hayot poydevori.
2. Baxtli hayot omillari.
3. Yoshlar baxtni qanday tushunadi?
4. So‘rovlar natijasi.

3-topshiriq. „Pul va mashhurlik baxtli hayotning asosi bo‘la oladimi?“ mavzusida debat uyushtiring. O‘z qarashlaringizni quyida berilgan fikrlar asosida himoya qilishga urining.

– insonning turmush o‘rtog‘i va farzandlari bilan yaxshi aloqalari, yaqin do‘stlarning borligi, sog‘lom bo‘lishi – oilaviy baxt asosi;

– spirtli ichimliklar va tamaki chekish insonni sog‘lig‘idan ayiradi, uning tushkunligiga sabab bo‘ladi, tinch hayotini buzadi;

– yoshi kattalarning fikricha, mol-dunyo va boshqa narsalar yosh o‘tgani sayin ahamiyatini yo‘qotadi. Keksalar yoshlardan ko‘ra ko‘proq hayotni ko‘rgan va tajribaga ega;

– hayotda pul ham ma’lum darajada qiymatga ega, chunki uning vositasida orzularingga erishasan;

– pul ba’zan odamiylik rishtalarining uzilishiga sababchi bo‘ladi;

– puling bo‘lsa, hammaga yoqasan;

– ko‘pchilik pul to‘plash uchun o‘z sog‘lig‘ini yo‘qotadi, keyin sog‘lig‘ini tiklash uchun pul sarflaydi;

– pul oilaviy farovonlikni ta’minlaydi;

– baxtsizlik muammosi pulga ehtiyojmandlikdan kelib chiqadi.

4-topshiriq. Hayotda kimgadir kerak ekanligingizni his qilganmisiz? O‘z mulohazalaringizga tayanib, baxtli hayot formulasini tuzing.

TO‘G‘RI QAROR

Bir rassom chiroyli rasm chizdi. Tepasiga „Kim bu rasmda biror kamchilikni ko‘rsa, qizil qalam bilan belgi qo‘ysin“, – deb yozdi va uni ko‘pchilik yig‘iladigan joyga ilib qo‘ydi. Biroz vaqtdan so‘ng xabar olsa, rasm belgilar ko‘pligidan loladay qizarib ketibdi. Rassom xafa bo‘lib, o‘z ijod mahsulidan voz kechmoqchi ekanini ustoziga aytdi.

– Yo‘q, – dedi ustozi, –- yaxshisi, sen iborangni o‘zgartirib, „Kim rasmda kamchilik ko‘rsa, iltimos, uni tuzatsin“, – deb yozib qo‘y.

Rassom shunday qildi. Buni qarangki, oradan bir necha kun o‘tsa-da, rasmda hech qanday qizil belgi yo‘q edi.

– Ko‘rdingmi? – deb jilmaydi ustoz. – Bu hayotda xato topadigan odamlar juda ko‘p, ammo shu xatoni tuzatadigan – isloh qiladiganlar juda oz.

– **Kim nima desa, desin. Hayotda o‘z tartibingni o‘rnat. Tartib sening muqaddas maqsading bo‘lsin va doim olg‘a boshlasin. Sen bu maqsad yo‘lida astoydil harakat qil, chunki tartib hamma narsaning majmuasidir. Tabiatning mavjudligi asosida ham tartib yotadi. Hayot pillapoyalaridan yuqorilar ekansan, umring mazmuni xayrli ishlarda ekani va uni tartib bilan go‘zallashtirish mumkinligi yodingda tursin.**

(*Pifagor*)

@ talim_obrazovaniye

MUNDARIJA

I FASL. USLUBLAR JILOSI

1-mavzu. Nutq uslublari....3
2-mavzu. Publitsistik uslub....7
3-mavzu. Rasmiy uslub....12
4-mavzu. Ilmiy uslub....16
5-mavzu. Badiiy uslub....21
6-mavzu. Esse – ijodiy matn....26
Nazorat ishi. Esse yozish....29
7-mavzu. Nutq turlari....29
Mustahkamlash darsi....36
8-mavzu. Til birliklarini tanlash imkoniyati....37

II FASL. SO‘ZDAN SO‘ZNING FARQI BOR

9-mavzu. Qanday so‘zlar o‘zaro bog‘lanmaydi?....43
10-mavzu. Sinonim so‘zlar uslubiyati....49
Nazorat ishi. Test....53
11-mavzu. Antonim so‘zlar uslubiyati....53
12-mavzu. Omonim so‘zlar uslubiyati....59
Mustahkamlash darsi....63
13-mavzu. Paronim so‘zlar uslubiyati....65
14-mavzu. Ko‘hna so‘zlar uslubiyati....70
Nazorat ishi. Matn yaratish....75
15-mavzu. O‘zlashma so‘zlar uslubiyati....75
16-mavzu. Dunyo tillari va o‘zbek tili. O‘zbek tili kompyuter tili bo‘la oladimi?....80
17-mavzu. Ish qog‘ozlari bilan ishlash....85
Nazorat ishi. Test....89
Yil davomida o‘tilganlarni takrorlash....90

81.2 O‘zb-922
O-58

B. Mengliyev va b.
Ona tili. 2-qism. [Matn]: Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik / Baxtiyor Mengliyev, Sharofat Toshmirzayeva, Saodat Atoyeva, Saida Majidova, Dilfuza Mannopova. – Toshkent: „O‘qituvchi“ NMIU, 2020. – 96 bet.

ISBN 978-9943-22-458-2

UO‘K 811.512.133(075.3)
KBK 81.2 O‘zb-922

Baxtiyor Mengliyev, Sharofat Toshmirzayeva, Saodat Atoyeva, Saida Majidova, Dilfuza Mannopova

ONA TILI

2-qism

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik

„O‘qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2020

Muharrir *N. Rustamova*
Badiiy muharrir *Sh. Toshturdiyev*
Texnik muharrir *N. Niyozmuhamedova*
Musahhih *Z. Inyaminova*
Kompyuterda sahifalovchilar: *M. Akbarova, Sh. Sobirova*

Nashriyot litsenziyasi AA № 0040. 10.12.2019. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 23.07.2020. Bichimi 70×90 1/16. Kegli 12 shponli. Calisto garniturasi. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog‘ozi. Shartli b. t. 7,02. Hisob-nashriyot t. 6,0. Adadi 517569 nusxa. Buyurtma №96–20.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining „O‘qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent – 206, Yunusobod tumani, Yangishahar ko‘chasi, 1-uy.
Shartnoma № 20–20.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko‘rsatuvchi jadval

№	O‘quvchi-ning ismi va familiyasi	O‘quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshiril-gandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Darslik ijaraga berilib, o‘quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to‘ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko‘chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo‘q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta’mirlangan. Ko‘chgan varaqlari qayta ta’mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo‘q, qoniqarsiz ta’mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo‘yab tashlangan. Darslikni tiklab bo‘lmaydi.